

Vad ska man göra nu? – en etnologisk studie om pensionärskap och arbetsliv bland homosexuella män

Av: Mollie Jonsson

Handledare: Daniel Bodén

Södertörns högskola | Institutionen för historia och samtidsstudier

Masteruppsats 30 hp | Etnologi | Vårterminen 2023

Masterprogram i etnologi med inriktning kulturell mångfald och transnationella processer i

Europa 120 hp

Abstract

In this thesis, I explore how eight homosexual men who are pensioners orient and perceive their retirement in relation to their life stories. I have conducted six individual interviews and one pair interview with two informants using life course interview as method. How they perceive their lives as pensioners and life before retirement becomes visible through life course interviews. With queer phenomenology as theory, I analyse how the informants can move through time and space in their life stories. In addition to how normative lifelines effect what choices can be made for a non-normative individual and how they need to relate to heterosexual norms. Throughout the thesis, age and generation effect how the informants talk about their lives, no matter if it is “now” or in the past. Time and space are made visible through norms regarding family, marriage, and children, as well as through collective holding points such as memories, places, or events. In conclusion, the eight men have had to deal with both hetero and homo normative lifelines throughout their working life and retirement. What these lifelines have included has shifted over time, but, for most of them, in relation to sexuality and age.

Nyckelord: homosexualitet, sexualitet, queer fenomenologi, etnologi, pensionärskap, livshistoria

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	1
Bakgrund	1
Syfte och frågeställning.....	2
Teoretiska utgångspunkter och nyckelbegrepp	3
Nostalgi	6
Generation och ålder	7
Maskulinitet och genus.....	9
Forskningssammanhang	10
Material och metod.....	15
Intervju som metod.....	17
Reflektioner från fältet	19
Bearbetning av det empiriska materialet	21
Forskningsetiska överväganden.....	23
Disposition	24
2. ”70 är inte nya 50”.....	25
Fritid, arbete och fredagsfeeling.....	27
Semester, sommarstuga och staden	32
Familj, vänner och den hälsosamma promenaden.....	35
Tro, homo och kärlek	38
3. Kom ut och lev	41
Äkta makar och barn?.....	44
Bara vara vanlig.....	47
Sexualitet, ålder och Grindr.....	50
4. Queer nostalgi och aktivismens dagar	55
Timmy, frigörelse och generationsförståelse	58
[In]toleranta och [o]trygga rum.....	62
5. Vad ska man göra nu? – avslutande diskussion	68
Avslutande tankar och vidare forskning.....	73
Populärvetenskaplig sammanfattning.....	74
Käll- och litteraturförteckning.....	75
Otryckta källor.....	75
Tryckt källmaterial	76
Bilagor – Intervjumanus	80

Tack till alla som deltog med sina livsberättelser.

1. Inledning

Bakgrund

Det är en solig men kall februaridag. Stig är något huvud längre än mig och går rakryggad. Vi tar oss upp till Teaterbaren i Kulturhuset och beställer fika. Det är mitt på dagen och en del lunchgäster dröjer sig kvar medan nya fikasugna gäster börjar strömma in. Vi sätter oss ned vid ett ledigt bord efter att ha beställt fika. Det är rörigt men inte allt för stökigt runt omkring oss i lokalen. Jag börjar intervjun med att fråga Stig om hans uppväxt. En bit in i Stigs livsberättelse berättar han om hur det var inför pensioneringen och han frågar sig själv ”vad ska man göra nu?”.

De flesta av oss kommer gå i pension, antingen som ålderspensionär, sjukpensionär eller förtidspension. För många är arbetslivet en stor del av vardagen där vi formar olika typer av gemenskaper, skapar mening i tillvaron, och spenderar mycket av vår vakna tid. Arbetet leder också till vanor, beteenden och mentala samt fysiska spår. Vad händer då med oss som individer när arbetslivet tar slut? Pensionen tar vid och livet fortsätter, en ny situation uppstår. Denna tid i livet kan innebära förändringar och behov av nya gemenskaper. Pensionärer är ingen homogen grupp. Den är komplex och heterogen. De enas i den gemensamma erfarenheten av att ha lönearbetat, men har gjort detta under olika förhållanden och inom olika branscher. Inom äldreforskning finns det olika spår att följa, vanligtvis pensionärskap eller åldrande. I denna studie ligger fokuset på pensionärskap bland hbtq+ personer. Hur har de upplevt sitt platstagande i arbetslivet och under vilka villkor har de kunnat vara öppna med sin identitet? Ett viktigt fokus är hur de upplever sitt platstagande i pensionärstillvaron med hänsyn till sin identitet som hbtq+ person. I studien använder jag mig av hbtq+ där + inkluderar flera andra sexuella orienteringar och identiteter. Stundvis kommer jag också använda begreppet *queer* för att beskriva gemenskaper som *communities* samt som ett paraplybegrepp för icke-heterosexuella identiteter.

Intresset för uppsatsämnet väcktes under tiden som jag genomförde praktiktjänst som ingår i masterutbildningen för etnologi vid Södertörns högskola. Under praktiken intervjuade jag två pensionerade personer om deras tidigare arbetsplats. I ena samtalet började tankarna att snurra. Hur är det att bli äldre och att gå i pension efter ett helt yrkesverksamt liv? Efter att ha läst vidare om pensionärskap i etnologen Åsa Alftbergs (2012) avhandling *Vad är det att åldras?*

väcktes flera frågor kring pensionärstillvaron. Bland annat började jag fundera kring sexualitet och ålder. Det var till synes osynligt i hennes avhandling. Däremot fanns det andra aspekter som att göra motstånd gentemot bilden av en äldre person och vikten av att vara självständig. Andra frågor väcktes också så som om alla kan lämna arbetslivet under samma villkor? Hur är det för människor som inte passar in i den normativa bilden av en pensionär? Slutligen återkom jag till undran om sexualitet spelade någon roll i pensionärskapet och i sådant fall hur det spelar roll.

I en intern kartläggning som RFSL (Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas, transpersoners, queeras och intersexpersoners rättigheter) hänvisar till på sin hemsida fann de att äldre hbtq+ personer befinner sig i en särskilt utsatt position för ofrivillig ensamhet. Bland annat pekar kartläggningen på att individerna känner att de inte kan vara öppna med sin sexuella läggning/orientering eller könsidentitet samt att dessa personer inte har kontakt med andra hbtq+ personer. RFSL uppmärksammar i arbetet med äldre frågor hur tidigare nämnd grupp upplever oro inför mötet med vården och omsorg. Just mötet med vård och omsorg är något som nämns ofta som orosmoment bland äldre hbtq+ personer (RFSL 2020). Anna Siverskog (2021) har gett ut boken *Queer Äldreomsorg?* i samarbete med RFSL om hur personal som arbetar inom vården ska (be)möta äldre hbtq+ personer. En del av åldrandet handlar till viss del om ett ökat vårdbehov. Däremot är inriktningen i min studie att söka förstå rörelsen från arbetsliv till pensionärsliv ur ett hbtq+ perspektiv.

Syfte och frågeställning

Syftet med uppsatsen är att undersöka betydelsen av pensionärskap bland homosexuella män och hur dessa uppfattar och orienterar sig i förhållande till sin livshistoria och sin nuvarande tillvaro. För att besvara syftet kommer jag att utgå från tre frågeställningar:

Vilka aspekter pekar informanterna ut som är meningsbärande för deras tillvaro som pensionär?

Vilka normativa föreställningar utkristalliseras i livshistorierna och hur beskriver de sina ställningstaganden, strategier och linjer i förhållande till normer?

Vad för signifikanta kollektiva hållpunkter, så som platser, händelser och minnen, synliggörs i förhållande till livshistorien i informanternas berättelser?

Teoretiska utgångspunkter och nyckelbegrepp

Queer fenomenologi är uppsatsens teoretiska utgångspunkt. Teorin passar eftersom syftet är att undersöka hur informanterna orienterar sig rumsligt och tidsligt genom sina livshistorier. Teorin synliggör möjligheter och begränsningar för individers orienteringar i relation till normativa livslinjer. Jag använder queer fenomenologi som teoretisk verktyg i uppsatsen för att analysera hur informanternas liv har formats av både normativa och queera livslinjer och orienteringar. ”Norm”-begreppet är ett analytiskt verktyg i de empiriska kapitlen som samspelar med andra analytiska begrepp. Norm som begrepp i uppsatsen bör förstås utifrån de kulturella och sociala oskrivna regler som existerar i samhället. Det är de regler som människor agerar utifrån, det rör allt från kläder, sexuell orientering, sätt att tala och hur vi står i kassakön. Det är utifrån dessa oskrivna regler som vi iscensätter och gör genus samt hur vi bör agera utifrån ålder (jfr Butler 2004:50ff). Exempelvis normer kring barnafödande som utgår från den heterosexuella matrisen och i det empiriska materialet synliggörs olika typer av strategier för hur informanterna, som är homosexuella män, orienterar sina liv i relation till normer.

Kultur- och samhällsteoretikern Sara Ahmed bygger vidare på och vidareutvecklar fenomenologins teoretiska ramverk. Ahmed, liksom den fenomenologiska filosofen Maurice Merleau-Ponty (2002 [1962]), utgår från ”jagets” orientering mot objekt och subjekt genom den levda kroppen och upplevelsen av den. Merleau-Ponty utgår från att kroppen bebor rummet (space) och att vi upplever världen genom våra sinnen. Han menar också att all kunskap har sin utgångspunkt i de erfarenheter och sinnesuttryck som den levda kroppen förvärvat. Det förkroppsligade subjektet och omvärlden ska förstås som att de påverkar och präglas av varandra (ibid.:235–39). Med Ahmeds tankar som teoretisk utgångspunkt synliggörs informanterna varande i världen och hur de orienterar sig och förhåller sig till ”livslinjer”. Ahmed skriver om hur livet måste orientera sig efter en rak linje (straight line) för att passa in och inte ”ramla av vägen”. När människor som inte anpassar sig efter den raka och upptrampade vägen utan går en queer linje (vriden) uppstår hinder och problem. På detta sätt kan också kroppen uppta plats beroende på om individen är på den raka eller queera linjen. Att vrida kroppen åt ett håll är också att vända sig bort från ett annat. Det kan förstås som att orienteringen mot homosexualitet är att vända sig bort från heterosexualitet. Det finns inget neutralt i hur kroppen orienterar sig (Ahmed 2006:12–21). Ahmed öppnar också upp för hur sexualitet står i relation till fenomenologi, vilket tidigare tänkare inte gjort på samma sätt. Hon diskuterar hur

”sexual orientation”¹ har förstått historiskt och blivit en del av identiteten. Sexuell orientering, skriver Ahmed, har ofta förklarats utifrån ”the sex” (könet) hos individen som vi är emotionellt och sexuellt attraherad av, det vill säga att orienteringen är antingen samkönad eller olikkönad. Ahmed fortsätter med att förklara det i termer av att könet då förstås utifrån tvåkönsmodellen och att sexualitet är något en person ”har” eller ”riktar sig mot”. Antingen är personen straight eller queer, där heterosexualitet har blivit det normativa. Normaliseringen och naturaliseringen av heterosexualitet förutsätter då att det finns två linjer, den raka eller den queera (ibid.:68ff). Dock är det viktigt att problematisera förståelsen av dessa två alternativ, något som Ahmed gör. Det är inga universella antaganden eller påståenden som görs gällande livslinjer och det finns olika sätt att följa dessa livslinjer. Beroende av kontext, som kulturella och sociala sammanhang, finns det olika utrymme för individer att följa eller avvika från linjerna. En persons sexuella orientering avgör inte huruvida individen kommer följa normer kring familjekonstellationer exempelvis. Däremot måste individer på olika sätt förhålla sig till normer, oavsett om de själva följer dessa normer eller inte.

Likt Merleau-Ponty, beskriver Ahmed att orientering handlar om hur kroppen bebor rummet med startpunkt från kroppens *här*. Det innebär att ”då” blir förstått genom ”nu.” Hon fortsätter med att beskriva hur vi kan förstå hemmahörandet och till vilken grad hemmahörande vi upplever att vi är (Ahmed 2006:8f). I mitt källmaterial är det sammanhang och platser som framstår som hemmahörande för informanterna (exempelvis Café Timmy) medan livsval kan förstås som icke-hemmahörande och vika av från den raka livslinjen (exempelvis frågan om att skaffa barn). Teorin hjälper till att söka förstå hur informanterna orienterar livet i relation till dessa raka livslinjer som heteronormativitet förutsätter.

Att vara desorienterad, skriver Ahmed, kan vara det som gör att vi förstår hur det faktiskt är att vara orienterad. Orientering bör förstås hur kroppen upptar plats i rummet snarare än att förstå avstånd mellan ting. Plats måste också förstås som tidslighet. Författaren exemplifierar desorientering med att som migrant behöva desorientera för att sedan kunna omorientera sig och återuppta plats (Ahmed 2006:5f, 9). Vidare diskuterar Ahmed att orientering kan ses som att bebo en plats och att kroppen är förlängningen som möjliggör det. Vissa kroppar kan uppta vissa platser. Desorientering är när denna förlängning av kroppen misslyckas att uppta plats och orienteringen inte ”slutförs”. Misslyckandet att bebo platsen eller rummet kan då kännas som att individen är på fel plats (ibid.:11f). Hon fortsätter med att skriva ”[We] can also lose our

---

¹ På svenska skrivs det ofta som läggning, jag kommer fortsättningsvis skriva orientering på svenska.

direction in the sense that we lose our aim or purpose: disorientation is a way of describing the feelings that gather when we lose our sense of who it is that we are.” (ibid.:20). Plats eller rum innefattar även den tidsrumliga aspekten av orientering. Jagets position i nuet står i relation till hur kroppen bebod det tidsliga rummet. Orienteringen sker mot en framtid samtidigt som det utgår från att vi har orienterat oss från ett förflutet som kan möjliggöra nuet och framtiden. Genom att ta stigar i stället för upptrampade vägar kan det leda till att individen blir desorienterad. Desorienteringen leder till att individen väljer nya stigar eller linjer, kanske inte skapar nya vägar men möjliggör för förståelsen för det förflutna och framtiden (ibid.:178f). Desorientering är användbart i uppsatsens analys för att söka förstå hur informanterna förhåller sig till orienteringen från arbetslivet till pensionärskapet och den nya tillvaron. Jag förstår det som att det ”nya” jaget kan hamna i direkt konflikt med det ”äldre” jaget och identiteten, känslan av vem en är, förloras och måste omorientera sig.

Förutom Sara Ahmeds teoretiska perspektiv är Judith Butlers (1990) tankegångar i *Gender Trouble* om heteronormativitet och den heterosexuella matrisen vägledande i att söka förstå informanternas livslopp. Ahmeds tankar om raka och queera livslinjer går väl ihop med Butlers heterosexuella matris och heteronormativitet. Enligt Butler utgår matrisen från att en ”man” iscensätter manligt kodade egenskaper, dessa egenskaper är skapade utifrån en hegemonisk föreställning/diskurs om kön, genus och sexualitet. Det finns ”rätta” sätt att iscensätta maskulint eller feminint kodade egenskaper. Bland annat att män och kvinnor ska åtrå varandra. När individer rättar sig efter matrisen utifrån föreställningar om genus, kön och sexualitet naturaliseras heterosexualitet och därav framstår som ett naturligt tillstånd (Butler 1990). Det här går i linje med Ahmeds kritik av att det finns två linjer som förhåller sig till binära oppositioner. Butlers matris synliggör att det finns normativa förhållningssätt till hur liv ska levas, bland annat utifrån genuskodade egenskaper. När heterosexuella relationer framställs som ett naturligt och eftersträvanvärt tillstånd sätter det också ramarna för hur andra relationer ska se ut, det vill säga att icke-heterosexuella relationer måste förhålla sig till ett heteronormativt mönster. Utifrån Butlers tankegångar går det att synliggöra och förstå informanternas ageranden och strategier genom livet. Genom att analysera materialet med Butlers tankar om den heterosexuella matrisen uppmärksammas normer som informanterna på olika sätt måste förhålla sig till. Det synliggör vad för möjligheter och utrymme som dessa individer har för att kunna leva homosexuella liv.

Nostalgi

Nostalgi är ett omtvistat begrepp som kan förstås som ett sätt för individer att romantisera, förvränga eller snedvrída det förflutna, som kan dölja ett mörkare förflutna i ett skimmer. Nostalgi var ett begrepp som fram till 1900-talet stod för en vemodig längtan ”hem” eller till något som har gått förlorat. Det var ett ”sjukdomstillstånd” som bland annat soldater kunde drabbas av när de var hemifrån under långa perioder. Idag har begreppet upphört att vara förknippat med sjukdomsdiagnos och är förknippat med sinnesstämning av en då-längtan (Englund² 1998:174).

Etnologen Helene Brembeck (2015) diskuterar i sin artikel ”Nostalgi som affektivt redskap på retro- och vintagemarknaden” hur sinnesstämning av nostalgi användas som ett redskap för att förhöja ”värdet på ’saker med en historia’.” (Brembeck 2015:3f). Brembeck fortsätter med att beskriva hur begreppet som redskap kan belysa hur användning av nostalgi berör och väcker känslor hos individer genom materiella ting samt att individen måste vara villig att ”bli affekterad” och låta sig bli påverkad. Det blir ett sätt för kroppen att uppleva dessa känslor. Författaren diskuterar nostalgiskt minnesarbete och nostalgiska berättelser som ett sätt för människor att återskapa känslor med hjälp av plats, stil och smak från en ”svunnen” tid skapas ett särskilt värde i relation till historia-nutid- och framtiden (ibid.:5–10). I min uppsats vill jag slå ihop minnesarbetet och berättelser till nostalgiska minnesberättelser som ett sätt att söka förstå hur informanterna berättar om kollektiva platser, oavsett om de besökt dessa platser eller inte. Det kan vara ett sätt att förstå hur informanter förhåller sig till berättelserna om aktivistiskt engagemang. Nostalgi blir ett redskap att analysera informanternas förhållande till hållpunkter i deras minnen och hur de fortfarande blir berörda av dessa plaster. Medan Brembeck undersöker hur föremål blir använda för att väcka en sinnesstämning så använder jag nostalgi som ett analytiskt redskap för sinnesstämning kopplat till platser. Nostalgi använder jag för att förstå de känslor som informanterna kopplar till olika platser och händelser genom livet. Till det applicerar jag även *queer nostalgi* (på engelska *queer nostalgia*).

Litteraturvetaren Elisabeth Windle (2016) undersöker i sin artikel “‘It Never Really Was the Same’: Brother to Brother’s Black and White and Queer Nostalgia.” hur nostalgi kan användas inom queerstudier och särskilt inom svarta queerstudier eftersom nostalgi har förknippats med vithet och ett ”det var bättre förr”-tänkande. Windle och Brembeck diskuterar på liknande sätt hur begreppet nostalgi har använts för att dra ett skimmer över det förflutna och längta tillbaka.

---

² Nu Sverker Hyltén-Cavallius

Båda författarna uppmärksammar begreppets potential, Windle menar att nostalgi kan vara ett sätt att förstå känslor kring ”the bad gay past” och ”the good gay present”, att det ”dåliga förflutna” för homosexuella och queera personer kan upplevas som bättre än det nuvarande ”bättre samtiden”. Den ”dåliga” homosexuella dåtiden har argumenterats vara att den inte kan förstås som nostalgisk eftersom det skulle omöjliggöra en queer (bättre) framtid. Författaren frågar sig då vad för tillgångar som finns för queer temporalitet (Windle 2016:8f). ”Queer nostalgi”, tillsammans med Brembecks nostalgianvändning, är användbart i uppsatsen för att förstå det komplexa förhållningssättet mellan dåtiden-nutiden-framtiden. Jag ämnar använda queer nostalgi som ett sätt att söka förstå informanternas förhållningssätt till sin ungdom, hur de berättar om och hur de minns denna tid utifrån och i relation till nuet.

Som jag uppfattar begreppen skiljer de sig till viss del från varandra men är inte helt och hållet olika. Nostalgi som ett sätt att minnas dåtiden genom en då-längtan kan vara förknippat med ett positivt laddat förflutet. Det betyder inte att ett skimmer dras över det förflutna utan att det finns ett gemensamt minne som är mer positivt laddat än negativt. Nostalgi kan vara ett sätt för hur individen *bör* eller *ska* minnas tillbaka (jfr Englund 1998:175ff). Windle pekar på att nostalgi har varit begränsat till att vara en sinnesstämning för vita heterosexuella som minns en ”bättre” tid. Queer nostalgi erbjuder då ett sätt för icke-heterosexuella individer att minnas en dåtid som var ”sämre” men fortfarande kan ha en då-längtan kopplad till sig. Det är ett sätt att förstå queer temporalitet som formar sig utifrån andra livslinjer än den heteronormativa. Det kan skilja sig i hur queera personer upplevde sin ungdom jämfört med heterosexuella. Det behöver nödvändigtvis inte göra det. Däremot kan den gemensamma historien om det förflutna skilja sig åt. Det som skiljer begreppen åt mest är att queer nostalgi öppnar upp möjligheten för queera personer att minnas ett ”dåligt” förflutet som bra eller givande (jfr 2016:8ff,19). Båda begreppen synliggör förväntningar om hur det förflutna *bör* eller *ska* minnas och vägleder hur framtiden och nuet kan förstås utifrån ett förflutet som är ”bra” eller ”dåligt”. Queer nostalgi tar dock särskild hänsyn till upplevelsen av ett gemensamt queert förflutet.

Generation och ålder

I min studie är *generation* ett relevant begrepp för att förstå generationsskillnader, främst är det skillnader inom homo- och queerrörelsen som synliggörs. Det rör sig om informanternas förståelse av aktivism men också för att synliggöra en gemensam referensram till platser och händelser.

Generation när det avser ålder brukar förstås som *kohort*, det vill säga att individer födda inom en viss tidsram antas dela gemensamma erfarenheter, omvärldsupplevelser och delar en gemensam historisk position. Ninni Trossholmen (2000) förklarar i sin studie till exempel med att individer födda runt samma årtal efter andra världskriget delar en historisk position. Det betyder dock inte att alla inom samma generation upplever omvärldshändelser på samma sätt. Grupperna inom generationen kan uppleva och förstå tidsperioden på olika sätt. Det kan finnas faktorer som förenar samtidigt som det finns faktorer som delar upplevelsen. Generation är därav ingen tidsbestämd ålder utan det är i relation till ett begränsat tidsrum då individer är födda (Trossholmen 2000:116f). Informanterna i min studie är födda mellan 1941 och 1955, det skiljer ungefär 14 år mellan den äldsta och den yngsta och det vore rimligt att anta att till exempel efterkrigstiden, framstegsoptimismen och att 68-rörelsen har varit gemensamma beröringspunkter för deltagarna.

Det kan tyckas rätt trivialt att fråga sig vad *ålder* är. Ålder kan förstås som hur länge ett ting har existerat, det vill säga hur länge en person har levt. När forskare ska undersöka äldre människor hamnar ofta ålder i fokus, det kan tyckas vara rätt uppenbart att det borde. Däremot bör ålder ses som en social konstruktion som sker i det sociala samspelet mellan individer. Särskilt tydligt blir det i uppdelningar som görs mellan exempelvis ungdom/ålderdom. Det förstnämnda är eftersträvsamt medan det sistnämnda är något som bör motverkas (Trossholmen 2000:17). Samtidigt är det av vikt att söka förstå under vilka villkor och omständigheter som människor åldras. Dels kan det vara den biologiska processen som åsyftas, dels kan det vara den sociala processen av att åldras. Konstruktionen av "äldre" synliggör normativa föreställningar om vad som är en åtråvärd ålder. I studien är begreppet "äldre" laddat med normativa föreställningar om ålder, vem avgör om du är ung eller gammal, och sexualitet, vem får vara sexuell och hur får du vara det, särskilt i relation till platser och dejting.

Inom medicinskt forskning som är inriktad på äldre kategoriseras ålder bland äldre individer på olika sätt, bland annat som tredje och fjärde åldern eller som *yngre- och äldre äldre*. Indelningen är baserad på, som Alftberg (2012:13) skriver, antal levda år. Jag vill likt Alftberg problematisera denna förståelse av ålder och hur informanterna upplever sin ålder i relation till att kunna vara yrkesverksam och pensionärskap. Alftberg (ibid.) och Trossholmen (2000:24ff) diskuterar ålderdom som knuten till klass och tätt förbundet med föreställningar om arbetsduglighet. Trossholmen (2000:22) diskuterar också könsliga aspekten av ålderdom, arbete och pensionärskap. Kvinnors utträde från förvärvsarbetsmarknaden kopplas starkare ihop med ålderdom än mäns. Att då uppleva sig själv som pigg och arbetsduglig för att sedan

tillskrivas "gammal" kan ha en inverkan på hur informanterna i studien upplever ålder. Jag kommer återkomma senare i uppsatsen till just relationen mellan att se sig själv som arbetsduglig men att av samhället uppfattas som redo för pensionering.

Maskulinitet och genus

Homosexualitet i min studie står i relation till *maskulinitetsnormer* och ideal. Den raka linjen förutsätter heterosexuella liv men för att förstå utlevandet och sexuella normer bör det sättas i relation till den heterosexuella matrisen och homo- och heteronormativitet. *Maskulinitet* kan bli förkroppsligat på "rätt" eller "fel" sätt, eller som jag vill framföra, det finns olika maskuliniteter och de kan förkroppsligas på en rad varierande sätt. Sociologen Raewyn Connell (2005[1995]) presenterar i sin bok *Masculinities* de fyra maskulinitetstyperna: *hegemonisk, underordnad, delaktig och marginaliserad*. Hennes modell har inte undgått kritik, bland annat för att vara eurocentrisk och att femininitet alltid ses som lägre stående i den hierarkiska ordningen och att män inte skulle kunna åtrå femininitet (Nordberg 2004:48f). Connell själv påpekar att hegemoni bör förstås i relation till den kontext som maskuliniteten görs i, det vill säga historisk, geografisk, social och kulturell kontext. Hon poängterar vikten av att diskussionen om maskuliniteter måste relatera till genusrelationen män sinsemellan. Att det är då det blir viktigt med hegemonisk maskulinitet som då utgår från den kulturella kontext den befinner sig i. Hegemoni kan förstås som den position i samhället som utgör normen. Hur män kan legitimera sin dominans över andra män och kvinnor genom att framställa sig som eftersträvansvärd för dem "under" en (Connell 2005:76ff). Det exemplet som används bland annat för kategorin underordnade är homosexuella män, Connell menar då att det finns över- och underordnade som tar sig uttryck i genusrelationer inom gruppen män. Inom denna förståelseram för maskulinitet med hegemonisk i toppen hamnar underordnade längst ner av flera olika anledningar. I denna patriarkala modell förstås homosexuella män som alltför nära femininitet och de förskjuts till en lägre position i genusrelationer mellan män (ibid.:78f).

Connells exempel är tagit från främst USA och Australien och därav behöver inte modellen stämma in helt och hållet på det svenska samhället eftersom den modellen är kontextberoende. Det kan förekomma skilda uppfattningar inom Sverige beroende på om det är staden eller landsbygden som undersöks. Det finns en del att hämta från Connells modell som kan vara behändigt för att förstå hur informanterna i min studie förhåller sig till maskulinitet och ideal. Den maskulinitetstyp som är mest dynamisk för uppsatsens analys är den delaktiga maskuliniteten. Författaren förklarar att det är få som verkligen iscensätter den hegemoniska

medan fler är delaktiga och drar fördelar av den hegemoniska maskuliniteten. Connell menar att delaktiga män ofta respekterar kvinnor, tar ansvar och kan till och med se sig som feminister samtidigt som de drar nytta av det patriarkala systemet (ibid.:79).

Forsknings-sammanhang

Det är inget nytt att undersöka pensionärstillvaron, arbetsliv eller hur queera liv kan erfars. Dessa ämnen har varit föremål för etnologiska studier och inom andra discipliner. Som nämnt tidigare, faller fokuset ofta på att studera mötet med vården när ett hbtq+ perspektiv inkluderas i äldreforskning. För det mesta tillhör denna generation av pensionärer de som upplevt ett påtagligt förtryck i samhället. Det är möjligen inte förvånande då att undersöka hur mötet med vård och omsorg upplevs.

Det finns studier som undersöker pensionärstillvaron ur ett etnologiskt perspektiv med olika utgångspunkter. I antologin *Pigga pensionärer och populärkultur* undersöker Owe Ronström (1998a, b) huruvida det finns något som vi kan kalla "pensionärskultur" och undersöker fenomenet "seniordans" i 1980- och 90-talets Sverige. Dansträffarna är ett tillfälle att umgås, ragga och motionera. Det som framgår i hans studie är att seniordans är ett relativt nytt (vid tillfället för studien) fenomen i Sverige. Tidigare har inte äldre personer umgåtts och skapat gemenskaper på samma sätt som under senare hälften av 1900-talet. Ronström skriver om äldres sexualitet, både som handling och som orientering. Det framgår av hans undersökning att det raggas vid informella dansträffar, mellan män och kvinnor. Enligt författaren (Ronström 1998a:241f) finns det ett överskott av kvinnor och ett underskott av män som leder till att kvinnor får agera kavaljer under dansträffarna. Det antas att deltagarna helst vill dansa med någon av det motsatta könet. Han tar upp hur raggandet under dansträffarna inte uppskattas av alla. Studien har ett antal år på nacken nu men det finns värdefullt stoft att hämta, särskilt i introduktionskapitlet som han har skrivit till antologin. Ronström diskuterar hur tid kan förstås efter ett avslutat arbetsliv. Livet fortsätter vara organiserat efter arbetstid på vardagarna mellan 8 och 17 och att fritiden är organiserat på liknande sätt som innan. Arbetstiden kan nu ses som "fri tid" som ska fyllas med meningsfulla aktiviteter (Ronström 1998a:16f).

Åsa Alftberg (2012) söker sammanfläta humaniora och naturvetenskap i sin avhandling *Vad är det att åldras? En etnologisk studie av åldrande, kropp och materialitet*. Studien fokuserar på åldrande utifrån relationen mellan kulturella föreställningar och biologiska förändringar. Skärningspunkten i avhandlingen mellan biologi och kultur är för att undersöka hur äldre människor förhåller sig till materialitet och kroppen, hur det samspelar i konstruktionen av

ålder. Alftberg undersöker hur normer och föreställningar om äldre människor reflekteras i informanternas görande, deras berättelser och i mötet med samhället och vården. I matvarubutiken hänger inte den äldre personen med i tempot utan upplevs som ett störningsmoment medan i bilen kan en äldre person möta samhället i samma tempo som andra yngre individer (ibid.: 98ff). Med ett kulturellt perspektiv undersöker författaren tingen så som trappor och smuts och hur materiella ting i relation till äldre synliggör normer om ålder. Alftberg visar på att det finns moraliska beteenden kopplade till ålder som anses vara ”rätt” eller ”fel”. Tv-tittande från ett horisontellt läge i sängen utgör ett ”moraliskt” förfall eftersom det inte är en hälsofrämjande aktivitet, något som författaren pekar på är en föreställning om ålder. Äldre personer bör leva hälsosamma liv och ta ansvar för att vara friska och nyttiga (Alftberg 2012:79–84, 90). Hon diskuterar möjligheten att kunna orientera sig mot vissa objekt och genom denna orientering synliggörs kulturella värderingar av vissa aktiviteter. Alftberg belyser genom avhandlingen hur informanterna i vissa fall gör tingen till en del av sig själva och därav blir en del av subjektet medan vid andra tillfällen gör de motstånd och tingen förblir ett objekt. I de fall där tingen görs till en del av subjektet handlar det om exempelvis mediciner, bilen eller blodsockermätaren. Det finns mycket att hämta från Alftbergs studie till min egen, särskilt varandet i världen med en åldrande kropp och hur föreställningar om ålder träder fram i vad de berättar som sina liv.

Ninni Trossholmens (2000) avhandling *Tid till eftertanke. Kvinnligt pensionärliv ur ett klass- och livsloppsperspektiv* fokuserar på ett antal kvinnors livserfarenheter och hur dessa erfarenheter står i relation till pensionärstillvaron. Det empiriska materialet kommer från olika grupper, de som växte upp borgerligt och de som växte upp i arbetarhem. Det framkommer hur kvinnorna i studien på olika sätt började planera eller förhålla sig till den kommande pensioneringen. Arbetarkvinnorna planerade inte för att ta några universitetskurser medan några av medelklass kvinnorna funderade på det, Trossholmen påpekar här att det hade också varit en omöjlighet för arbetarkvinnorna som saknade gymnasiekompetens (ibid:107f). Författaren diskuterar hur informanterna förhåller sig till generation och ålderdom, det diskuteras utifrån informanternas uppfattning om hur de ser sig själva. Att olika generationer har identifierat sig som äldre och att idag (under sent 1990-tal) klär sig pensionärer mer ”ungdomligt”. Informanterna i studien ser sig inte som gamla utan ”möjligen lite äldre”. Alla informanter, oavsett klassbakgrund, uppfattar sig själva som friska och att tiden *nu* är deras att bestämma över vad de ska göra (ibid.:116ff). Trossholmens studie är relevant för min egen

eftersom hon diskuterar hur kvinnorna förhåller sig till organiserade pensionärsaktiviteter, generation och förväntningar på pensionärstillvaron.

Sverker Hyltén-Cavallius (2005) studerar formandet av pensionärskap genom musik och musicerande i sin avhandling *Minnets spelrum. Om musik och pensionärskap*. Hyltén-Cavallius undersöker hur formandet av sociala kategorier och grupper görs i samspel med musik. Författaren tar upp att den musik som framkommit i det empiriska materialet är avgränsat, inte bara i tid, utan rumsligt (ibid.: 271). Författaren diskuterar hur gamla, eller äldre, framställs som ”minnesmänniskor” men att det är ur ett visst perspektiv gamla förstås ”minnesmänniska” och därav annorlunda. Han problematiserar det genom att också föra in att under körrepetitioner pratade körmedlemmarna om nuet. De rör sig mellan det förflutna med äldre sånger till nuet i fikapausen genom att prata om diverse tv-program (ibid.:236f). Författaren visar hur musik kan utgöra en generationsförståelse och vara en del av iscensättandet av ålder men också en del av kollektiva minnen och identitetsberättelser. För min egen studie är det relevant med hur generationsförståelse kan komma till uttryck på olika sätt och genom tingen också bli en del av identiteten. Det som ovanstående studier visar är bland annat hur pensionärer formar sin vardag i relation till arbetstid som ”fri tid” och vad fritiden ”ska” fyllas med.

Det finns förutfattade meningar om vad pensionärer ägnar sig åt och att det är en homogen grupp. Omgivningen förstår pensionärer som något socialt och kulturellt annorlunda från resten av samhället. Studierna visar på att det finns stor variation i hur informanterna förstår sin vardag och skapar mening. Det som skiljer studierna åt är att forskarna närmar sig forskningsfältet utifrån olika vardagliga sysslor. Ronström och Hyltén-Cavallius närmar sig äldreforskning genom att undersöka kulturutövande aktiviteter som dans och musik som en del av vardagslivet. Alftberg och Trossholmen utgår från föreställningar om vad äldre människor gör och berättar om sina liv och vardagen. Studierna som nämnts ovan har fler likheter än olikheter och det kan vara svårt att dra en skarp skiljelinje. De är fruktsamma och relevanta för min studie genom att undersöka pensionärstillvaron utifrån olika områden. Det förekommer kulturutövande aktiviteter i mitt material och då passar Ronström och Hyltén-Cavallius. När det handlar om vardagliga ting som rutiner är Trossholmen och Alftbergs undersökningar om vardagslivet och livsberättelsen mer passande. Det som skiljer min studie åt från ovanstående är att jag undersöker pensionärstillvaron och arbetslivet utifrån ett uttalat hbtq+ perspektiv.

Etnologiska studier som handlar om sexualitet och queera liv är bland annat *Lesbisk identitet* av Pia Lundahl (1998). Hon undersöker utifrån livshistoriskt perspektiv lesbiska och bisexuella kvinnors erfarenheter. Lundahl gör det genom att undersöka generationsöverskridande för att

synliggöra hur sociala och kulturella föreställningar är i förhållande till individuella erfarenheter. Författaren diskuterar även hur kön och sexualitet har en historisk kontext men att det är föränderliga kategorier. Hon belyser det genom att ha ett empiriskt material med kvinnor från flera generationer. För min uppsats är Lundahls studie användbar eftersom hon visar på generationsglappförståelse inom hbtq+ rörelsen och hur individen måste förhålla sig till heteronormativa föreställningar. Lundahl lyfter fram hur förståelsen av att vara öppen kan skilja sig mellan olika generationer och att det kan skapa generationsglapp. Det är just detta glapp mellan generationer som är relevant. Hon lyfter fram hur glappet kan uppstå i att förstå sig själv som ”vanlig” och ”normal”.

Ingeborg Svensson (2007) studerar begravningsceremonier i sin avhandling *Liket i garderoben* i relation till homosexuella män och hiv-epidemin i Sverige. Svensson undersöker detta utifrån ett brett material så som intervjuer, fallstudier, bilder annonser och mycket mer. Studien belyser olika delar av den homosexuella erfarenheten bland män och analyserar föreställningar om släktskap samt öppenhet och skam. Hennes studie lyfter viktiga aspekter som är kopplade till den homosexuella identiteten hos män. Bland annat att nya gemenskaper bortom kärnfamiljen har varit viktiga i formandet av en homosexuell identitet. För en del blev formandet av den homosexuella identiteten kopplat till hiv och aids och var avgörande i hur öppen eller inte en person var. Manlig homosexualitet blev förknippat med sjukdomen och i media framställdes det som en sjukdom kopplat till bara män som har sex med män. Många av de begravningar Svensson studerar är kopplade till skam och öppenhet, det är främst dessa två teman som jag anser är relevanta och fruktsamma för min studie. Tillskillnad från Svensson så undersöker jag främst hur skam och öppenhet kommer till uttryck genom aktivism. Det är dock inte helt självklart var gränsen mellan aktivism går i dessa bögbegravningar som Svensson undersöker.

Både Svensson och Lundahl undersöker det som ”avviker” från normer och synliggör sexualitetens betydelse i skapande av jaget och identiteten. Det som skiljer studierna åt är undersökningssubjekten. Svensson undersöker homo- och bisexuella män och homosexuella män anses vara norm inom hbtq+ communities. Medan Lundahl undersöker lesbiska och bisexuella kvinnor som ofta har osynliggjorts, både inom forskning som inom rörelsen. I min studie undersöker jag homosexuella män som anses vara norm inom en icke-normativ rörelse. Genom att undersöka det som antas vara norm kan det synliggöra normativa föreställningar som dominerar inom hbtq+ rörelsen.

Annan relevant forskning för min studie är historikern Svante Norrhems (2001) bok *Den hotfulla kärleken – Homosexualitet och vanlighetens betydelse*. I boken gör Norrhem en

historisk genomgång av homosexuellas situation i Västerbotten i Sverige. Författaren synliggör normativa föreställningar ur ett historiskt perspektiv och bidrar med att sätta delar av min studie i ett sådant perspektiv även om min studie inte har som ambition att vara historisk utan ser dåtiden från nuet genom informanternas ögon. Norrhem belyser, som avslöjas i titeln, hur strävan efter vanlighet påverkar informanternas syn på homosexualitet och föreställningar om skillnader mellan stad och landsbygd i förståelsen av homosexualitet. Hans empiriska material bygger på intervjuer, brev och tidningsmaterial under perioden 1950 fram till 1980-talet. Till skillnad från Norrhem ligger mitt fokus vid ett längre tidsperspektiv som undersöker informanternas liv från tidiga 20-årsåldern fram till idag som pensionär. Det perspektivet sträcker sig från åren 1970 till 2023.

Genusvetarna Fanny Ambjörnsson och Janne Bromseths (2010) text "När du gifter dig och får barn...: om ålder, heteronormativitet och genus." är användbar för min uppsats för förståelsen av normer som rör ålder och sexualitet. Deras empiriska material synliggör de homonormer som står i relation till heteronormer. Det handlar bland annat om att hbtq+ personers liv förväntas följa ett heteronormativt livsmanus, som att skaffa barn eller gifta sig vid en särskild ålder. Deras studie visar på hur ålder, genus och sexualitet är förknippade med varandra i framställningen av jaget. Om en person kommer ut "sent" kan personen i fråga gå tillbaka till att bete sig som en tonåring. En individ måste göra saker och ting i "rätt" ordning för att uppfattas som "rätt" och seriös menar författarna. Ambjörnsson och Bromseth använder sig av Nguyen Tan Hoang (2007:182ff) diskussion av begreppet homonormativitet. Begreppet syftar till de normativa tidslinjer som icke-heterosexuella förhåller sig till och som är villkorade av majoritetssamhällets heteronormer. Det är normer som tvåsamhet, livslångpartner, stabil sexualitet och begränsningar för en åldrande kropp i vissa rum, så som barer. Det är "homonormativitet på heterosamhällets premisser" (Ambjörnsson & Bromseth 2010:215). Jag använder mig främst av Ambjörnsson och Bromseths förståelse av homonormativitet i uppsatsen för att lyfta fram de ramar som existerar inom homo- och queergemenskapen för hbtq+ personers liv och förväntningar. Det kan bland annat handla om hur en person ska vara som homosexuell eller att det finns föreställningar om när i livet en queer person ska ha "kommit ut" (Ambjörnsson & Bromseth 2010:215f). På samma sätt som det finns heteronormativa föreställningar om ålder och livslinjer likväl finns det homonormativa livslinjer som står i relation till föreställningar om ålder. Att applicera begreppet på mitt empiriska material synliggör hetero- och homonormativa föreställningar om ålder, sexualitet och livslinjer. Det öppnar upp analysen för att blottlägga olika skärningspunkter gällande ålder

i informanternas livsberättelser. I likhet med deras studie undersöker jag förväntade livslinjer bland hbtq+ personer. Våra studier skiljer sig åt i att jag undersöker explicit pensionerade individer medan Ambjörnsson och Bromseth har ett större åldersspann.

Ambitionen med min studie är att föra samman två olika områden, äldreforskning och sexualitetsforskning för att bidra till kunskap om hur dessa två områden samspelar med varandra samt väcka ett intresse för att studera pensionärer och äldre utifrån sexualitet. Med ett uttalat sexualitetsperspektiv tror jag att det kan vara fruktsamt att studera identitet, ålder, arbetslivsnormer, barn- och äktenskapsnormer och hur det kan ha påverkat livsval.

Material och metod

Materialet i min uppsats utgörs av kvalitativt insamlat empiriskt material som består av sex individuella intervjuer och en parintervju som alla är semistrukturerade livsloppsintervjuer. För att få kontakt med informanter vände jag mig till en hbtq+ grupp för äldre personer som jag har valt att anonymisera på grund av särskilda skäl gällande skyddet av känsliga personuppgifter. Denna grupp riktar sig till pensionärer och individer i övre medelåldern och äldre. Efter att ha kommit i kontakt med föreningen presenterade jag mig själv och uppsatsämnet i samband med en seniorträff. Min förfrågan skickades ut per mejl i ett veckobrev som föreningen skickar ut till sina medlemmar. Efter utskicket kontaktade sex informanter mig på den angivna mejladressen. Besöket hos föreningen ledde till ytterligare två informanter. Som kriterium hade jag att personen i fråga skulle identifiera sig som hbtq+ och vara pensionär. Eftersom det finns pensionärer som fortfarande förvärvsarbetar så var det viktigt att personen i fråga hade pensionerat sig från sin huvudsakliga sysselsättning men efteråt ha återupptagit arbete i någon form. Kriteriet för ålder var över 60 år. Yrkesgrupp har inte heller varit något urvalskriterium eftersom *vad* de har arbetat som eller med har varit av mindre intressant. Det intressanta har varit att deltagaren har haft ett yrkesverksamt liv. Homosexualitet var inget krav, men det var främst homosexuella män som kontaktade mig. Urvalsgruppen har bestått av akademisk vit medelklass och är därav inte en representativ grupp för alla homosexuella män i Sverige.

Det finns en poäng i att lyfta fram att det handlar om människor som har sökt sig till en förening. Det betyder att dessa individer inte nödvändigtvis representerar en större grupp och det speglar inte hur det är för alla hbtq-pensionärer. Det kan röra sig om människor som aktivt söker sig till ett sammanhang och en större grupp, även om inte alla informanter aktivt går till denna specifika förening.

Sju av åtta intervjuer genomfördes i ett fysiskt möte. Antingen i hemmet hos informanten, eller på annan plats i Stockholm där sju av åtta informanter är bosatta. En intervju genomfördes via det digitala verktyget Zoom eftersom personen bor på annan ort än Stockholm och det var den enklaste lösningen. Intervjuerna är allt från två timmar till tre timmar långa. Nedan följer kortare bakgrundsbeskrivningar om varje informant.

Stig föddes 1946 i Stockholm efter andra världskrigets slut. Han växte upp i en hantverkarfamilj som han själv ser som småborglig eller medelklass. Hans familj bestod av mamma, pappa och syster. I sin uppväxt fick han borgliga värderingar eller ”småborgerligheten i mig.”. Stig arbetade inom kulturvärlden. Vid tillfället för intervjun är Stig frivilligt ensam.

Leif föddes 1941 i Uppsala där han bodde fram till tonåren, därefter flyttade han ner till Stockholm. Hans familj bestod av mamma, pappa och en bror. Han har arbetat som lärare. En stor del av hans yrkesliv bestod av att vara aktivist och har engagerat sig inom RFSL. Leif lever i en parrelation med sin pojkvän idag.

Lars föddes 1951 i Uppsala. Hans föräldrar arbetade inom vården. Familjen bestod av fem barn, Lars var yngst i barnskaran. Under några år arbetade han inom kyrkan som han sedan lämnade. Han började då arbeta på lite olika ställen. Sista sjutton åren innan pensionen arbetade han som informatör i ett särskilt projekt. Lars och Jan vigde sig i Svenska kyrkan när homosexuella fick den möjligheten.

Jan föddes i södra Norrland 1952. Hans pappa var bland annat jordbrukare och hans mamma engagerade sig i olika hjälporganisationer. Han har två äldre syskon. Först gick han på musikfolkhögskola för att sedan flytta till Stockholm och blev så småningom musiklärare. Jan och Lars är idag gifta.

Bo föddes 1948 och uppvuxen i Stockholm. Han är från en familj med arbetarbakgrund som bestod av mamma, pappa och en äldre bror. Han gick ut en ingenjörutbildning och efter det arbetade han i princip inom samma företag hela sitt yrkesverksamma liv. Sedan ett antal år tillbaka lever Bo som singel men har varit gift två gånger.

Mats föddes 1952 i en tätort i Södermanland, under hans uppväxt flyttade familjen runt en del i Södermanland. Som barn adopterades Mats utan kontakt med sin biologiska familj. Idag har han kontakt med sin biologiska familj. Under hela sitt yrkesliv arbetade han som läkare. Vid tillfället för intervjun är Mats singel.

Bengt föddes 1954 i Dalarna, hans pappa var militär och hans mamma arbetade inom vården. Han har en äldre bror. Efter lumpen flyttade han till Uppsala och läste vid universitetet. Han är utbildad psykolog. Efter en tid bytte han riktning i arbetslivet och började arbeta som kyrkvaktmästare. Bengt var tillsammans med Henrik i tjugonio år ungefär, fram tills att maken gick bort.

Rolf föddes 1955 i Stockholm och kommer från en förort till staden. Han växte upp med mamma, pappa och tre systrar. Pappan var försäljare och mamman arbetade som assistent. Rolf har själv forskat om arbetslivsfrågor inom olika verksamheter och för olika organisationer och myndigheter. Han startade en egen firma med en kollega från en tidigare arbetsplats. Rolf är tillsammans med Sture sedan tjugofyra år och idag är de gifta.

Alf Arvidsson (1998) skriver att levnadshistoriska intervjuer i sin strikta mening börjar med informantens födelse fram till ”idag”. Levnadshistoria intervjuer utgår från informantens liv som referenspunkt för samtalet och kan utgå från att handla om särskilda samhällseliga fenomen eller händelser. Att intervjun löper från ett ”då” till ett ”nu” är det som kallas livslopp (1998:8). Jag har däremot valt att forma intervjun så att det finns en ”framtid” i livshistorien genom att ställa frågor om vad de har för planer framöver eller om de har planerat något som ligger lite längre fram. Det har funnits utrymme för det som ligger framför och förväntningar som finns. Att undersöka deras tillvaro som pensionär är det intressanta i studien och hur de reflekterar och berättar om sina liv samtidigt som det är intressant med framtidsplaner. Helena Kåks (2007) skriver att äldre tenderar att utvärdera sina liv medan ungdomar har en framtidsblick. Hon problematiserar också uppdelningen mellan levnadshistoria och livsberättelse som är beroende av olika analytiska nivåer i berättandet om jaget. Hon menar att livsberättelsen konstrueras av informanten och är det individuella medan levnadshistorien konstrueras av forskaren. Det blir problematiskt eftersom informanten kan befinns sig på båda nivåerna och relatera de till varandra. Både Arvidsson (1998:7) och Kåks poängterar att levnadshistorien/berättelsen kommer till i ett samspel mellan informanten och forskare som tolkar tillsammans (Kåks 2007:72f). Jag väljer att variera mellan begreppen livshistoria och livsberättelse i texten, eftersom det i intervjuerna är svårt att skilja helt och hållet mellan de olika analytiska nivåerna som informanten befinner sig på.

Intervju som metod

I uppsatsen utgår jag från nuet och blickar bakåt i hur informanterna berättar om sitt deltagande i arbetslivet, pensionärskap och sexuell orientering. Genom att använda mig av livsloppsintervju

synliggörs hur de förstår sina liv utifrån nuet. Livsloppet kan begripliggöra hur informanterna har orienterat sig genom livet. Om de har valt att gå på redan upptrampade vägar eller valt små snåriga stigar. Det öppnar upp för tidsrumsliga aspekter och hur informanterna berättar om sina liv och erfarenheter också speglas av samhällsklimatet. Idag finns det möjligtvis större utrymme för homosexuella män att berätta om sin identitet än vad det gjorde 1979 exempelvis (jfr Svensson 1997:41ff). Birgitta Svensson skriver om när medelklassintellektuella berättar om sina liv är det stundvis tacksamt eftersom de tillhör en grupp med reflexiva ”jag”. De besitter stor självkänedom och kan föra samman nuet med dåtiden. Även om inte alla informanter i min uppsats kommer från medelklassbakgrund framträder liknande typer av kulturella och sociala färdigheter som Svensson (1997:42ff) nämner. Informanterna har ett jag som också kan ordna en livsberättelse om sig själv. Informanterna som deltar i uppsatsen är bemedlade på olika sätt. Det rör sig om individer som har ekonomiskt kapital och är utbildade. Det är viktigt att poängtera att såväl ålder som sexuell orientering har påverkat hur informanterna reflekterar över sina liv och identiteter.

Intervju som insamlingsmetod av empiriskt material inom etnologi är en särskild samtalsituation med ett särskilt syfte. Det är ett samspel som ska uppstå mellan intervjuaren och den som blir intervjuad, informanten. Det handlar om att få insyn i djupare resonemang och berätta om sig själv i ett tillfälligt format. Under en tydlig avgränsad tid vill intervjuaren etablera ett samtalsformat där informanten berättar med stor detaljrikedom om sitt liv (Arvidsson 1998:23f). Det är inte alltid en självklar process som sker av sig själv utan det är exempelvis här som styrning under en intervju kan komma till hands. Dock så kan denna styrning och önskan efter fler detaljer störa informantens berättelse (jfr *ibid.*). En livsloppsintervju kan vara mer eller mindre styrande från intervjuarens sidan. Jag har låtit informanterna tala fritt om sitt liv fast i relation till arbetsliv, sysselsättning och pensionärskap. För att besvara syftet och inte sväva i väg allt för långt från forskningsfrågan har viss styrning varit lämplig under intervjuerna (jfr. Arvidsson 1998:8). Det har varit nödvändigt att håva in informanten igen i berättelsen om livet i relation till arbete och pensionärskap. Exempelvis när en informant under intervjun började komma allt för långt från frågan som ställdes och då orientera intervjun tillbaka till den ursprungliga frågan. Ett sätt att söka etablera ett intervjuformat där informanterna upplever att de berättar om *sitt* liv var att börja varje intervju på samma sätt. När vi hade satt oss ner och kommit till rätta började jag varje intervju med att be informanten att berätta om sig själva, var personen är född, uppvuxen, familjebakgrund och så vidare. Arvidsson skriver om att det inte är främmande för människor att berätta om sig själva och att vi är införstådda med att alla bär

på erfarenheter, minnen och berättelser. Det kan dock vara mer sällsynt att berätta om sitt liv från början till nuet men att det finns tillfällen då det händer att berättaren står i samtalets centrum under andra omständigheter (1998:27).

Reflektioner från fältet

Jag vill stanna upp en stund och reflektera kring en av intervjuerna, nämligen parintervjun med Lars och Jan. Parintervjun skiljer sig från de individuella intervjuerna. I individuella intervjuer finns det ett utrymme för individen att uttrycka sig friare och hen behöver sällan förhålla sig till en annan individs erfarenheter. Likt den diskussion Catrin Lundström (2007) för i sin avhandling *Svenska Latinas* om parintervjuer uppmärksammade jag liknande tendenser. I intervjun med Lars och Jan ifrågasatte de varandra och förde diskussioner på egen hand. Vid några av tillfällena ”försvann” jag och blev en observatör av deras diskussion. De fyllde i varandras meningar, instämde eller ifrågasatte varandras uttalanden. De talade fritt om tidigare partners, åsikter om barnuppfostran och synen på framtiden. Däremot fanns det tendenser att efter en diskussion uppstått om ett specifikt ämne att de båda hamnade i samstämmning med varandra, även om åsikterna hade skiljt sig till en början. Lundström uppmärksammar i sin studie att det fanns en kamp om tolkningsföreträde, det var inget jag uppmärksammade i min intervju. Däremot uppfattade jag det som att Lars till viss del var mer drivande i diskussionerna som paret förde sinsemellan (jfr Lundström 2007:44f). Hälften av informanterna i min studie lever i en parrelation men det var bara Lars och Jan som deltog som ett par och individuellt. Det individuella låg i berättelserna om sig själva som inte alltid stod i relation till deras nuvarande förhållande med varandra. Jag använde mig av samma strategi som i övriga intervjuer och bad den ena börja med att berätta om sitt liv, Lars började. Efter att Jan hade berättat om sitt liv började de fylla i och berätta mer om sitt liv tillsammans. Ibland blev det nästan som att de ”gjorde” intervjun åt mig genom att ställa frågor till varandra som senare kom att bli väsentligt för det empiriska materialet och analysen.

Under intervjuer kan det förekomma att informanten svarar på frågor som inte har ställts eller väljer ut vad som ska och inte ska sägas under intervjun. Det kan vara som en ”osynlig publik” eller en så kallad tredje närvaro. I en livsloppsintervju är det informanten som tar ansvar över berättelsen om ”jaget”, vad det är som ska berättas och vad som inte ska berättas. Denna närvaro kan komma till uttryck på olika sätt i intervjun (Pripp 2011:68f; Arvidsson 1998:27). I mina intervjuer kom den tredje närvaron till uttryck genom att informanterna poängterade att ha levt bra liv trots att de är homosexuella. Det var ingen som explicit uttryckte att de har levt ett gott

liv trots att personen är homosexuell. Det var underförstått och outtalat. Jag ställde aldrig frågan om de ansåg att de levt/lever bra och goda liv utan det var något de själva poängterade. Ibland kunde det nämnas flera gånger under intervjuerna. En informant berättar bland annat om när han höll på att bli ihjälslagen för att i slutet av berättelsen bekräfta att han har levt ett bra liv trots allt. Behovet av att påpeka ”ett gott liv” kan möjligen förklaras med att ha varit i en marginaliserad tillvaro som förväntas ha levt olyckliga liv eftersom de avviker från majoritetsnormer.

För en del forskare inom queera studier finns det en aktivistiskt intention med studien, det kan vara för att särskilt belysa ett problemområde eller för att forskaren själv är del av ett sådant sammanhang. Det bidrar till kunskapsproduktionen att inneha en så kallad ”insider”-position eller ha förförståelse för den grupp som undersöks. Det kan därav vara av vikt att klargöra vem en som undersökare är i relation till kunskapsproduktionen (jfr Svensson 2007:28f). Jag har inga aktivistiska intentioner eller ambitioner med studien men jag befinner mig i ”insider/outsider”-position. Några av mina vänner är en del av hbtq+ gemenskapen, något som jag också är en del av. Det betyder att jag har en viss typ av förförståelse, särskilt gällande viss hbtq+ historia, begrepp och om exempelvis dejtingappen Grindr. Det här är ämnen som diskuteras i min vänkrets. Att jag och informanterna tillhör vit akademisk medelklass kan förstås ha påverkat intervjusituationen. Som tydligast märktes det gällande akademisk medelklass. Jag förstod de referenser som de gjorde gällande populärkultur och så kallad ”finkultur” även att vi är i olika åldersgrupper. Några av informanterna använde sig av begrepp som ”heteronormativ”, ”maskulinitet” och liknande under intervjuerna i sammanhang som rörde bland annat normer. Begrepp som används flitigt inom humaniora och akademien.

Det var ingen av informanterna som hade kunskap om min förförståelse av hbtq+ gemenskapen. Det var först efter intervjuerna hade avslutats som några av informanterna frågade om jag hade någon personlig koppling till ämnet. Positionen som ”outsider” var som starkast i avsaknaden av förförståelse om vad det innebär att vara homosexuell man och att vi tillhörde olika åldersgrupper. Även om jag förstod populärkulturella referenser saknar jag kunskap om hur det var att bo i exempelvis Stockholm under 1970-talet och hur staden *faktiskt* såg ut då. Jag är född under 1990-talets mitt och upplevde aldrig hur det offentliga samtalet om hiv och aids såg ut eller hur denna tidsperiod var. Här är jag ”outsider” både genom ålder och sexualitet. Hiv och aids var starkt kopplat till män som har sex med män och därav också till homo- och bisexuella män. Under intervjuerna befann jag mig som ”outsider” genom att jag intog position utifrån ett forskningsläge. Det var inte ett vanligt samtal utan det fanns tydliga ramar för samtalets

utformning (Fägerborg 2011:92ff). Att befinna sig utanför och titta in kan också vara ett sätt att synliggöra ens egna föreställningar om exempelvis pensionärskap och åldrande.

Bearbetning av det empiriska materialet

Den analytiska processen börjar långt innan en forskare sätter sig ner för att skriva de faktiska empiriska kapitlen i en studie. Barbro Klein (1990) skriver om de olika sätt att transkribera en intervju och vad det kan innebära för det analytiska arbetet. Att ta med eller inte ta med betoningar, skratt, tankepauser är en väsentlig del av hur analyskrivandet kommer veckla ut sig. Redan här, eller redan under intervjun, kan forskaren upptäcka återkommande teman, mönster och resonemang. I lyssnandet får även forskaren syn på sig själv och hur hen är medskapare av det empiriska materialet. Klein skriver om det analytiska som finns att hämta ur olika transkriberingsmetoder och vad det är som framhävs i materialet och vad det kan ha för betydelse för analysen (ibid.:47–52). I arbetet med transkriberingen har jag valt att transkribera intervjuerna i sin helhet och gjort texterna läsbara, i stället för ordagrann, med pauser, skratt och ändringar i tonläge. I intervjuerna berättar ofta informanterna små berättelser i den större berättelsen om sitt liv. Det kan vara att de berättar om en särskild händelse eller ett förlopp och då intar flera positioner. Att då transkribera i exakthet vad som har sagts skulle bli oförståeligt men att på olika sätt signalera i transkriberingen att informanten återberättar ett samtal gör det möjligt att förstå vad som de säger (jfr ibid.:58f).

Genom att transkribera intervjuerna i sin fullständighet har ett helhetsperspektiv gjort sig tydligt i informanternas berättelser. En liten detalj som nämns i början av intervjun kan framstå som icke-märkvärdig för att senare i transkriberingen länka samman två livshändelser med varandra. I och med det har jag ”upptäckt” skärningspunkter i materialet när det har bearbetats. Metodologiskt har jag utgått från att använda intersektionalitet för att läsa transkriberingarna. Intersektionalitet brukar utgå från redan förutbestämda kategorier som sexualitet, ålder, etnicitet, ”ras” och så vidare för att synliggöra över- och underordningar. Jag har valt att fokusera på skärningspunkter i informanternas livsberättelser som synliggör hur kategorier kan samverka utan att på förhand utgå från kategorierna och ”leta” efter förutbestämda kategorier i materialet. I stället har dessa kategorier synliggjorts i informanternas utsagor genom deras eget berättande och mitt eget lyssnade efter kategorierna. Det har bland annat gjort att varandet i världen har begripliggjorts genom att informanterna själva har använt kategorier som ålder, sexualitet, vanlig, ”fjolla” med mera för att belysa under- och överordningar. Ungdom och äldre får exempelvis olika status och betydelse beroende på vad det står i relation till (jfr Vallström

2010). Genom att låta kategorierna komma fram utifrån vad informanterna säger har det också visat på orientering av det tidsliga rummet Ungdom/yrke/1970-talet har som skärningspunkt visat sig i materialet vara en tid som informanterna minns som "bättre" i vissa avseenden än äldre/pensionerad/2020-talet. Det kan handla om hur attraktiv individen var på arbetsmarknaden och bland sexuella partners. Medan nu kan det handla om erfarenhet och trygghet. Det är självklart mer komplext än så men för att ge en fingervisning hur skärningspunkterna har framkommit i intervjuaterialet.

I bearbetningen av det empiriska materialet har jag utgått från fem huvudteman som sedan har placerats i "dåtid" eller "nutid". Teman som familj och vänskap, sysselsättning och arbetsliv, tro och religion, sexualitet samt pensionär och vardag. Flera av dessa teman gjorde sig synliga under intervjuerna medan andra teman har synliggjorts under transkriberingens akt. Familj och vänskap var ett tema som jag kunde utläsa som viktigt för informanternas livsberättelser under transkriberingen. Medan tro och religion var ett tema som blev synligt under intervjun. Jag har bearbetat de fem teman genom att "läsa" de ur ett kronologiskt perspektiv. Exempelvis genom att "ställa" frågan när berättelsen utspelar sig. Beroende på när informanten har gått i pension har händelsen kategoriserats som "då" eller "nu". Nuet inkluderar de utsagor som sker från och med pensioneringen och fram till tiden för intervjun. Allt innan pensioneringen har kategoriserats som dåtid. Eftersom det förekommer tankar om framtiden i deras utsagor och det hamnar utanför "nu" och "då" i kronologi har jag valt att räkna in det i "nuet" då det är något som sker efter pensioneringen. Varje tema har haft sin egen färgkodning och sedan blivit placerat kronologiskt i tiden utifrån före och efter pensionering. Ibland har ett avsnitt i intervjun rört sig mellan då och nutid genom att informanten går fram och tillbaka och berättar om en händelse eller en person utifrån olika tidsliga rum. Beroende på om majoriteten av intervjuavsnittet har utspelat sig före eller efter pensioneringen har kategoriseringen av kronologi utgått från det.

Det empiriska materialet har sedan bearbetats i olika dokument som är kopplade till mina frågeställningar. Meningsbärande aspekter i pensionärstillvaron, normativa föreställningar och kollektiva hållpunkter så som platser och händelser. I dessa dokument har intervjuutdragen delats in kronologiskt för att särskilja mellan då- och nutid i deras livsberättelser. Ibland har ett citat från intervjun varit fyllt av både normativa föreställningar och kollektiva hållpunkter vilket har gjort det svårt att dra en skarp linje mellan frågeställningarna. Vid sådana tillfällen har jag analyserat citatet i relation till liknande citat inom två tänkbara uppdelningar. Ibland har kronologi varit det avgörande för skiljelinjen. I analysen av materialet har jag gjort ett

tolkningsarbete där jag utifrån mitt syfte, teori samt empiri har tolkat informanternas berättelser och sökt förstå deras upplevelser och erfarenheter av världen. Det är en ständig dialog mellan de olika beståndsdelarna för att få nya förståelser.

Det finns en analytisk poäng i att använda ”grova” ord i transkriberingen. När informanterna talar om sig själva utifrån sin egen position, upplevda identitet, används ord som sex medan när de talar om sig själva utifrån utomståendes position, tillskriven identitet, används ord som knulla. Det finns ett analytiskt värde i att använda samma språkbruk, hur de talar om sig själva och vilka ordval som görs. Att använda sex är att ”göra” sig själv till ”vanlig” och ”som alla andra”. Knulla däremot kan förstås som en gränsdragning där de som knullar är avvikande från normen, deras sexliv är något annat och ”ovanligt”. Språkbruket kan förstås som olika sätt att orientera sin identitet och sin kropp mot eller från objekt. Vissa ord inom hbtq+ sammanhang är engelska ord som kan vara svåra att direkt översätta till svenska. Bland annat ”community” som översätts till gemenskap på svenska. Däremot görs distinktioner mellan ”gemenskap” och ”community” i informanternas berättelser.

Forskningsetiska överväganden

I studien har jag utgått från Vetenskapsrådets (2017) skrift om god forskningssed vid insamlandet och behandling av det empiriska materialet samt vid resultatet av arbetet. Samtliga informanter har givit samtycke till att delta i studien, antingen skriftligt eller muntligt utifrån den information- och samtyckesblankett som Södertörns högskola tagit fram gällande känsliga personuppgifter. Vid det muntliga samtycket informerades personen i förväg om vad samtycket innebar samt igen innan intervjun påbörjades och gav återigen samtycke till medverkan. Vid alla intervjuer har jag informerat om vad som står i samtyckesblanketten samt att informanterna har en undertecknad kopia. I samtyckesblanketten framgår syftet med uppsatsen, mina kontaktuppgifter samt min handledares kontaktuppgifter, även hur länge deras personuppgifter sparas framgår. Alla deltagare har blivit informerade om frivilligt deltagande, anonymisering och avidentifiering, integritet och konfidentialitet samt att det har applicerats i studien. Samtliga har givit samtycke till att jag spelat in intervjuerna med röstupptagning. Dessa röstupptagningar kommer raderas i samband med andra personuppgifter. I arbetet med materialet har jag använt mig av kodnycklar och en avkodningslista som kommer förstöras utan att kunna återupprättas. Eftersom uppsatsen behandlar känslig information som sexuell orientering- och identitet har det varit av yttersta vikt att behandla denna information på ett lämpligt sätt. En annan viktig del, förutom information- och samtycke, är att anonymisera så mycket som möjligt om

informerarna. Därav har deras namn fingerats samt att den förening jag har kontaktat inte kommer nämnas vid namn i studien. I informanternas berättelser förekommer personer och djur som är viktiga för informanterna och berättelserna. Djuren har haft utmärkande namn och på grund av den anledningen har jag valt att anonymisera djuren, eftersom namn skulle kunna vara identifierbara. Personer som informanterna nämner vid namn och arbetsplatser har också anonymiserats. Eftersom flera av informanterna tillhör samma förening har det varit viktigt att arbeta med anonymisering och inre konfidentialitet. Det kan finnas igenkännande faktorer bland informanterna och därför har det varit lika viktigt att anonymisera personer som de nämner i sina intervjuer.

Disposition

I kapitlet ovan har jag presenterat studiens syfte och frågeställningar, teori och nyckelbegrepp samt satt studien i relation till tidigare forskning. Jag har presenterat det empiriska materialet och metoden som jag använder i studien samt presenterat informanterna. I det första empiriska kapitlet *”70 är inte nya 50”* analyserar jag informanternas meningsbärande praktiker i deras pensionärstillvaro. Jag diskuterar distinktionen mellan ”äldre” och ”gammal” och de sysselsättningar som informanterna ägnar sig åt idag. I det andra analyskapitlet *Kom ut och lev* analyserar jag normativa föreställningar som utkristalliseras i deltagarnas livsberättelser om sina liv och hur det står i relation till tillvaron nu. Barn- och äktenskapsnormen analyseras både i relation till ”dåtiden” som ung i arbetslivet och till ”nutiden” i relation till arv. Att vara ”vanlig” är ett återkommande begrepp som synliggör olika normativa föreställningar i relation till homo- och heteronormativitet. I det tredje empiriska kapitlet *Queer nostalgi och aktivismens dagar* undersöker jag hur informanterna förhåller sig till kollektiva hållpunkter så som händelser, platser och minnen. Det kommer till uttryck genom bland annat förståelsen av aktivism ”då” och ”nu” samt synliggör generationsglappförståelser. I kapitlet diskuterar jag hur särskilda plaster som står i relation till homohistoria skapar ett kollektivt minneslandskap. I det sista diskussionskapitlet ger jag en övergripande sammanfattning och diskussion om det som har analyserats och presenterar vad jag har kommit fram till i studien. Här diskuterar jag de olika empiriska kapitlen i relation till studiens syfte och frågeställning. Efter den avslutande diskussionen ger jag en populärvetenskaplig sammanfattning av studien.

2. ”70 är inte nya 50”

I det kommande kapitlet analyseras de meningsbärande aspekter som informanterna pekar ut i förhållande till sin tillvaro som pensionär och hur de orienterar livet efter att ha gått i pension samt vad som i deras livsberättelser synliggörs som viktiga aspekter av vardagen.

Återkommande i intervjuerna är upplevelsen av att inte känna sig gammal. I berättelserna gör informanterna distinktion mellan begreppen ”äldre” och ”gammal”. Äldre som kategori har de flesta accepterat men att det är omvärlden som gör dem till gammal. Att uppleva sig som äldre har kommit i och med pensioneringen fast även där dröjt några år. Sjukdomsdiagnoser och att röra sig långsammare nämner de som anledningar att känna sig äldre, men gammal är något som fortfarande ligger framför dem. Stig, som vid tiden för intervjun är ungefär 77 år, berättar om att han har de senaste åren börjat känna sig äldre. Att göra saker och ting går långsammare, som att diska och städa. Mats, som är ungefär 70 år vid intervjutillfället, känner också av att han har åldrats. Han var tvungen att genomgå en operation och efteråt tycker han själv att det gråa håret blev mer påtagligt.

Flera av informanterna poängterar att de gärna hade fortsatt förvärvsarbete och menar att pensionsåldern är för låg i Sverige. Rolf som gick i pension när han var ungefär 60 år, är vid intervjutillfället 68 år, beklagar sig över protesterna mot höjningen av pensionsåldern i Frankrike (Majlard 2023). Något som de andra informanterna tar upp i sina intervjuer också. Många av dem berättar att energi finns kvar och att de gärna ville fortsätta lönearbete, oavsett att pensionsåldern var nådd.

Ja, jag tycker pensionsåldern är för låg, man är så... jag vet att jag kände lite grann 2015, hade lite tioårsjubileum, att jag var inte lika mycket på hugget, inte lika hungrig som kanske när man är ny chef. [...] När jag då var 65 och skulle gå i pension då var det liksom helt ofarligt att vara chef. Allt går att hantera, och det ordnar sig. Man måste visa respekt för alla människor och lyssna liksom. Tänka lite grann och inte fatta för snabba beslut. Så nu är jag 70 år och tycker att jag hade kunnat jobba till nu. (Mats, 2023-02-13)

Anna Siverskog (2016) skriver bland annat i sin avhandling *Queera livslopp* om förväntade livsbanor och den så kallade ålderstrappan. Enligt den äldre modellen gick livet först uppåt för att sedan vid femtiostrecket stadigt gå nedåt. Exempelvis skaffa barn vid 30 år, stabil karriär vid 40 år. Medan den nutida ålderstrappan stiger bara uppåt. Femtiostrecket kännetecknas av att flitigt arbeta vidare, 70- och 80 årsåldern ses nu av en nyvunnen frihet som ska levas ut. Som Siverskog påpekar är det normativa föreställningar om ålder och livet, att ålderstrappan är

präglad av heteronormativitet. Författaren frågar också vad som händer om hälsan eller ekonomin begränsar individens möjlighet att leva ut den nyvunna friheten? Vidare diskuterar hon hur åldersnormer är sanktionerade och definierade av staten, eftersom det är staten som bestämmer när det är lagligt att gifta sig, pensionera sig och arbeta (Siverskog 2016:12ff, 219). Det som är intressant i Mats resonemang om att gå i pension vid 65 men känna att han kan fortsätta till över 70 är att den nyvunna friheten är omsluten av ett motsägelsefullt tillstånd. Flera av dem tycker att det är skönt att gå upp senare och att sova ut på morgonen. De saknar inte arbetet men *att* arbeta är något de saknar. Nästan alla har fortsatt med sysselsättning direkt efter pensioneringen i någon utsträckning, det har varit heltid, deltid eller kvartstid. Energin finns kvar till att arbeta. De verkar inte uppleva någon mening i att sluta arbeta bara för att 65-årsåldern är uppnådd. Den förväntade livsbanan skapar hinder för informanterna som vill fortsätta att vara aktiva i arbetslivet. Livslinjen måste nu styras om och orientera dem i nya riktningar. Mats kände sig "inte lika hungrig" i sin yrkesroll fast han hade gärna fortsatt sin karriär i någon mån.

Tidigare har vardagen varit knuten till arbetet och helgen medan semestern har varit knuten till fritidsaktiviteter. De har däremot ägnat sig åt sina hobbies eller annan sysselsättning under vardagarna men främst berättar de om att helgen och semestern var, och fortsätter vara, 'egentid'. Nu som pensionär är sysselsättningen förlagd till enstaka dagar i veckan medan egentiden upptar det mesta av vardagen. Men att "fylla" vardagen är inget större problem. Alftberg (2012) diskuterar i sin avhandling föreställningen om att pensionärlivet är fyllt med "extra" tid som tidigare var en del av lönearbetet. Hon diskuterar hur informanterna i hennes studie sysselsätter sig bland annat med ätande som ett tidsfördriv (2012:86). I mina intervjuer var det andra typer av sysselsättningar och tidsfördriv som framkom och det kan bero på att vi har undersökt olika åldersgrupper. Att "fylla" vardagen med sysselsättningar görs dock till en normativ livslinje. För att uppleva sig ha "rätt" till egentiden måste först den övriga tiden ha blivit fylld (Ronström 1998:15f).

Vad är skillnaden egentligen mellan 'egentid' och sysselsättning bland informanterna i vardagen? Bengt, som bor i en mindre ort, arbetar några kvällar och nätter i veckan och varje dag är det färd ut till stallet för att ta hand om hästen. Hästar och ridning är ett intresse som har följt med honom nästan hela livet. Vid 67 år pensionerade han sig men "var pensionär i 1,5 år, tänkte nej, men jag har kraft, jag har ork och jag vill göra skillnad" så han fortsatte att arbeta på en ny arbetsplats. Bengt tror inte på idén att gå från 100 procent jobb till 100 procent pensionär utan det bästa sättet är att trappa ner och arbeta mindre och mindre. Den fortsatta

sysselsättningen är en viktig del av vardagen oavsett om det rör sig om deltidsarbete eller andra sysselsättningar, som att fortsätta med ridning.

Bo som gick i pension vid ungefär 63 års ålder har tagit sig an nya sysselsättningar, bland annat så pluggar han strökurser vid universitet och engagerar sig i volontärarbete. Något år efter pension fick han administrativ anställning inom offentlig verksamhet. På det sättet kunde han fortsätta arbeta ett tag till, som han egentligen ville.

Vad den nyvunna friheten för 70 och 80-åringar innebär (utifrån den nya ålderstrappan) kan vara svårt att definiera utifrån informanternas utsagor. Flera av de arbetar gärna vidare, och har i någon mån fortsatt göra det. Mats, ovannämnda citat, fick uppdrag inom sjukvården och fortsatte arbeta en tid efter pensioneringen i heltidstjänst. Han fortsatte att ta uppdrag inom dans som han har varit aktiv inom och lär ut kurser i dans. Att energin finns kvar gör att de i sina berättelser orienterar sig mot ”äldre” som är ett accepterat tillstånd medan gammal är något som dem motarbetar och är något annat (jfr Siverskog 2016:228). Bland annat påpekar Bengt att ”70 är inte det nya 50”, att han gärna skulle vara 50 år igen och att han saknar anledning att inte fortsätta med lönearbetet. Det finns klassaspekter knutna till att informanterna möjligen har mer energi kvar. Bland annat har flera av dem haft chefspositioner. Den psykiska bördan kan ha varit tyngre än den fysiska och kroppsliga samt att de flesta under större delen av sitt arbetsliv har arbetat inom akademiska yrken. Rolf menar också att det som ligger framför är ålderdom och att det är där de ”sjuka” är, nu är han frisk och har energi kvar att ägna sig åt sina sysselsättningar. Det är implicerat i intervjuerna att det är personer äldre än de, i flesta fallen, som blir sjuka och att de själva är nöjda med pensionärstillvaron (jfr Trossholmen 2000:122f). Det är här det motsägelsefulla tillståndet av den nyvunna friheten gör sig synlig. Den nya ålderstrappan pekar bara uppåt och ”gamla” osynliggörs genom att de är sjuka. Samtidigt berättar flera av informanterna om nya krämpor som kommit med åldern. Ålderstrappan som bara pekar uppåt och trampar upp vägen för en ny normativ livslinje kan samtidigt bidra till att osynliggöra sjuka eller de utan ekonomiska tillgångar. Trappan skapar ett ”vi” och ”de andra”.

Fritid, arbete och fredagsfeeling

Gränsdragningen är hårfin mellan vad som är en fritidssyssla och/eller hobby och vad som kan ses som betalt eller obetalt arbete i informanternas berättelser. Aktiviteter som dans, teater och musik, i olika former, är viktiga delar av livet. Några av de har ända sedan tonåren aktivt varit en del av dans, musik och teaterlivet. I viss mån anses dans- och musikutövande vara en del av pensionärskapet. Att det är aktiviteter som pensionärer börjar med i pensionsåldern och kallas

pensionärskultur men tiden de lägger ner och arbetet är på gränsen till obetalt och ibland betalt arbete (jfr Ronström 1998b:11ff, 16ff). I och med pensioneringen har gränsdragningar mellan arbete, hobby och fritidsintressen/aktiviteter luckrats upp, därav kommer jag göra en kronologisk skillnad i hur begreppet arbete och sysselsättning används. Arbete är likställt med lönearbete och syftar till allt lönearbete innan pensioneringen medan sysselsättning kommer syfta till lönearbete, obetalt arbete, hobby och fritidsintressen/aktiviteter som sker efter pensioneringen. Denna distinktion gör jag för att synliggöra betydelsen av temporalitet i förhållande till pensionärskap. Distinktionen synliggör förhållandet till homo- och heteronormativitet genom att stå i relation till förväntade livsskeenden. Efter pensioneringen är individen inte bunden till arbete men kan vara bunden till annan sysselsättning som står i relation till homo- och heteronormativitet. Vid en viss ålder bör individen uppnått särskilda mål. Homonormativitet går för det mesta hand i hand med heteronormativa föreställningar om ålder och vad individen bör ha uppnått (jfr Ambjörnsson & Bromseth 2010:216, 221f). Det finns förväntade livslinjer och livsmanus där informanternas liv präglas av omvärldens förväntningar och att gå från lönearbete till pensionärskap kan skapa desorientering. Jag använder distinktionen för att synliggöra desorienteringen som informanterna kan ha erfårit (Ahmed 2006:157ff).

En av informanterna, Mats, har under pensioneringen lett danskurser som sedan tidigare var ett fritidsintresse och har nu blivit en sysselsättning för honom. Några av dem har dessutom gått i pension och sedan börjat lönearbeta igen. Det kan vara ett sätt, som Stig uttrycker det, att fortsätta vara en del av samhället.

Sen kommer jag ihåg, nu får du garva om du vill, de första åren efter pensionen om jag var inne i stan en fredagseftermiddag då kunde jag, vet inte om jag är extra mottaglig, men då kunde jag känna någon slags äntligen fredag inställning hos andra. ”De där var säkert på väg till någon after work” sen ibland när man jag åkte tunnelbana, och det där kunde vara lite småjobbigt, jag kunde se någon ensam man med någon litet barn med stor ryggsäck och nu är det säkert byta från mamma till pappans fredag. Då insåg jag att ”nu är jag pensionär, jag är inte del av det här yrkeslivet”. Men då tänkte jag på Pippi Långstrump och hon blir ju förbannad på att hon inte har skurlov. Hon börjar ju skura själv då eller vad det är hon gör men det är så dumt för hon går inte i skolan. Men ändå saknar hon skurlovet. Det var ungefär likadant som jag kände, nästan förnimma att ”åh nu är det fredag nu har vi helg framför oss”. Det kände inte jag men nu bryr jag mig inte om det längre. [skratt]. (Stig, 2023-02-02)

Stig jämför här hur det var den första tiden efter pensioneringen och liknar det med hur Pippi Långstrump reagerar på att inte ha något skurlov som Tommy och Annika som går i skolan har skurlov.³ Stig liknar det vid att sakna delar av vardagen som yrkesverksamma har tillgång till. Senare i intervjun berättar han att nu kan han ha helg lite när han känner för det. På liknande sätt som Pippi bestämmer sig för att hon allt kan skura sina golv trots allt.

Dislokation används inom diskursanalys för att förstå jagets position och förhandling som kan uppstå när individen förflyttar sig från ett sammanhang till ett annat (Ingridsdotter 2016). Etnologen Jenny Ingridsdotter skriver i sin artikel ”Mobila professionella subjekt eller immobila migranter?” om hur högutbildade migranter upplever bland annat skavande positioner och känner sig felplacerade, informanterna i studien måste förhandla om jagets position. På grund av dislokatoriska händelser sker en förhandling mellan önskade och oönskade positioner som jaget kan navigera sig mellan (ibid:41f, 45, 48). Här vill jag föra samman när dislokation och desorientering uppstår för att söka förstå informanternas avbrott och omorientering i vardagen. Genom att analysera informanternas pensionärstillvaro utifrån dessa två begrepp möjliggör det att förstå den ovannämnda distinktionen mellan lönearbete innan pensionering och sysselsättning efter pensionering.

Stigs utsaga om att bli pensionär skapade dislokation genom att han inte längre tillhörde det lönearbetande majoritetssamhället. Här möter han samhället och upplever att det skaver, han är felplacerad. Ett helt yrkesliv ligger bakom honom och identiteten som tillhörde har han inte tillgång till längre. Nu har den känslan lagt sig och det är inte något han bryr sig om längre. Han har slitits ur ett sammanhang och nu måste han möta ett nytt. Desorienteringen sker när orienteringen i förhållande till den tänkta linjen misslyckas. Att försöka ta sig tillbaka till linjen blir det nya projektet. Att Stig engagerar sig i nya sysselsättningar kan vara ett sätt att omförhandla dislokationen och orientera sig ”tillbaka” till det som var innan arbetslivet tog slut. Nya sysselsättningar skapar nya vägar och det kanske bidrar till att han bryr sig mindre om att vara en del av ”det gamla livet” (jfr Ahmed 2006:160f).

Sysselsättningar som har möjliggjort för att orienteringen ska fortgå är bland annat att engagera sig i olika föreningar, något Stig och de andra informanterna gör. Sysselsättning kan förstås som ett sätt att motverka långtråkighet och att hitta nya sammanhang, att ”fylla” tiden (Alftberg 2012:86ff). En annan möjlig tolkning till detta kan vara den queera desorienteringen, där det sker ett avbrott och individen följer en ny väg eller linje. Ett avbrott, en störning har skett.

---

³ Skurlovet omnämns för första gången i första utgåvan av boken Pippi Långstrump från 1945.

Ahmed ser just att störningen kan förstås som det queera. Att Stig känner sig som Pippi Långstrump som inte passar in eller följer normen kan vara ett sådant avbrott och han är nu på den queera linjen. Därav måste han, liksom de andra informanterna, hitta nya sysselsättningar som kan ta dem tillbaka till den raka linjen. Det är här desorientering med det ”gamla” och det ”nya” jaget hamnar i kontrast till varandra. Det ”gamla” jaget identifierade sig med arbete och yrkeslivet medan det ”nya” hamnar på fel plats och måste nu omorientera sig.

Den nya orienteringen blir att ”fylla” tiden med meningsfullt innehåll, det nya meningsfulla innehållet varierar en del sinsemellan informanterna. Hur pensionärer ”fyller” och strukturerar tiden har tolkats på olika sätt. Trossholmen skriver i sin avhandling om hur kvinnliga pensionärer upplevde en känsla av frihet efter pensioneringen och såg fram emot att få vara ”lata” och sova ut. Däremot fanns både positiva och negativa inslag till den nyvunna friheten. All denna tid som nu hade frigjorts bidrog till att några av Trossholmens informanter tappade fotfästet men fick tillbaka det efter att ha återinfört vardagliga rutiner. Friheten att göra vad de ville blev ändå strukturerad kring det tidigare arbetslivets tid. Trossholmens informanter sökte sig efter en viss tid till nya vanor och aktiviteter utanför hemmet som ett sätt att skapa sig en meningsfull tid (2000:149f). Liknande utsagor återfinns i Alftbergs avhandling om pensionärer som kategoriseras som *äldre äldre*. I hennes avhandling rättar de tiden efter aktiviteter. Sömn och sovrutiner framstår som olika sätt att förhålla sig till hur de hanterar dagen. Förändrade sovrutiner tolkas i båda fallen utifrån förändrade förhållningssätt till tiden och vad den ska fyllas med. Informanterna i min studie påpekar att dagen börjar senare än när de lönearbetade. Det kan ta flera timmar på morgonen för dem innan dagen börjar ”på riktigt”. Morgonaktiviteter kan vara att äta en långsam frukost och läsa tidningen i lugn och ro. Träning kan stå på morgonschemat, gå ut på en morgonpromenad med hunden. Det framstår som viktigt att göra saker under dagen men vad det är för saker, hur mycket och av vilket slag framstår som mindre viktigt i orienteringen mot en ny vardag. Kan det vara därför Stig inte bryr sig lika mycket om att vara en del av fredagskänslan? Sysselsättning av olika slag är en viktig del men sysselsättningen framträder på olika sätt i varierande grad bland informanterna och hur de strukturerar tiden utifrån det.

Stig som kände sig som Pippi Långstrump hittade nya sysselsättningar genom att gå mer på teater, opera, museum och vara aktiv inom kulturföreningar. En annan aktivitet som han har ägnat sig mer åt de senaste åren men börjar trappa ner lite på är aktiviteter i kyrkan. Under några år nu har han varit kyrkvärd. Stig berättar under intervjun om hans upplevelse av att bli pensionär och hur han förhåller sig till det som han säger att ”[...] det sämsta var väl med

känslan i början att inte längre vara en del av det aktiva samhälle. Då har jag försökt återinföra återupprätta det för min egen del utifrån mina egna intressen, mina egna behov [...]”. Det är återkommande att informanterna berättar om det de gör idag är utifrån deras intressen och behov (jfr Siverskog 2016:218f).

I Stigs fall var det ett utmärkt tillfälle att bli kyrkvärd. Bo studerar bara kurser han tycker verkar intressanta, det blir en hel del språkkurser men även astronomi och människans utveckling. Han försöker hitta många aktiviteter för att inte ”dega ihop” och går gärna på promenader och utställningar, just promenader och utställningar är återkommande bland informanterna. Det kan kopplas till nyttomoral, att det finns moraliska aspekter av aktiviteter som är kopplade till kulturella föreställningar däribland föreställningar om ålder. Det måste finns något som legitimerar sysselsättningen. Ronström skriver att inom pensionärverksamheter framförs ofta logiska och rationella aktiviteter, motion, minnesträning, som ”nyttiga” medan, som han kallar det, sinnliga och estetiska aktiviteter framhålls som mindre ”nyttiga”. Sinnliga aktiviteter ”utgör sina egna mål” och förstås därför som mindre legitima eftersom dem inte är samhällsnyttiga och måste förtäckas som ”nyttiga” aktiviteter (Ronström 1998b:15f). Medan Ronström pekar på att deltagarna i hans studie gärna inte talar högt om estetiska aktiviteter talar gärna informanterna i min studie högt om sinnlig sysselsättning. Som Ronström påpekar kan det bero på klassaspekter där nöje och konst får en högre plats i hierarkin medan hälsa och ekonomi placerar lägre. Denna modell utgår från en hierarki av sysselsättning (ibid). Däremot framträder hälsa som en viktig aspekt av pensionärstillvaron bland informanterna i min studie.

Promenaden, som jag återkommer till nedan, är en viktig del av vardagen och att läsa tidningen är en del av morgonrutinen, Jan anser tidningsläsandet vara en livskvalitet. Samtidigt som nästan alla informanter gärna berättar om utställningar de besökt, filmer eller föreställningar de har upplevt. Det tolkar jag som en blandning mellan estetiska och rationella aktiviteter, genom att framhålla vikten av båda delarna av aktivitetshierarkin legitimerar informanterna flera aspekter av vardagsaktiviteter. Rationella aktiviteter kan vara motion, som att promenera, och estetiska aktiviteter kan förstås som att gå på teater. Där det förstnämnda står över det sistnämnda i nyttomoralens logik (Ronström 1998b:16). Nyttomoralen ingår därav i flera delar av pensionärstillvaron. Flera av dem aktiviteter som informanterna berättar om är kulturutövande aktiviteter som museum, bio, teater och så vidare. Trossholmen diskuterar hur kulturutövande aktiviteter är vanligt förekommande bland äldre kvinnor. Det har färgat föreställningar om ”den svenska tanten” som ägnar sig åt dessa aktiviteter eftersom det förutsätts ha varit något av en bristvara i livet innan pensionen (Trossholmen 2000:10f, 130ff).

Jag drar här paralleller till mitt eget empiriska material om att kulturutövande aktiviteter anses vara ”pensionärsaktiviteter”. Det verkar vara en föreställning som mina informanter också bär på. Rolf berättar med en bestämd röst att han *inte* går på föreläsningar på Stadsbiblioteket eller är med i någon bokklubb. Jag tolkar det som att Rolf har en föreställning om vad det är pensionärer sysslar med om dagarna. Det finns en föreställning om ”kultur-tanten” som är aktiv inom olika föreningar och tar del av kulturutbudet (jfr *ibid*:134).

Att bli uppfattad som ”duglig” återkommer i intervjuerna. Det finns en föreställning om att arbete och produktionen av arbete skapar ett värde. Det värdet skulle då kunna avgöra dugligheten hos individen. Claes Gustafsson (1994), professor emeritus i företagsekonomi, diskuterar i sitt andra kapitel i boken *Produktion av allvar* arbetets koppling till nöje och moral. Gustafsson skriver att en aktivitet kan inte bara utgöra målet i sig utan det måste vara målinriktat. Att vara duglig kan då kopplas till föreställningen om nyttigt arbete, eller i det här fallet nyttiga aktiviteter. En nyttig aktivitet eller sysselsättning måste producera allvar genom att någon annan ska också kunna använda det som har producerats (Gustafsson 1994:29–35). Pensionering kan förstås som att nyttigheten är förlorad eftersom pensionärer inte förväntas producera något som är användbart för andra. Genom att fortsätta lönearbete i någon mån kan känslan av att vara duglig bibehållas. Gustafsson poängterar att det finns starka moraliska aspekter kopplade till lönearbete. Att avsluta lönearbetet kan då skapa desorientering för individen. Informanterna har under lång tid arbetat och det är rimligt att anta att moralen kring lönearbete har påverkat deras syn på sig själva och arbete. Nu när det ligger bakom dem kan det möjligen skapa en moralisk kris och en nödvändighet att se sig själv som duglig i förhållande till övriga samhället (jfr *ibid*.:35–40).

Semester, sommarstuga och staden

Jo juste men vi blir ju inte yngre utan vi blir ju äldre och hålla på att skotta snö. Det är de praktiska synpunkter som jag har. Förstås, man kan ju leja, men jag menar det... vi har liksom bra av båda världarna, så att säga. Just det här att gå på teater och liknande det gör man ju mer om man bor här än alltså då åka ner [till Stockholm]. (Lars, 2023-02-07)

Förutom klassperspektiv på hierarkin av sysselsättning finns det även ett stads- och landsbygdsperspektiv i deltagarnas berättelser. Det finns en föreställning om att ”staden” har ett rikare kulturliv och utbud medan det i mindre orter eller på landsbygden är mer begränsat. Det skulle vara rimligt att anta att sinnliga aktiviteter kopplas samman med staden och rationella och logiska med landsbygden. Föreställningen om att staden har ”mer” att erbjuda är något som

Jan och Lars diskuterar med varandra under intervjun. Jan skulle gärna bosätta sig i södra Norrland där paret har ett sommarställe medan Lars påpekar att Stockholm har mer att erbjuda under hela året *inte bara* under sommarhalvåret. Däremot skulle Jan kunna arbeta mer med trädgården som är ett stort intresse för honom. Samtidigt instämmer de med varandra att praktiska saker som att skotta snö skulle vara svårare i och med åldern. Nu har de skaffat sig ett riktigt växthus som de till största delen har byggt själva men fått hjälp med vissa delar av bygget. De har det ”bra av båda världarna, så att säga” som Lars säger, genom att kunna utnyttja både kulturlivet i Stockholm och i Norrland samt hälsofrämjande effekterna av utomhusarbete under sommaren. Från maj fram till september åker de numera till sommarstället, här får de också ut delar av det sociala livet. Jan som är från södra Norrland har fortfarande kvar släktingar där. Det har kommit att bli en betydelsefull plats för dem båda. Lars engagerar sig i föreningsaktiviteter i Stockholm och i Norrland. Under intervjun berättar både han själv och Jan om hans engagemang. Bland annat om Lars volontärarbete under en Pridevecka i Norrland som han är aktiv inom sedan några år tillbaka. Det framgår i hans utsagor vikten av ideella krafter och att den veckan är till för alla.

Det framgår bland flera av informanterna att staden och framför allt Stockholm är epicenter i Sverige för hbtq+ communities samt för äldres möjligheter att bo kvar hemma. Mats berättar att staden är viktig för honom eftersom det ger trygghet om något skulle hända. ”Om” syftar här till en sjukdomsåkomma som han har, om den förvärras kan det begränsa hans självständiga rörelsemönster. Mats har som önskan att få bo kvar resten av livet i sin lägenhet.

Och stan betyder mycket också. Jag tycker det skulle vara jättesvårt på landet. För då skulle ensamheten gå långt in i märgen. Men så säger Hilda och Inger också som är heterosexuella kvinnor, att i stan finns det så mycket att välja på. Man kan gå på konsert, man kan gå på bio, man kan gå på teater, man kan bara gå ut och gå i stan. På landet, så finns det ju inte så mycket. Stan är ganska viktig när man blir äldre, också närheten sjukvård och sånt där nära vårdcentralen inte behöver åka två timmar med bil och sånt där. Stan är liksom en trygghet på något vis just när man blir äldre, tycker vi. En kompisar han har flyttat till sitt föräldrahem, det ligger i Jämtland, och så fick han hjärtinfarkt fick åka helikopter men nu har han och hans pojkvän skaffat en lägenhet i Stockholm. Det är för otryggt, tycker dem. Men de är ju 2 då som har ju varandra så att förhoppningsvis alltid någon som är frisk och sådär. Men det är just den rädslan av att bli sjuk och ligga ensam liksom. Det känns, det är skönt att liksom ha den där fria att kunna öppna dörren och skrika på hjälp, då om man bor i en lägenhet. (Mats, 2023-02-13)

Staden målas upp som en säker och trygg plats för en åldrande befolkning, storstaden, eller Stockholm, blir ihopkopplade med bilden av aktivitet och liv. Här gör informanterna en uppdelning mellan synen på möjligheter och begränsningar i stadens- och landsbygdens rum. Staden är händelsernas plats medan landsbygden där flera av informanterna har sommarställen är en avkopplingsplats.

Likt Lars och Jan berättar Leif och Rolf i sina intervjuer om att åka till respektive sommarställe. Leif berättar om trädgårdsarbetet han och några andra i bostadsföreningen gör på innergården till bostadshuset i Stockholm. Han visar mig innergården genom fönstret och hans hem är fyllt av växter. I skärgården har Leif ett hus som han åker till för att uppleva våren och sommaren. Där kan han ägna sig mer åt trädgårdsarbetet. Rolf och hans man brukar åka till Västkusten, skärgården och fjällen under året. De umgås med vänner, åker skidor och tar hand om huset ute i skärgården. Det är alltid något som behöver fixas kommenterar Rolf. Tillvaron navigeras utifrån premissen av olika sysselsättningshierarkier, typ av sysselsättning och av årstid. Under vinterhalvåret upplever några av informanterna att de blir mer "lata", och särskilt efter Coronapandemins år. Vid olika årstider går det att vara nyttig och göra nytta på olika sätt. Ingen uttrycker det explicit hur just dessa sysselsättningar är påverkade av nytta utan det är deras egna behov och intressen som styr (jfr Trossholmen 2000:188f). Aktivitet som att åka ut till sommarstället kan tolkas som att informanterna värdesätter att vårda "hemmet" på olika sätt, genom trädgårdsarbete eller sociala kontakter vårdar de sin tillvaro och legitimerar nyttan av aktiviteten. De berättar i detalj om vad som odlas, när och vilka frön som ska förgro, vad som behöver renoveras eller andra planer för fastigheter i deras ägor (jfr Rosengren 1991:53ff).

Utomlandsresan som tidigare var bunden till semestertider är ett inslag i pensionärstillvaron. Resor utomlands kan ske lite när som under året men sedan Coronapandemin, som tog full kraft i Sverige 2020, har flera av informanterna känt att resandet lockar mindre. Att resa nämns nu som en omständlig aktivitet. Lars och Jan planerar däremot för att åka utomlands. Det är en resa som de brukar göra årligen. De har även goda vänner som bor utomlands som de gärna hälsar på. Stig som har rest mycket på egen hand upplever att han efter pensioneringen började resa mer i grupp än ensam. I alla fall två av informanterna har haft jobbresor ute i världen. Jobbresan skiljer sig dock från semesterresan, den sistnämnda är ämnad att vara till för nöje. När jag frågade informanterna vad de hade för planer inför pensioneringen nämner några av dem just resandet.

Socialantropologen Karin Wahlström (1998) diskuterar i sitt kapitel i antologin *Pigga pensionärer och populärkultur* hur den planerade resan i samband med pensioneringen

möjligen kan förstås som en övergångsrit från arbetslivet till pensionärslivet. Wahlström undersöker seniorresor som är en paketresa som resebyråer anordnar. Det är alltså gruppresor. Det är bara i Stigs intervju som det framgår att han åker i väg på gruppresor. Det är församlingsresor till olika städer i Europa. Huruvida det endast är pensionärer som deltar vid dessa resor är svårt att säga. Det kan möjligen antas eftersom det kräver ett relativt "fritt" schema. Wahlström poängterar att seniorresor är förlagda till veckodagar eftersom resenärerna ägnar sina helger åt fritidsaktiviteter. Det vill säga, sådana aktiviteter som de gjorde under arbetslivet (Wahlström 1998:81). Lars och Jans årliga utomlandsresa är ingen gruppresa i sig, däremot är det många homosexuella män som åker till det specifika resmålet under samma period. Kanske reser de dit just för att skapa en känsla av gemenskap? Det framgår inte i deras intervju heller om det endast är pensionärer som åker dit. För Lars och Jan är det möjligen gemenskaps känslan bland homosexuella män som lockar mer än bland andra pensionärer (jfr ibid.:86ff).

Wahlström undersöker pensionärers resande utifrån passageriter och som ett sätt att söka skapa sig en pensionärsidentitet i och med resandet. Bland mina informanter uppfattar jag det mer som att det är ett sätt att ordna och organisera tiden. Oavsett om det är ut till skärgården eller utomlands görs det vid särskilda tillfällen som är styrda av årstiden och nu frikopplat från arbetslivet. Att resa utomlands under hösten eller vintern i stället för att behöva anpassa sig till semestertider anser några av informanterna vara ett stort plus (jfr Trossholmen 2000:136). De flesta vill spendera sommaren i Sverige och uppskattar sommarklimatet. För några av dem är det under sommaren som de hälsar på släkt och vänner som bor på annan plats.

Familj, vänner och den hälsosamma promenaden

Det är varierande bland informanterna huruvida de bor själva, i par eller i kollektiv. Hälften av informanterna är singlar och andra hälften lever i parrelation. Gemensamt är att alla informanter bor i sitt eget hem. De har gift sig, skiljt sig, haft livslånga relationer, syskonbarn och syskonbarnsbarn. Alla berättar om vikten av familj- och vänskapsrelationer. När de berättar om sina vänner och familjer är det med vördnad och omsorg i tonen. Några berättar om och minns personer i sina liv som gått ur tiden. Leif har uppmärksammat att de senaste åren går fler och fler bort än vad det har gjort tidigare, förutom under hiv-epidemins värsta år då han hade 23 kors i sin kalender. Middagar, teatersällskap och promenadkompisar återkommer i alla intervjuer när jag frågar informanterna om deras vardag. Ovan har jag diskuterat sysselsättning som ett sätt att förstå och orientera sin tillvaro, ofta i relation till tid. Förutom att sysselsätta sig

med aktiviteter som lönearbete eller teaterföreningar ägnar informanterna en stor del av pensionärstillvaron åt att umgås med vänner och familj.

Ingeborg Svensson (2007) diskuterar i sin avhandling *Liket i garderoben* hur familj skapas utifrån heteronormativitet och barnaallstrande. Homosexualitet görs då till icke-familj eftersom barn ses som en omöjlighet. Svensson skriver att släktskap har varit den organiserande funktion i samhället inom heteronormen för att förstå sociala relationer och att heterosexuella reproduktiva relationer har varit grunden för föreställningar om släktskap (Svensson 2007:105f). ”Homosexualitet däremot, är inte bara ofruktsam, den skapar inte band till ”den andra”.” (ibid.:106). I detta avsnitt kommer jag fokusera på familje- och vänskapsrelation och först i nästa kapitel gå in djupare i informanternas inställningar till att skaffa barn. Det jag vill lyfta här är den normativa synen på familjekonstellationer och problematisera den. Relationen till ”den andra” kan förstås utifrån fler premisser än den heterosexuella. Informanterna i min studie har alla goda relationer till vad som anses vara kärnfamiljen. Olikt vissa fall i Svenssons studie, lyfter informanterna fram sina relationer med familjen som god och att de umgås utan problem. Det har emellertid funnits reaktioner, som att familjemedlemmar kan ha beklagat sig över att inte få några barnbarn från just dem. Eller att de kommer stöta på svårigheter under livet på grund av sin sexualitet.

Mats som för något år sedan upptäckte att han är adopterad har fått helt nya familjemedlemmar. Han har mest tyckt att det är roligt att få fler släktingar, även om han vill ha begränsad kontakt med några av dem. Både adoptivföräldrarna och de biologiska har gått bort. Det kan förstås som att Mats i egenskap av sig själv skapar relationen till ”den andra”. Men tar det slut där och är det verkligen bara Mats i egenskap av sig själv som förkroppsligar familjerelationen? Jag vill argumentera för att samtliga av informanterna förkroppsligar släktskapet till andra människor i sociala relationer.

Det är vanligt förekommande i intervjuerna att de berättar om sina familjer och vänner, de berättar gärna i detalj. Det kan vara allt från individernas yrken, giftermål, barn, barnbarn, om deras lantställen och mycket mer. Under samtalet har jag skaffat mig bekantskap med många av människorna som betyder mycket för informanterna. Det kan vara levande som död. Oavsett om det är familj eller vänner som informanterna berättar om är det i positiva ordalag. Tidigare studier som Svensson (2007) nämner har påvisat att barn med icke-heteronormativa känslor har varit utsatta för trakasserier i bland annat familjehemmet. Att det är en orsak till att nya gemenskaper har varit av vikt för den homosexuella identiteten (2007:210f). De flesta av informanterna uttrycker att de blev accepterade av sina familjer och vänner alltid har varit

accepterande. Informanterna i min studie svävar mellan två förståelser av släktskap. Den ena som är biologisk och den andra som är icke-biologisk. Deras biologiska relationer har de genom ”blodsband” som föräldrar och syskon. Den icke-biologiska kommer från vännerna som går bortom den heteronormativa förståelsen av vad släktskap innebär (ibid.:211ff). Låt mig poängtera att jag varken anser den ena eller den andra vara mer eller mindre legitim utan att det här belyser ett sätt att förstå informanternas relationer och släktskap. Deras sociala relationer går bortom att helt och hållet anamma det ena sättet framför det andra.

Många av informanterna lyfter att det ingår i deras vardagsrutiner att promenera, några av dem har en eller flera promenadkompisar. Åsa Alftberg (2012) lyfter i sin studie om äldre och åldrande hur det läggs ett ansvar på äldre och gamla individer att hålla sig friska och vara ”hälsosamma”. Alftberg undersöker hur olika beteenden är präglade av moraliska värden och att vissa aktiviteter ses som mer eller mindre hälsosamma. Bland annat tar hon upp Tv-tittande som en omoralisk aktivitet om det sker i sovrummet från sängen i horisontell position (ibid.:79ff). Nyttomoralen, att ägna sig åt rationella och logiska aktiviteter träder fram här igen, något som även synliggörs i informanternas berättelser om pensionärskapet och vardagen. Nästan samtliga informanter berättar om sina promenadvanor. Mats säger ”men jag tycker det viktigaste är att vara rörlig. Och dansen är jätteviktig, promenader det är jätteviktigt.”, att vara rörlig, hålla sig frisk och att kroppen ska orka med poängteras flera gånger om i intervjuerna som viktigt. Mats som återkommande berättar om att det är viktigt att vårda och värna om vänskaper promenerar en del med främst två av hans nära vänner. Alftberg skriver att promenaden är en social aktivitet som samtidigt gör att individen kommer i kontakt med omvärlden och interagerar med den. När individen rör sig *i* och *med* omvärlden blir individen en social varelse enligt Alftberg (2012:114ff). För Mats har vänskapsrelationer blivit en väsentlig del av hans vardag, det kan vara ett sätt att bryta isolering då han lever ensam och samtidigt vara rörlig som han värdesätter högt. Motionens betydelse och betoning kan bero på den föreställning om att pensionärer eller äldre skulle vara mer isolerade, sjuka eller inte vara kapabla att ta hand om sig själva än resten av befolkningen. Att då betona sin egen aktivitet kan vara ett sätt att distansera sig själv från dessa föreställningar om äldre personer (jfr Ronström 1998a:251; jfr Englund 1998:192f). Några av informanterna pratar om sina diagnoser eller ålderskrämpor men lyfter samtidigt att över lag mår de bra och har energi kvar.

Promenaden, eller motion, kan vara ett sätt att följa den förväntade normativa livslinjen för äldre. Som nämnt ovan förväntas äldre ta ansvar för sin hälsa och att vara aktiva för att hålla sig friska och göra hälsosamma livsval. Flera av informanterna betonar deras motions- och

träningsaktiviteter. Det kan tolkas som ett sätt för informanterna att ta makt och kontroll över den egna åldrande kroppen och ”visa” att de följer den redan upptrampade vägen för ett hälsosamt liv (jfr Alftberg 2012:136ff; jfr Siverskog 2016:224f).

Tro, homo och kärlek

1974 kom Svenska kyrkan ut med en egen undersökning gällande homosexuella och kom fram till att tolkningen av Bibeln hade problematiska inslag och att från och med nu skulle kyrkan aktivt arbeta mot diskrimineringen av homosexuella och homosexualitet. Det kvarstod dock att äktenskap inte var för homosexuella och att samkönade relationer, likt olikkönade, ska vara präglade av trohet och vara livsvarigt. Det vill säga, relationerna hade en prägel av kristen moral (Norrhem 2001:189ff).

Intressant i intervjuerna var relationen till Svenska kyrkan, kristendom och religion. Stig såg det som att han gått igenom tre ”komma ut”-processer. Först som homosexuell, sen som en del av en kink/fetisch-gemenskap och sist som kristen. ”Den här prästen har nog betytt väldigt mycket för mig. Alltså, kan man säga att man kommer ut som kristen?”. Det var efter att Stig gått i pension som han började aktivt gå till kyrkan. Stig uppger att han hade en småborglig bakgrund som han kallar det och att kristna värderingar fanns under uppväxten. Under sina yrkesverksamma år förekom sporadiska besök till kyrkan och säger själv att han inte utövade sin religiositet i någon större grad. Efter att ha besökt en kyrka med en spännande och lockande präst och fantastisk arkitektur kände han att ”här är jag hemma”. Efter det började han engagera sig i församlingsresor och efter ett tag även som kyrkvärd. I och med sitt engagemang i kyrkan har det skapat kontinuitet, söndagar går han gärna på högmässa och är då upptagen. Det är främst Stig och Bengt som berättar om betydelsen av religionen i deras vardag. De formar rutiner runt omkring religionsutövandet som att Stig är upptagen på söndagar för högmässa och Bengt har sin vilodag då. Genom religionsutövandet organiserar de tiden under veckodagarna. Till skillnad från det som jag har nämnt tidigare då resor är organiserande för tiden är även särskilda veckodagar det i och med att vara troende.

Både Bengt och Lars har arbetat inom olika områden i Svenska kyrkan. Bengt bytte riktning i sitt liv och började arbeta som kyrkvaktmästare efter att varit sjukskriven i några år och såg sig själv som väntande troende. ” Nej, ja, jag har varit väntande troende. Genom mitt arbete som psykolog har jag blivit intresserad av den andliga dimensionen av livet och vår själ.” berättar Bengt. Lars arbetade som ungdomsledare både i Sverige och utomlands, idag besöker han mest kyrkan vid tillfällen som advent. Leif berättar att ”jag gick ju ur [kyrkan], ja då var jag ju väldigt

ung och radikal och vänster” men har nu gått med i kyrkan igen. Mats har varit aktiv inom kyrkan och varit med i flera olika sammanhang. När jag frågade Bengt försiktigt om det har funnits motsättningar för hans sexuella orientering och kyrkan fick jag ett skrattande svar att ”nej men snälla rara Svenska kyrkan är RFSL:s största lokalavdelning”. För att förstå hans kommentar kan det vara viktigt att ha kontext. Bland annat den ovannämnda undersökningen som Svenska kyrkan gjorde 1974 samt att under 1970-talet fanns det en kristen grupp⁴ inom RFSL. Denna grupp arbetade aktivt för att kristna kyrkor skulle välkomna hbtq+ personer, och särskilt då Svenska kyrkan. Trots Bengts uttalande har det inte varit odelat positiv inställning till homosexualitet och homosexuella. Inom Svenska kyrkan under sista delen av 1990-talet har det funnits två linjer för synen kring samkönade relationer. Den ena som anser att det vara ”naturvidrigt” och den andra huvudlinjen som menar att homosexualitet är kärlek (Svensson 2007:143f).

Hur informanterna förhåller sig till kyrkan idag som pensionär är tvetydigt. Å ena sidan kan de vara mer öppna för kyrkan eftersom de har sett kristna kyrkors öppnande för homosexualitet. Något som de själva kanske saknade under uppväxten och senare. Å andra sidan kan det bero på att de tillhör en generation som växte upp innan kyrka och stat separerade. Under deras uppväxt kan det ha varit vanligt för familjer att gå till kyrkan tillsammans. Däremot nämner två av informanterna att deras föräldrar var mot religion och uttryckte dessa åsikter i hemmet. Oavsett förhållningssätt till religion och kristendom är det tydligt att nästan alla har en relation till kyrkan. Lars och Jan vigde sig i Svenska kyrkan när det blev en möjlighet för samkönade par. Informanterna tycker att Svenska kyrkan gör bra saker, att det är fint och värdefullt med de kristna gemenskaperna inom församlingarna. Det är i sig något som värdesätts även om de själva sällan besöker någon församling. Däremot lyfter flera av dem fram kyrkan som viktigt för Sveriges kulturliv och framför allt musiklivet. Konserterna som anordnas av församlingar inom Svenska kyrkan ser informanterna som en musikskatt och ett viktigt inslag i kulturutbudet.

I det här kapitlet har informanternas meningsbärande aspekter av pensionärstillvaron analyserats. Betydelsen av att se sig själv som äldre snarare än gammal är tongivande i berättelserna om pensionärskap. För flera av dem har arbetslivet bytts ut mot nya eller återupptagit gamla sysselsättningar. Genom sysselsättningar som motion och nöje legitimeras nyttomoralen i tillvaron som pensionär. De gör nya livslinjer i förhållande till desorientering och dislokation som har gjort att informanterna trampar upp stigen på den queera linjen som

---

⁴ EKHO - Ekumeniska gruppen för Kristna Homosexuella startades 1976 som en kristen grupp inom RFSL

pensionärer. För informanterna är det viktigt med familj- och vänskapsrelationer som bör förstås bortom heterosexuella reproduktiva släktband. Svenska kyrkans ställning i informanternas tillvaro är en plats som möjliggör för ett kulturutövande och för några av dem ett viktigt inslag i vardagen. I följande kapitel undersöker jag de normer som synliggörs i informanternas livsberättelser. Äktenskap- och barnnormen synliggörs bland annat när de diskuterat "dödstädandet". Homonormativitet i relation till att "komma ut" diskuterar jag samt synen på "vanlighet" bland informanterna.

3. Kom ut och lev

I kapitlet som följer nedan kommer jag analysera de normativa föreställningar som synliggörs i informanternas livsberättelser. Hur både homo- och heteronormativa förväntningar och livsbanor kan förstås och hur informanterna orienterar livet, bland annat barnnormer och att vara ”vanlig”. Först kommer jag analysera föreställningar om att ”komma ut” i relation till åldersnormer som synliggörs i informanternas berättelser.

Komma-ut-processen gick väldigt långsamt, när jag så småningom förstod att jag gillar ju killar så jag var väl 21 år när jag kom ut. Idag är det väldigt gammalt tror jag, för jag var omedveten.
(Stig, 2023-02-02)

Att ”komma ut” kan förstås som att i andras ögon avbryta den raka linjen och vända sig till den queera linjen. Ahmed diskuterar hur queera begär (min översättning av queer desire) blir svårbegripliga när de inte följer det ”normala” (hetero)sexuella begäret. Queera begär försöker förstås genom att rät(t)a till sig och förstås utifrån den raka linjen. Den raka linjen förutsätter att begäret ska riktas mot det motsatta könet för att vara i linje med normen. Män ska begära kvinnor och kvinnor ska begära män. När begäret blir riktat mot samma kön behöver det bli begripligt. Ahmed skriver att queera begär hamnar utanför linjen men försöker ändå bli begripliga genom heterosexuella begär (2006:70ff). Det skulle bland annat kunna bli begripligt genom att följa barn- och äktenskapsnormer. Författaren diskuterar vidare hur vissa uttalanden och rörelser förkroppsligar görandet av att följa den raka linjen. Bland annat en anekdot från en familjemiddag där en familjemedlem pekar på sönerna och jämför barnen med deras pappor genom att kalla pojkarna för pappornas namn. Genom denna rörelse och uttalandet följs den raka linjen och pojkarna förväntas följa den heterosexuella linjen genom jämförelsen med papporna (ibid.:80ff). Hon menar att uttalandet nu orienterar pojkarna efter en viss linje framför en annan. Pojkarna kan självklart avvika och välja en annan stig, däremot blir det svårare då heterosexualitet är en tvingande orientering. Den är inte mer naturlig än någon annan men genom upptrampade vägar antas den vara naturlig. Ahmed illustrerar med nedanstående citat hur den tvingande funktionen av heterosexualitet kan förstås:

We can reconsider how one “becomes straight” by reflecting on how an orientation, as a direction (taken) toward objects and others, is made compulsory. In other words, subjects are required to “tend toward” some objects and not others as a condition of familial as well as social love. For the boy to follow the family line he “must” orientate himself toward women as loved objects.

For the girl to follow the family line she “must” take men as loved objects. It is the presumption that the child must inherit the life of the parent that requires the child to follow the heterosexual line. Inheritance is usually presented as a social good: we inherit our parent’s assets, after all, and if we inherit their debts then this is a sign of bad parenting and a threat to the line of descent. (Ahmed 2006:85)

I citatet ovan från Stig synliggörs förkroppsligandet av den queera linjen och att han vänder sig bort från familjelinjen. Genom att ”komma ut” orienteras begäret mot andra sexuella objekt än det tvingande som också förutsätter att individen ”blir” heterosexuell och därav följer den förväntade livsbanan som stakats ut. Att ”komma ut” eller ”leva ut” är frekvent förekommande begrepp i intervjuerna. Komma ut ur garderoben är en vanlig syn på homosexualitet men det som blir intressant i deras berättelser är när ”leva ut” används som begrepp. Att rikta kroppen mot homosexualiteten. Leva, att då röra sig, som homosexuell tycktes ha en mer betydelsefull innebörd i berättelserna. När informanterna pratade om att leva ut är det ofta i relation till att söka upp homosexuella kontakter med andra män. Att vara i offentligheten med samma kön utan att misstas för heterosexuell.

”Komma ut” som begrepp är inte oproblematiskt, det är laddat med föreställningar om vad för sexualitet som kan eller inte kan leva ut i offentligheten. Begreppet ”komma ut” är en modern västerländsk konstruktion som delar upp i heterosexuella och homosexuella kategorier (Kosofsky Sedgwick 1990:70ff). Pia Lundahl (1998) skriver i *Lesbisk identitet* om komma ut-begreppet som en del av görandet av en homosexuell identitet. ”Komma ut”-processen antas då vara en linjär utveckling för individen att röra sig i ”rätt” riktning och göra sig av med heterosexualiteten. Den tankemodellen förutsätter att individen endast rör sig i en riktning och att det är framåt. Lundahl pekar på att det finns studier som menar att det inte handlar om en linjär utveckling och att individen kan ”hoppa över” steg, återvända till tidigare steg eller avsluta processen (Lundahl 1998:21f). Jag anser att komma ut- begreppet har bäring för informanternas livsberättelser och att det är en del av att forma den homosexuella identiteten samt att det begripliggör homonormativitet. Eftersom informanterna själva använder ”komma ut” som en del av livsberättelsen tyder det på att det har betydelse för självförståelsen. Även om det är ett problematiskt begrepp så har informanterna orienterat sina liv till ett ”före” och ett ”efter” att ha kommit ut. Därför anser jag att det är ett viktigt begrepp att ha med i studien.

En homonormativ föreställning som synliggörs i Stigs citat är åldersnormer om när en person ska ”komma ut” som homosexuell. Det kan ha varit norm att komma ut i tjugooårsåldern under 1970-talet men sett med dagens normativa blick upplever en del av informanterna att de kom

ut sent i livet. Åldersnormen i samspel med sexuella normer skapar ett intrikat förhållningssätt i hur sexuella relationer kan formas. Några levde under tonåren i heterosexuella relationer och hade samtidigt homosexuella kontakter. Bengt berättar bland annat om att han hade flickvänner men också hade sexuella kontakter med sina killkompisar. Flera av informanterna berättar att de kom på tidigt att de är homosexuella men att det var först i tjugooårsåldern som de började ”leva ut” (orientera kropp och sinne mot öppen homosexualitet) som öppet homosexuell. Informanterna saknade homosexuella förebilder under uppväxten, och särskilt i tonåren, vilket kan ha haft betydelse för när de ”kom ut”. De var tvungna att agera som sina egna förebilder för hur livet skulle se ut. Avsaknad av förebilder skapade bland några av de ifrågasättande av den egna sexualiteten (jfr Ambjörnsson & Bromseth 2010:109ff). Under intervjun pratar Lars och Jan med varandra om att förstå sin egen sexualitet.

Lars: Men när insåg du att du var bög?

Jan: Var nog ganska, ja det var i tonåren som jag upptäckte det, så rädslan kom ju att ”är det så?”. Jag vet att jag författa brev då som jag tänkte jag skulle skicka till sådana här spalter som fanns i tidningar, sådana frågespalter. Och då våga jag inte skriva mitt eget namn utan men jag skickar nog aldrig i väg något sådant där [brev]. (Lars och Jan, 2023-02-07)

Lars bodde utomlands i tjugooårsåldern och då tog han sina första steg att leva ut som bög. Första steget för Jan var att flytta från södra Norrland till Stockholm under 1970-talet och inledde några relationer. Det var under 1990-talet som Jan öppet ”kom ut” som homosexuell man. Han berättar om att det fanns en viss rädsla att inse sin sexuella orientering som tonåring. Vidare i intervjun pratar paret om hur deras familjer på olika sätt har bemött relationen mellan Jan och Lars. Innan familjerna visste om deras sexualitet kunde det komma frågor om giftermål och att skaffa barn. Efter att respektive familj blivit medvetna om deras orientering tycks frågorna ha avtagit (jfr Ahmed 2006:85f). Sexualiteten kan förstås som att den har avbrutit familjelinjens arv. De viker av från vägen som i en heteronormativ värld tar förgivet att följa linjen med giftermål, barn och barnbarn.

Ahmed omläser en studie av Freud om kvinnlig homosexualitet. I hennes läsning av texten ser hon kvinnans sexuella orientering som en fråga om familjeorientering snarare än en fråga om en ”problematisk” sexuell orientering. Löftet eller arvet som föräldrarna har tagit för givet om att föra vidare genom barnalstrande är nu omöjligt, livet förutsätter att det måste följa en viss linje. Homosexualiteten stör kontinuiteten av familjelinjen (ibid.:72ff). Trots att informanterna i min uppsats möjligen inte vill ha barn handlar det här om att brist av frågor om giftermål och barn stör familjelinjen eftersom homosexualitet avbryter kontinuiteten. Dock är det viktigt att

poängtera att samkönade adoptioner varit lagliga i Sverige sedan en lagändring trädde i kraft 2003 (Berg Hulthén 2017). Det kan ha varit en stor svårighet för samkönade par att adoptera under 1980-talet eftersom lagen trädde i kraft 2003. Det är därav möjligt för samkönade par att egentligen fortsätta längs med familjelinjen.

Äkta makar och barn?

I förra kapitlet undersökte jag familje- och vänskapsrelationer och hur det tar sig uttryck som en meningsbärande del av informanternas pensionärstillvaro. Jag rörde kort vid relationen mellan normativa liv och barnalstrande för att ge kontext till hur släktskap har begripliggjorts. Oavsett sexualitet finns det en norm kring barn och att barn behövs för att en social relation ska förstås som en familjekonstellation. I förra kapitlet visade jag att informanterna som valt bort den normativa livslinjen med barn skapar på sina egna sätt släktskap genom relationer med familjemedlemmar och vänner. I flera av fallen betonas vikten av vänskap, något som de gör kontinuerligt genom att vårda och upprätthålla social kontakt. Informanterna i min studie har i vissa fall följt de förväntningar som rör akademisk utbildning, karriär, bostad och ”gjort rätt för sig”. Barnnormen uppmärksammar att trots att de följer andra normer finns något som avviker när det handlar om familjekonstellationer.

Att leva icke-normativa liv och att ha låtit bli att skaffa barn kan ha möjliggjort för informanternas deltagande på arbetsmarknaden samt att flera av dem har haft högre positioner som exempelvis chef. Informanterna gör ett avbrott från den raka livslinjen genom att, frivilligt eller ofrivilligt, avstå från att skaffa barn. Däremot följer de den normativa linjen för lönearbete som premierar karriär och framåtskridande. Det icke-normativa familjelivet möjliggör det eftersträvansvärda karriärlivet. Däremot reflekterar några av informanterna om att de hade kanske velat ha barn men att när det väl hade passat i livet så upplevde till exempel Bo att ”det var för sent”.

Både och. Jag har aldrig levt i relationer och varit i den ålder då det känns naturligt, jag menar när jag och Nils träffades var han nästan 40. Och jag var nej, nu ska vi se. Han var 35, 36 någonting och jag var 5 år yngre. Vi var inte stabila, vi var inte öppnar och så där så att nej, det var inte ett val för oss att göra det. Och när vi var tillräckligt gamla för att det kanske skulle kunna vara ett val, så var vi just för gamla. Så att nej, det tåget har passerat. (Bo, 2023-02-06)

När Bo och Nils hade det stabilt upplevde han att de var för gamla för att skaffa barn. Några av informanterna hade inte heller tänkt på att skaffa barn eller velat ha det i sina liv. Lars berättar om hur han har fått ta del av barnomhändertagande genom syskonbarn och andra närståendes

barn. Jan poängterar att det inte är samma sak som att ha egna barn och det håller Lars med om. Stig är kluven till frågan. Å ena sidan upplevde han i sin barndom att föräldrarna bråkade en del vilket har gjort att han känner sig ambivalent inför barnfrågan. Å andra sidan kan det ha funnits (eller fortfarande finns) en längtan. Stig har också haft möjligheten att umgås med syskonbarn och gudbarn. När han har umgåtts med barnen har de varit söta och snälla för ”de har blivit matade och fått sova”. Själv behövde han sällan uppleva ett barn med kolik eller blöjbyten.

En tolkning är att dessa homosexuella män har gynnats av familjelivsnormen med mamma, pappa och barn. Deras kroppar kan inte bära eller föda barn och det skapar ett avbrott på den raka livslinjen. Detta avbrott har dock möjliggjort för en omväg som tar dem runt det traditionella familjelivet och de fortsätter utveckla sina karriärer. Viktigt att notera är att traditionellt sett har obetalt hemmaarbete tilldelats kvinnor och heterosexuella män har också tjänat på att kvinnor stannar hemma och gör ett avbrott från arbetsmarknaden. I detta fall tycks det ha öppnat upp för flera möjligheter att inte ha skaffat barn, även om det inte uttalas explicit i intervjuerna. Som sagt har flera av dem haft ansvarsroller och i relation till det jag behandlar i första analyskapitlet om att de har energin kvar. Det kan bero på att de valt bort barn och barnuppfostran samt att de haft medelklassyrken som sällan sliter ut kroppen. I parrelationer med homosexuella män har båda parterna möjlighet att satsa på karriären om exempelvis barn väljs bort (jfr Ambjörnsson & Bromseth 2010:222ff). Idag när de börjar komma till åren som Lars säger finns det dock andra tankar om barnalstrandet och bröstärvingar.

Om vi tittar på bostadsläget för oss två har det varit jättebra. Men nu börjar vi komma upp i den här åldern att ”jaha, vem ska ta hand om det här när vi eventuellt dör?”. Vi har ju inga barn som kan ta hand om det så att vi har börjat väldigt, väldigt smått dödsstäda. Till exempel, vi har bredvid här vi biblioteket som vi kallar det för, det är ju bara bokhyllor med böcker så att alla pocketböcker slänger vi nu bara i pappersinsamlingen. Det är ingenting att ha. (Lars, 2023-02-07)

Dödsstädandet kan vara ett sätt att underlätta för dem som lämnas kvar efter att Lars och Jan har gått ur tiden. Stig nämner också att han har börjat gallra som han kallar det i stället för dödsstäda. Barn kan vara ett sätt att se till att arvet går vidare (som nämnt ovan med Ahmed). Barnnormen synliggörs tydligt här hur det påverkar paret i nutid. Som yngre var det inget som verkat ha kommit på tanke, förutom möjligen hos Jan. Det är först i äldre ålder som normen med barn görs till en del av vardagslivet och det som komma skall med den eventuella döden. Det de lämnar efter sig måste någon ta hand om. För det mesta överlämnas det ansvaret på kvarlevande som barn eller partner. Att då börja ta hand om det lite smått tolkar jag som att

barnlösa, oavsett sexuell orientering, måste ta ansvar för sitt eget arv som blir kvar lämnat. Lars berättar med skratt att det bara är att leva upp deras ekonomiska tillgångar. De har tjänat ihop pengarna så det finns ingen mening att spara dem på hög, det är bättre att spendera dem. Det ekonomiska kapitalet som informanterna har kunnat spara ihop under sitt arbetsliv kan också kopplas till barnnormen. Som nämnt ovan kan dessa män ha gynnats av familjelivsnormen i att kunna bygga upp en karriär. Men det har möjligen varit andra ekonomiska aspekter som att inte behöva spendera pengar på diverse ting som barnvagnar, blöjor, barnmat och att avstå från att arbeta på grund av föräldraledighet. Det blir tudelat och komplext i att avstå från att ha skaffat barn. Min intention här är att synliggöra det komplexa förhållandet mellan livslinjen, heteronormativitet och att vara homosexuell man. Jag tolkar avbrotten eller avsaknad av avbrott i livslinjen som det queera här. Att fortsätta arbeta utan de heteronormativa avbrotten med att ta hand om barn utgör det queera, för att sedan som pensionär återigen inte lämna något arv i traditionell mening bli queert. Här avviker individen från det som förväntas av den raka livslinjen.

Jack Halberstam (2005) skriver i sin bok *In a Queer time and place* om hur förståelsen av tid och plats måste queeras för att kunna förstå queera individers liv, det vill säga hur livslinjen kan arta sig annorlunda för queera och hbtq+ personer. Bland annat lyfter Halberstam att individer som formar sina liv efter queer tid och plats har potential att inte behöva följa normativa tidslinjen som innebär traditionell familjebildning, arv och barnalstrande (ibid.:14). Halberstam fortsätter med att beskriva hur heteronormativ temporalitet utgår från ett medelklassperspektiv där reproduktion är det eftersträvarsvärda, normativa och respektabla. Men det är beroende av att livet som formas gör det i relation till en förväntad lång livslängd och allt som inte formas utifrån den logiken kategoriseras som omogna, farliga eller som barnsliga (ibid.:17f). Frågan här är huruvida informanterna i min studie kan förstås utifrån queer temporalitet. Jag menar att de gör det eftersom de avvikit från den traditionella livslinjen med familjebildning, arv och barnalstrande och när den har "följts" är det annorlunda åldersspann som för heteronormativ temporalitet. Genom avvikelsen från att följa de konventioner som rör reproduktion har informanterna kunnat forma sina egna livslinjer, som självklart fortfarande förhåller sig till normen men som kan ha en frigörande effekt. Exempelvis att Stig har kunnat praktisera att vara frivilligt ensamstående (jfr Halberstam 2005:267f).

Bara vara vanlig

Återkommande i intervjuerna är vikten av att framstå eller förstås som bara ”vanlig”. Historikern Svante Norrhem (2001) har bland annat intervjuat homosexuella personer i sin bok *Den hotfulla kärleken*. I hans undersökning betonas det ”vanliga” i hans material likaså som i mitt material. Det finns uppfattningar om vad som är ”vanligt” och vad som är ”ovanligt”. Norrhem pekar bland annat på att ha ett jobb, betala skatt, trädgårdsarbete och att promenera som vanliga sysslor som vanliga människor gör. Författaren beskriver även den irritation som kan uppstå bland homosexuella informanterna när de talar om andra homosexuella som inte beter sig som vanligt. Att vara eller bete sig som en ”fjolla”, i den här kontexten ska ordet förstås i dess negativa konnotationer, upplevs som ett irritationsmoment som skaver och tillhör att inte vara vanlig (Norrhem 2001:218ff).

Rolf, min informant, beklagar sig över hur ”fjolliga” vissa bögar är och att det är synd att de måste spela teater. Enligt honom blir det omöjligt att lära känna någon på djupet om personen alltid uppträder i en annan roll. Däremot gör han skillnad på att vara ”fjollig” och att uppleva sig vara född i fel kropp. Det senare har han all förståelse för. Bengt tar upp något liknande, han berättar om att en annan homosexuell man uppfattade honom som bisexuell och då tänkte han ”jag är inte så jävla fjollig i alla fall då”. Tidigare i intervjun berättar Bengt om hur han och hans nu avlidne make alltid har, enligt honom själv, ”passerat” som heterosexuella. I relation till detta för Norrhem en intressant och värdefull diskussion om vanlighet och homosexualitet. Författaren tar upp föreställningen om att tala om sin sexuella orientering och frågar sig om det verkligen är så att heterosexuella aldrig egentligen talar om att de är just heterosexuella. Han menar att det är så pass vanligt och normalt förekommande i samhället att vi inte ser det. Överallt sker dessa öppna samtal om heterosexuell orientering. När homosexuella då inte talar öppet om sin orientering gör de motsatsen till vad som anses vara vanligt egentligen, att tala om sexualiteten helt ogenerat. Författaren uppmärksammar detta men också att denna verklighetsbeskrivning inte gäller för homosexuella på samma sätt som för heterosexuella (Norrhem 2001:223f). Att då framstå som vanlig möter sina utmaningar i en homosexuell kropp.

I resonemanget om ”fjollig” eller ”fjolla” kan det vara gynnsamt att diskutera maskulinitet och mansideal. Maskulinitet har förstås på olika sätt beroende av social och kulturell kontext som har skapat dikotomiska förhållanden till bland annat kroppar. Femininitet och maskulinitet har då blivit motsatspoler. Däremot har förståelsen av att det endast finns en maskulinitet behövs revideras. Maskulinitet kan ta sig uttryck i andra kroppar än de kroppar som tolkas av andra

som manskroppar. På samma sätt som femininitet kan ta sig uttryck i vad som anses vara manskroppar (Connell 2005:67–71). Som nämnt innan förutsätter heteronormativiteten att individer uppträder på ”rätt” sätt i relation till det genus de iscensätter. Om då en person i en maskulint kodad kropp avviker från linjen och betar sig kvinnligt eller feminint kodat uppstår det en störning. Eftersom det finns föreställningar om vad som är ”rätt” typ av maskulinitet som bör iscensätta dem ”rätta” egenskaperna uppstår det förvirring. ”Fjolla” förknippas med feminina män som kan klä sig i vad som normativt anses vara feminint kodade kläder (jfr Norrhem 2001:219). En viktig poäng att lyfta är att det är en viss typ av femininitet som åsyftas när feminina män diskuteras, på liknande sätt som maskulinitet utgår från en särskild typ. Som kritiker till Connells maskulinitetsbegrepps användning påpekar ses femininitet som något stigmatiserande bland män och att homosexuella män ses som underordnade i hierarkin, samt feminina män (Nordberg 2004:49).

Jag motsätter mig inte kritiken, däremot är det intressant att lyfta begreppet ”fjolla” ur olika perspektiv. Det är endast två personer i mitt empiriska material som talar negativt om ”fjollighet” men det visar ändå på att det finns någon sorts föreställning om att det är kopplat till mansideal. Det som kan vara viktigt att lyfta då är att synen på mansideal och maskulinitet förändras och är instabila kategorier. Rolf och Bengts uttalanden kan handla om en önskan att distansera sig från föreställningar om homosexuella män som icke-manliga (jfr Norrhem 2001:220). Rolf påpekar att han inte ser sig själv som särskilt macho men att han ser ingen mening i att bete sig feminint kan det också förstås som ett förkroppsligande av den tvingande heterosexualiteten som Ahmed skriver om. Eller som en annan alternativ tolkning uppstår ett generationsglapp i förståelsen av hur homosexuella män kan, får och har utrymme att uppträda och bete sig i den manliga kroppen.

I mitt empiriska material återkommer vanligheten flera gånger. När några av informanterna berättar om sin tid som aktiva inom homorörelsen och RFSL under 1970- och 80-talet handlade det till stor del om att visa hur ”normala” och ”vanliga” bögar är. Leif konstaterar att ”de [bögar] är rätt vanliga” när han besökte en RFSL-fest under 1960-talets början. Bengt, som var en så kallad ”barrikadbög”, berättar om när han upplyste om homosexualitet att ”okej vi är homosexuella, vi är precis lika som du och din granne och dina barn och barnbarn, vi är bara som folk är mest”. Det fanns en önskan att förstås och upplevas som vanlig, normal och precis som alla andra. Etnologen Maria Bäckman (2019) skriver i sin artikel ”Vita käppen - redskapet som hjälper och stjälper: Om kroppar, skam, normalitet och tingens agens” om passerandet som normal. Genom att medvetet dölja eller inte avslöja något om ens identitet för gruppen försöker

individen att passera som ”normal” (ibid.:49f). Att bara vara vanlig kan kopplas till normalitet och att då ”passera”. Det blir dock paradoxalt i mitt material eftersom strävan efter att bara vara vanlig, och samtidigt avvika från den raka livslinjen och ha aktivt kämpat för hbtq+-rättigheter omöjliggör, eller i alla fall komplicerar, att kunna ”passera”. Bäckmans material består också av ett paradoxalt förhållande mellan att passera som normal (seende) och passa in i den samhälleliga normaliteten samtidigt som informanterna behöver ett hjälpmedel för att kunna ta sig runt i allmänheten (ibid.:49ff). Det kan bland annat vara laddat med skam att använda sig av den vita käppen på samma sätt som den homosexuella identiteten kan vara laddad med skam.

Skam är något som uppstår i en avbruten kommunikation i relation till identiteten. Avbrottet uppstår när den ömsesidiga kommunikationen av någon anledning inte följs mellan två individer. Eve Kosofsky Sedgwick beskriver skam utifrån avsaknad av engagemang och gensvar i stället för som i traditionell mening skuld och upprätthållande av ordning. Genom skam, trots sin avbrytande funktion av identifikationen, uppstår även ett identitetsskapande hos individen. Genom skam kan individen forma vem hen är och det handlar då om ett självreflexivt jag. Skam är alltså en del av identitetsformningen men att föreställningar om att vissa individer är mer skamliga än andra måste vi vända oss mot (Kosofsky Sedgwick 1993:4ff, 10ff). Att vara vanlig i relation till skam kan handla om att då möta sig själv och den ”avvikande” identitet som homosexualitet kan utgöra. Queer skam kan vara ett sätt att frigöra sig själv från normativa begränsningar genom att ”skamlöst” vara sig själv och på vissa sätt gå emot synen om att vara homosexuell skulle vara något annorlunda. Görandet av vanlighet kan vara ett sätt för informanterna att möta stereotyper om bögar exempelvis (jfr Svensson 2007:172f).

Pia Lundahl (1998) lyfter i sin studie *Lesbisk identitet* hur vanlig och vanlighet är eftersträvansvärt, även om det annorlunda också lyfts som något positivt. I relation till heterosexuella individer ser sig Lundahls informanter hellre i relation till ”vanliga människor” (Lundahl 1998:193–203), det kan tolkas som att heterosexuella upplevs vara det vanliga. I likhet med Lundahls empiriska material har jag funnit att relationer till andra homosexuella, eller likasinnade, inte alltid har varit så självklar som det kan tänka sig vara. Homosexuella måste för det mesta aktivt söka sig till andra homosexuella, och andra inom hbtq+, medan heterosexualiteten som norm är så pass stark att de flesta offentliga rum bebos av heterosexuella kroppar. Samtidigt som det ter sig lite banalt att forma vänskap med någon just på grund av ens sexuella orientering. Både Rolf och Bengt säger att det måste finnas mer att stå på i en vänskapsrelation än att de råkar ha sin sexualitet som gemensam nämnare. Lundahl lyfter att sträva efter vanlighet inte utesluter att homosexuella kan känna samhörighet med varandra. För

vissa har det varit helt och hållet avgörande för överlevnaden. Samtidigt är det ett sätt att skapa olika gemenskaper oavsett strävan efter vanlighet (jfr 1998:206).

I viljan att framstå som vanliga finns det en önskan att normalisera bilden av äldre homosexuella män som lever tillsammans som vilket annat par som helst. Lars och Jan diskuterar med varandra hur deras familjerelationer har sett ut och vikten att visa upp för syskonbarnen hur deras relation ser ut.

Det gäller ju på dina syskonbarn också Jan, att de har ju sett på nära håll hur ett förhållande kan vara så att säga mellan bögar. Det är ju egentligen ingen skillnad. Om det är hetero eller homo. De kan ju se det att vi är ju människor vi också. (Lars, 2023-02-07)

Det är ingen skillnad tolkar jag utifrån vanlighetens betydelse för informanterna. En strävan att få vara som alla andra och bli accepterade utifrån den positionen. Genomgående i Lundahls bok synliggörs ett generationsglapp som står i relation till att vara vanlig och hur det relaterar till sådant som öppenhet och i viss mån skam. Det som är synligt i både hennes och mitt material är att det är äldre individer som fokuserar mer på att framstå som vanliga. Medan i Norrhems material om vanlighet verkar det vara landsbygd/stad som står för möjlighet att vara vanlig. Här uppstår en genomskärning i att Jan är uppvuxen på landsbygden och både Lars och Jan är äldre. Vanligheten kan få en särskild stark betydelse för dem båda.

Sexualitet, ålder och Grindr

Önskan att bli uppfattad som ”vanlig” är intressant utifrån kategorierna homosexuell och pensionär. Homosexualitet existerar i offentligheten men som marginaliserad och annorlunda från majoriteten. Det är något avvikande. Att vara homosexuell och man går även emot mansideal. I ett samhällsklimat som alltmer premierar ungdom och ungdomlighet görs äldre kroppar och ålderdom till något avvikande och ett icke-normalt tillstånd. Det är på väg bort från ungdomen, därav något som anses vara annorlunda. Informanterna påpekar ungdomshetsen inom hbtq+-rörelsen. Som äldre förlorar de status, både i den heterosexuella kontexten och i den homosexuella. Pensionärskapet blir då avvikande från det normativa livet att arbeta. Möjligheter med sexuella partners är begränsat av åldersnormer inom hbtq+ communities, däremot påpekar några av de att sexdriften finns kvar och för vissa är den nästan starkare än tidigare.

I informanternas berättelser är det tydligt att ”äldre” görs till en avvikande kategori när det gäller möjliga sexuella partner. Mats berättar själv om hur han trodde att med åldern skulle

sexdriften gå ner men han påpekar att det nästan är tvärtom. Flera av informanterna som idag är singlar upplever att det är svårt att veta var de ska vända sig för att få kontakt med andra möjliga partner. Grindr (dejtingsapp för hbtq+ personer) nämns som ett alternativ. Dock ser informanterna appen som för ungdoms- och sexfixerad. Bengt som bor i en mindre tätort poängterar att gemenskapen för hbtq+ pensionärer är storstadscentrerad. Det finns homosexuella äldre par i staden han bor i men att det är just par. Som singel är han begränsad i att söka kontakt med någon jämnårig.

Jag har ju inte samma behov av att dejta längre ärligt talat, nej, men jag skulle tycka då att dejta via en app det blir väldigt sexfixerat. Då känner jag att det inte är för mig. Har ingenting mot sex i för sig. Nej, jag vill ha ett ställe där man kan träffas och ta en kopp kaffe eller en öl och umgås, lära känna [varandra] på ett normalt sätt. Jag saknar det men som sagt jag får väl ta mig upp till Stockholm då. (Bengt 2023-02-15)

Att gå ut och festa är inget som någon av informanterna verkar lockas av längre. Det kan bero på normativa föreställningar om vad som är accepterat beteende i en viss ålder. Att gå ut och festa kan vara ett sätt att leta sexuella-och/eller kärlekspartner och vid en viss ålder finns det både en förväntan och föreställning om att du ska ha hittat en (och helst bara en) romantiskpartner. Även om några av informanterna idag är singlar kan föreställningar om ålder och romantiska partner kopplat till festande vara en omöjlighet. Det är acceptabelt att de dejtar, det vill säga går på middagar, tar fikor och så vidare, men att gå på nattklubb är inte förenligt med deras ålder. Rolf berättar att han tycker att det är ett tråkigt inslag i svenska samhället att generationsöverskridande umgänge sällan sker och det framkommer tydliga föreställningar om var en äldre kropp kan och inte kan befinna sig.

Nej, men det tycker jag är lite tråkigt, men så har vi haft länge i vårt samhälle. Det finns ju andra i Europa där man umgås mycket mera med olika generationer. Men det har vi väldigt uppdelat med var man går och inte går. Så att skulle man gå in på någon sån här klubb, jag undrar vad de skulle tänka? ”Herregud, har du gått fel? Har du blivit senil ska vi hjälpa dig hem gamla karln?” [skratt]. (Rolf, 2023-02-16)

Att låta kroppen uppta en plats inom queera rum är inte tillgängligt nu på samma sätt. Inte för att identiteten som homosexuell är avvikande, stör eller desorienterar utan det är åldern som nu avgör huruvida rummet kan upptas av deras kroppar. Det skapas begränsningar i deras rörelsemönster att kunna orientera sig i en riktning. På liknande sätt som Ahmed talar om att lämna den heterosexuella tillvaron lämnar informanterna den ungdomliga tillvaron (2006:19f). I både utsagorna från Rolf och Bengt synliggörs normativa föreställningar om hur äldre personer

bör umgås med varandra i syfte att hitta en sexuell/kärlekspartner. Föreställningarna som florerar inom den homonormativa livslinjen är tätt sammanslutna med föreställningar för det heteronormativa livsmanuset. ”Lära känna [varandra] på ett normalt sätt” betyder att det finns då ett onormalt sätt att bygga relation med någon. Det ”onormala” här är dejtingsappen Grindr. Det är också ”onormalt” att gå in på en nattklubb som äldre. Det uppstår då generationskaos eller ålderskaos bland de inblandade, ålder blir en exkluderande faktor i sammanhanget. Det tolkar jag som att de på grund av sin ålder uppfattas som att de är ”fel” eftersom äldre har en tendens att bli likställda med barn. Infantilisering av äldre gör att individen inte längre är självständig på samma sätt och måste bli omhändertagen (jfr Alftberg 2012:135). Om en äldre då går in på en nattklubb och skapar det ålderskaos för att hen uppfattas som på samma sätt som om ett barn skulle gå in på nattklubben. Den äldre personen bli inte tagen på allvar i den sociala situationen eftersom ålder och det förväntade beteendet inte stämmer överens (jfr Ambjörnsson & Bromseth 2010:216f).

Det uppstår ett generationsglapp i förståelsen av hur livet online och offline kan eller bör ser ut. För informanterna skapar Grindr begränsningar snarare än möjligheter till nya långvariga kontakter. Det är ytligt och det blir svårt att lära känna någon på djupet genom en chattfunktion uttrycker några av deltagarna. Mats påpekar att när homosexuella män har passerat 45-strecket slutar de vara attraktiva på ”marknaden” och är svårt att skapa sexuella förbindelser. Som Bengt pekar ut upplever han att dejtande och Grindr är storstadscentrerat. Den homosexuelle mannen ska vara ung, attraktiv, vältränad och helst bo i en större stad. Gör han inte det minskar ”värdet” på raggning- och dejtingmarknaden. Lars och Rolf som båda lever i parförhållande menar att den bilden förstärks av tidningen QX (hbtq+ forum) som för det mesta porträtterar yngre singlar (jfr Liliequist 2020:120, 124).

A lära känna någon ”normalt” kan också stå i kontrast till hur många homosexuella män var tvungna att söka efter sexuella kontakter i sin ungdom. Historiskt så har homosexuella kontakter ofta skett på offentliga platser som parker, pissoarer, badhus med flera, ofta i skydd av mörkrets infall. På dessa mötesplatser har det varit möjligt att hitta ”likasinnade”, som en informant i mitt material säger, och därifrån kunna upprätta en djupare relation eller inte. Det har varit vanligt att mötesplatserna har varit i stadsmiljön (jfr Norrhem 2001:98–104). När det bland annat upprättades urinoarer i parkerna kunde män som åtrår män mötas i offentligheten men i skydd av enkönade miljöer som också skapade insynsskydd från allmänheten. En homosexuell mötesplats i Stockholm har bland annat varit Humlegården sedan 1800-talet. Thomas Wimark, docent i kulturgeografi, skriver om hur utformningen av Humlegården på olika sätt skapande

en arena för homosexuella män under 1800-talet, och framåt, möjliggjorde sexuella möten mellan männen. Trångboddheten i Stockholm under århundradet gjorde det svårt för människor att mötas för sexuella möten och särskilt för homosexuella eftersom det var kriminaliserat. Med sina dåligt upplysta gångar, buskar, urinoarer blev parken en tillgång för alla oavsett ekonomisk klass (Wimark 2021:198–207).

Humlegården återkommer i mitt material som en mötesplats bland informanterna som bodde i Stockholm i tjugooårsåldern. Det är möjligen inte då så underligt att Bengt har en föreställning om vad som är ett ”normalt sätt” att umgås med andra äldre homosexuella män. Att historiskt ha varit förpassade till gömda offentliga rum, att bara visa sig när mörkret har fallit över staden kan det verka rimligt att inte vilja bli förpassad till en dejtingapp. Bengt som varit aktivist och kämpat för att bli accepterad i samhället har då också kämpat för att inte behöva gömma sig i mörka gränder och träffas på pissoarer. Det normala kan förstås som att få vara sig själv, en öppen homosexuell man i dagsljus. Flera av informanterna nämner andra delar i Stockholm som var vanliga ragningsställen för främst homosexuella män, eller män som åtrår män. Det som är återkommande är också att deras berättelser utspelar sig på kvällarna och ofta på skyddade offentliga platser. Att nu som äldre ha begränsat tillträde till offentliga miljöer på grund av ålder kan möjligen associera det med minnen av att vara tvungna att söka sig till gömda och undanskymda miljöer.

Leif som uppmuntrar till att tala öppet om sin sexualitet och att det är enklare och lättare att leva som öppen menar att de som motsätter sig att vara öppen säger ” ”ja, jag tänker inte tala om för folk vem jag knullar med”. Han fortsätter med att poängtera att det sällan är någon som berättar för sin familj ”vad de gör i sängen”. Leif lyfter också att under 1900-talet angås homosexuell mäns sex vara mer ”anarkistiskt” eftersom det skedde ”lite hipp som happ hur som helst och träffas i parker, på pissoarer”. Dessa möten i parker, pissoarer och så vidare menar han bidrog till att det formades en subkultur bland, främst, homosexuella män. När dessa miljöer i någon mån har flyttats till Internet och appar går subkulturen om intet för äldre homosexuella män som sökte kontakt via fysiska platser tidigare.

Etnologen Evelina Liliequist (2020) diskuterar i sin avhandling *Digitala förbindelser* hur Grindr idag går att förstå som ovannämnda mötesplatser som ”digitala parker”. Att tidigare mötesplatser bara har flyttat in i ett nytt rum men att den ”digitala parken” har kvar samma funktion som tidigare. Liliequist menar att Grindr kan göra att användaren känner sig nära någon trots ett möjligen längre geografiskt avstånd. Det går att organisera nya relationer på ett annat sätt än i jämförelse med tidigare mötesplatser i parken (2020:121). Det jag har

uppmärksammat i mitt material är att det tidigare sättet att möta andra homosexuella män kanske inte var att föredra ur ett trygghetsperspektiv. Däremot är det den direkta mänskliga kontakten, att vara i samma rum som någon annan när kontakten inleds som det finns en saknad av. Möjligen är det den direkta fysiska kontakten som Bengt menar när han säger att han vill lära känna någon på ett normalt sätt. Det normala kan vara fysisk närhet till den andre. Det kan vara här som ett generationsglapp uppstår mellan äldre och yngre homosexuella män. Äldre söker sig möjligen hellre till fysiska platser på grund av tidigare vanor medan yngre hellre använder sig av appar på grund av deras vanor och rutiner.

I kapitlet ovan har jag analyserat normativa föreställningar bland informanterna i relation till livsberättelsen. Föreställningar om att komma ut och att leva ut har jag analyserat utifrån homonormativitet som yttrar sig exempelvis genom åldersnormer. Barn- och äktenskapsnormer från den heterosexuella livslinjen har kommit till uttryck på olika sätt. Dels genom att vända sig helt bort från normerna eller till viss del anamma dem. Det är ett ambivalent förhållande till barnnormen. Jag visar även på att avstå från att skaffa barn kan ha varit fördelaktigt för informanterna eftersom de har kunnat fortsätta arbeta utan avbrott i arbetslivslinjen. Idag som pensionär frågar sig informanterna vad de ska göra med arvet efter sig när de kommer gå ur tiden. Vidare analyserar jag synen av att bara vara vanlig och normalitet. I det avsnittet synliggörs hur ”att vara vanlig” är något som deltagarna strävar efter. Det tolkar jag som ett sätt att bli accepterad samt att det går i linje med annan forskning, som Pia Lundahl. Sist undersöker jag hur sexualitet och ålder har normativa föreställningar inom hbtq+ communities och svårigheter att dejta som äldre homosexuell man. På grund av föreställningar och ideal begränsas informanternas möjligheter att vara en del av ”marknaden”.

4. Queer nostalgi och aktivismens dagar

I följande kapitel analyserar jag informanternas relation till och navigering av kollektiva hållpunkter som har betydelse för livsberättelserna. Flera av de fysiska platserna har deltagarna själva besökt. Det är platser som har betydelse för hbtq+ historia i Sverige och framför allt i Stockholm som bland annat Café Timmy. Platserna som informanterna berättar om kan vara både abstrakta (som minnen) såväl som konkreta (Café Timmy). Hållpunkterna ska här förstås som en plats, ett rum, en händelse, som lever i minnet. Först kommer jag börja med att presentera hur queer nostalgi kommer till uttryck i förståelsen av kollektiva minnesberättelser om hållpunkter som är signifikanta för informanterna och livshistorien.

Det homosexuella var något som inte fanns så att vårt arbete [RFSL] då det gick ju väldigt mycket ut på synlighet. Vi ska visa att vi finns. Vi ska springa på gatorna och vi började ju då med de här så småningom homosexuella frigörelseveckorna, som idag heter Pride. För det får ju inte heta någonting på svenska. Och vår frigörelsevecka det vara mycket mer med plakat och krav på samhället, idag är det ju mera amerikansk popmusik tycker jag. Jag tycker det är väldigt ytligt, men det herregud tiderna förändras och så. (Leif, 2023-02-03)

Leif är en av informanterna som har varit engagerad under en längre tid inom RFSL och under intervjun berättade han detaljerat om deras arbete och visade mig en mängd bilder från bland annat de första frigörelseveckorna som hölls i Stockholm. Han fortsatte med att visa bilder inifrån Café Timmy som var RFSL:s den första egna lokal. Under tiden som han visar bilderna i en diabilsbetraktare (en miniprojektor för diabilder) inflikar Leif med kommentarer och berättar om det som händer i bilderna. Intervjucitatet ovan är innan han visar bilderna men återkommer till liknande kommentarer under diabildvisningen. Bilder från de tidigaste frigörelseveckorna visar personer med plakat med text som ”kom ut bögar och lesbianer”. Flera av hans kommentarer om demonstrationerna rör vid ämnen som gruppkänsla och gruppgemenskap. ”Förr” när det var Frigörelseveckan handlade det om att visa resten av samhället att homosexuell finns, ”nu” med Pride upplever han att en amerikanisering av rörelsen har skett. Det är ett ambivalent förhållande till Pride och gemskaps känslan som Leif belyser under intervjun. Det finns positiva och negativa aspekter av både då- och nutiden, det förflutna framstår vare sig som odelat bra eller dåligt. På samma sätt som nutiden varken upplevs som odelat positiv eller negativ. Flera av informanterna lyfter det ambivalenta förhållningssättet till då- och nutid. Det positiva från det förflutna lyfter de i bemärkelse av gruppkänsla eller gruppgemenskap. Det fanns ett gemensamt mål att kämpa för. Synlighet och öppenhet var två av dessa mål. Det positiva i nutiden är att synligheten och öppenheten finns.

Synen på manliga relationer i offentligheten är något Bo berättar om. Han såg två tonårsskallar hålla hand, oavsett sexuell orientering, upplevde Bo det som en förändring för män- och män relationer. *Nu* kan manligt kodade personer visa offentlig intimitet på ett annat sätt som inte var möjligt under hans uppväxt och ungdomsår.

Bengt som var ”barrikadbög” berättar glatt om sina minnen från tiden som aktivist. Det gemensamma målet att kämpa för och minsann visa samhället att homosexuella finns. Jag frågade honom om hur han ser tillbaka på den tiden som aktivist.

Det var skitkul. Lite grann det som var kul det var att känna ”nu jävlar ska ni få se!”. Förstår du? Den här fighting spirit, att här är jag och jag är den jag är. Ni får ta mig precis rakt upp och ner. Det är som livets fakta fast som life. Det var nog det som drev mig tror jag, det här kämpa i en underdog position. Men det var kul och sen jag menar i alla sådana här rörelser när man jobbar på det viset när det är lite motigt och uppförsbacke så blir man ju ett gäng, som peppar varandra och som... Man blir ju en. Ja man ja. Otrolig grupp gemenskap, mycket kärlek och mycket coaching. Jag blev misshandlad flera gånger utanför bögklubbar. Så jag menar, ja, herregud, vart slagen blodig. Så jag har ju varit med om den sidan också av att vara offentlig bög, men på något vis känns det att ja, vi gick hela vägen och jag var med. Ja, det är en skön känsla. (Bengt 2023-02-15)

Leif och Bengt fokuserar i sina berättelser på att synas och kampen för något som är större än en själv, det är för ett kollektiv av individer. När han berättar kunde han ha valt att utelämna den sista delen som fokuserar på det negativa i det förflutna. Det är här det blir intressant att tolka informantens upplevelser och erfarenheter utifrån nostalgi och queer nostalgi. Litteraturvetaren Elisabeth Windle lyfter att nostalgi har förståtts som ett sätt för främst vita heterosexuell att längta tillbaka till ett förflutet där heterosexuella individer inte behövde forma identiteter och var det oemotsagda normativa i en amerikansk kontext. Ett sätt att förstå queer nostalgi är som ett sätt att hantera ett ”bad gay past” som ofta har våldsamma inslag. Det används som ett terapeutiskt redskap för individer inom ”the queer community”. Windle menar att en nostalgisk förståelse av ”the bad gay past” kan vara fruktsamt för att förstå queer temporalitet. Vad är det som faktiskt händer med denna förståelse när vissa aspekter av det förflutna som är fyllt av våld, ensamhet och förtvivlan kan upplevas som ”bättre” och hur det kan komma till uttryck (2016:8ff, 19). Bengt poängterar att det var ”skitkul” att vara aktivist och engagera sig samtidigt som han berättar om misshandeln. Längtan tillbaka är ett sätt att minnas tiden som aktivist och med allt som det innebar, det ”dåliga” med det ”bra”.

I utsagor om det förflutna händer det flera gånger att informanterna lyfter att de har det bra *nu*, att de är nöjda med livet och att de lever bra. Kommentarer som syftar till deras ”goda liv” idag innehåller ekonomiska aspekter. Det är att de haft tur med bostäder, har ordnad ekonomi eller knappt har några lån att betala av. Det kan vara ett sätt att distansera sig från bilden av att pensionärer har det dåligt ställt ekonomiskt och visa på att nuet är präglad av ekonomisk stabilitet (jfr Wahlström 1998:66ff). Det dåliga i det förflutna behöver kompenseras med det bra i nutiden och i dåtiden genom att lyfta de bättre aspekterna. Att ha det bra idag är ett sätt att överkomma ett mindre bra förflutet som till exempel misshandeln.

I återblickar om hur det har varit och hur det är nu synliggör de att det finns föreställningar om hur deras liv ska ha blivit formade och vilken riktning livet ska ha följt. Leif berättar lite rofylt om förändringen som skett i synlighet. ”Det skrevs ju aldrig ett ord om och idag är det precis tvärtom varenda politiker varenda tidning. Allting handlar om och hur står det till i hbtq frågor”. Att kommentera hur bra de har det kan vara ett sätt att möta föreställningar om att de på grund av ålder och sexuell orientering *inte* skulle ha det bra idag. I att avvika från en linje och ha valt ”fel” linje kan det komma till uttryck genom att visa motstånd. Den ”fel” valda linjen kan leda till ett lyckligt och gott liv trots att det förväntades av omgivningen att det skulle leda till ett olyckligt liv (jfr Ahmed 2006:17f; jfr Liliequist 2020: 48f).

Det som är återkommande om nuet i negativ bemärkelse är att gemenskapen inom rörelsen har ändrats och är mer ungdomsinriktad idag. Något jag återkommer till senare i det här kapitlet. Att informanterna är *här och nu* betyder också att de var *där och då*. Minnet orienterar sig i det tidsliga rummet från nuet in i dåtiden och tillbaka och (åter)skapar dessa meningsfulla platser och händelser genom att berätta om dem. Att de kan berätta om det queera förflutna betyder också att de kan belysa en queer framtid med äldre homosexuella individer. Det ena utesluter inte det andra utan synliggör hur identitet som äldre, man och homosexuell rör sig tidsligt genom vad de berättar om och möjliggör för flera positioner av jaget (jfr Windle 2016:19). Lars och Mats kommenterar vikten av att ha homosexuella förebilder som är äldre. Det är en del av att normalisera att det finns hbtq+ personer som lever långa liv och har erfarenheter. Det har självklart funnits hbtq+ personer tidigare som blivit äldre, det de syftar till är att visa upp det inom hbtq+ communities. I intervjuerna var det lätt att se den aktivistiska ådran fortfarande pumpa.

Timmy, frigörelse och generationsförståelse

Under 1960-talet öppnar RFSL sin första egna lokal som de kallar Café Timmy på Timmermansgatan 24 på Södermalm i Stockholm. Fram till 1980-talets slut drev RFSL sin verksamhet i den lokalen. Här serverades mat och ibland alkoholdryck, RFSL höll fester och det fanns dansgolv. De bildade smågrupper som satt och diskuterade olika ämnen och stormöten hölls. I början av 1980-talet utökades verksamheten på Timmy till att driva en bokhandel i en grannlokal. Det var till största del aktivister inom RFSL som bedrev verksamheten på Café Timmy. På Hornsgatan hade RFSL ett eget radioprogram som hette Stockholm Gay Radio som berättade om det senaste inom homorörelsen och om nya klubbar. 1988 flyttar RFSL in på Sveavägen till en lokal som de kallade Huset. I Huset fanns restauranger, festlokal, bokhandel, även Timmy flyttade med och Stockholm Gay Radio. Det fanns även kontorslokaler i byggnaden (Peterson & Svéd u.å.). Idag sitter RFSL Stockholm i en lokal som heter Vita Huset. Det är främst Café Timmy, eller som i folkmun Timmy, och Huset som informanterna berättar om som kollektiva platser som de har en relation till. Timmy och Huset var träffpunkter för hbtq+ personer i Stockholm och i informanternas berättelser tycks det finnas en saknad av sådana miljöer idag. Det var på Timmy som Frigörelseveckan, som senare döptes om till Stockholm Pride, planerades under 1970-talet. Flera av informanterna deltog i det första eller bland de första Frigörelsetågen som gick genom Stockholm. Homosexuella frigörelsedagen anordnade RFSL första gången 1977, som senare bytte namn till Homosexuella Frigörelseveckan 1979. Det namnet fortsatte veckan att ha fram till 1998 då Stockholm Pride blev det nya namnet i och med Europride hölls i Stockholm (ibid.). Kan vara viktigt att notera att idag är det inte RFSL som anordnar Stockholm Pride utan det är en egen förening.

Det är inte alla informanter som aktivt gått till Timmy eller Huset eller som deltog i Frigörelseveckan. Däremot nämner de antingen Timmy, Huset, Pride eller Frigörelseveckan i sina intervjuer. Dessa platser eller händelser skapar ett kollektivt minneslandskap som informanterna förhåller sig till i sina berättelser. Stig berättar om att han "[...] nästan har blivit fuktig i ögonen och tänkte 'det där var jag en del av'." när han ser sin gamla förenings Prideflak åka förbi under Prideparaden. Det är blandade känslor eftersom det finns en glädje över att få ha varit med och att se att föreningen fortfarande är aktiv och fortsätter. Samtidigt som det finns en del i honom som längtar tillbaka och gärna skulle "vilja vara 52 år igen". Likt det Leif beskriver i ovanstående citat från förra avsnittet med att springa på gatan och ställa krav på samhället så är det görandet som skapar meningsfullheten och värdet i minneslandskapet. Stig blir berörd av den gemenskap han en gång ingick i. Lars berättar om det ideella engagemang

han gör för Pride i Norrland sedan några år tillbaka. Han besöker fortfarande Stockholm Pride men uttrycker att det har blivit kommersiellt och kostar pengar. Under Frigörelseveckan var det meningen att visa upp sig och skandera. För honom verkar det ideella arbetet med Pride vara värdefullt och något han gärna engagerar sig i. På ett sätt förenar han dåtid och nutid genom att göra samma görande i engagemanget med Pride i Norrland som han gjorde som yngre i Frigörelseveckan, nämligen att visa upp sig.

Etnologen Helene Brembeck (2015) skriver om hur aktörer på den ekonomiska marknaden kan använda sig av nostalgi som ett sätt att sälja produkter i försök att modulera känslor. I min studie verkar nostalgi som ett redskap för informanternas görande. Genom ideellt engagemang, berättandet om händelser och platser (åter)skapar de värdet på det som de har upplevt. I berättelserna om Timmy, Huset, Pride och Frigörelseveckan finns det ett känslomässigt engagemang som skapar personliga och kollektiva kopplingar mellan nu- och dåtiden. Att återgå till hur Frigörelseveckan var ”förr”, att handla om synlighet, i stället för kommersialisering belyser möjligen vad informanterna själva känner inför individualiseringen av rörelsen. Hur de önskar att arbetet för hbtq+ rättigheter bör fortgå (jfr Brembeck 2015:4–10; jfr Windle 2016:9, 19). Den ambivalenta hållningen till hur det ser ut inom rörelsen idag kanske som tydligast kommer fram bland informanterna som beskrivit sig själva som aktivister i den mer traditionella bemärkelsen. Bengt beskriver en dubbelhet till avsaknaden av homosexuella rum som inte är nattklubbar och barer.

[...] I och med att jag bor där jag bor, i och med att gay scenen är i princip död förutom i Stockholm. Det är discoklubbar och det är för ungdomar, det finns inte kvar på det här...RFSL finns inte kvar på det viset, jag tror inte jag är medlem längre. Jag vet att vi jobbade för att vi ska se till så att vi inte behövs men jag upplever att vi fortfarande behövs. Att det skulle finnas fortfarande RFSL-klubbar där människor kan mötas på ett annat sätt annat än krogen och diskotek eller vad det nu idag då heter inte diskotek, klubbar. För det riktar sig till en viss publik och inte oss äldre. [...] (Bengt 2023-02-15)

Det finns forum för hbtq+ personer, ofta är detta större communities som finns online, eller som Bengt för det mesta upplever att det är nattklubbar. Här skulle det kunna vara enkelt att avfärda deras närvaro online som begränsad på grund av ålder, snarare är det tvärtom. Under intervjuerna var det tydligt att de flesta har anammat och använder sociala medier, smartphones och surfplattor i sin vardag. Det viktiga i att förstå Bengts uttalande och andra liknande från informanterna är att det handlar om tillgång till fysiska mötesplatser. Bengt var en så kallad ”barrikadbög” och aktivist, Mats var aktiv inom RFSL och Leif har varit aktivist på heltid. För

Lars är ideella föreningar och krafter viktiga. För många av dem var det viktigt att synas ute i det offentliga rummet, på en fysisk plats. Att röra sig och leva ut framstod som viktiga inslag i berättelserna. Det som ger en djupare förståelse är att det är först under 2010-talet som aktivism förflyttat sig och samexisterar på sociala medier och Internet. Det uppstår ett slags generationsförståelseglapp (jfr Liliequist 2020:58ff).

Det glappet som uppstår mellan generationer är något etnologen Pia Lundahl (1998) synliggör i sitt empiriska material om bisexuella och lesbiska kvinnor. Lundahl belyser hur olika generationer kan ha olika sätt att förstå den egna rörelsen eller identiteten. Bland annat lyfter hon som exempel öppenhet och diskretion. Att vara öppen kan vara självklart men bli tvingande eller skapa begränsningar beroende av den sociala och kulturella kontext som individen befunnit/befinner sig i (ibid.:86–106). På liknande sätt går det att förstå informanterna i min studie. Förståelsen av vad aktivism kan vara beror på den kulturella kontext som informanterna har rört sig i. Ledord under 1980-talet för frigörelsekampen var bland annat ”öppenhet” som skulle kunna förstås som synlighet. Öppenheten kan kopplas till skam som också var ett av ledorden. Många homosexuella mäns självförståelse står i relation till begreppen. Att vara en del av offentligheten och fortfarande ha kvar dessa mötesplatser kan vara ett sätt att förstå informanternas saknad av hbtq+ miljöer som fysiska platser. En stor del av homorörelsens arbete gick ut på att synas, vara öppna och att släppa skammen (jfr Svensson 2007:167–173).

Det är genom generationstillhörighet eller ”generationell gemenskap” som särskilda händelser, rum och platser förstås utifrån samma ramar för individer födda inom samma tidsperiod. Vissa sammanhang får ett symboliskt värde eller orientering mot sig som viktiga för generationen. Exempelvis Timmy eller hiv (som jag återkommer till nedanför) blir en del av ett kollektivt minneslandskap där individuella och kollektiva erfarenheter växer ihop till ett ”gemensamt” minne. Oavsett om individen har upplevt Timmy eller varit aktivist i den traditionella meningen så finns det föreställningar om ett kollektivt minne som individer kan samla sig runt och förstå utifrån ”generationell gemenskap”. Samtidigt kan en framtid bli möjlig utifrån dåtiden. Tillbakablickandet kan vara ett sätt att söka en framtid som speglar det förflutnas framtidsvision (Hyltén-Cavallius 2005:228ff, 241f). Möjligen kan framtidsvisionen här vara att återskapa dessa kollektiva hållpunkter.

Jag vill kort röra vid hiv- och aidsepidemin som för många äldre hbtq+ personer är en del av det gemensamma queera förflutna. På ett eller annat sätt närmade sig nästan alla informanter denna tid i sina berättelser. Jag valde att inte fråga rätt ut om hiv och aids utan det fick vara något som de själva tog upp. Utan att veta med säkerhet fanns det förmodligen en förväntan

från deras sida att det skulle komma på tal under intervjun. Det som jag vill lyfta från intervjuerna som rör hiv är det ambivalenta förhållandet mellan ”the bad gay past” och ”the good gay present”. Leif lyfter bland annat att det inte bara var ett ”svart elände” utan att det fanns vårdpersonal, anhöriga och familjer som var förstående under den här tiden. Jack Halberstam (2005) lyfter att många inom queer- och hbtq+ communities måste förhålla sig till queer tid eller temporalitet som är formad av hiv- och aidsepidemin. Utsikten för en framtid och lång livslängd begränsades för många inom hbtq+ communities men möjliggjorde för att styra om den förväntade livslinjen. Halberstam menar att queer temporalitet och synen på framtiden måste förstås som att den är bortom den normativa synen. Att det möjliggör för en framtid som formar sig och kommer till uttryck på andra sätt (2005:12ff, 266).

Mats jobbade aktivt med hiv-smittade patienter under hiv-perioden och uttrycker hur förödande det var, psykiskt tungt och om homofobin. Samtidigt när han ser tillbaka berättar han om hur det var att komma ut på arbetsmarknaden som nyexaminerad, framtidsutsikterna och gå på diskotek. Minnen från 1980- och 90-talet är fyllda med förväntningar, hopp, glädje och sorg i livshistorierna och bör förstås som att de berättas utifrån jaget i nuet. Det är svårt att förneka att hiv och aids inte skulle ha spelat någon roll i identitetsformningen bland homosexuella män (jfr Svensson 2007:60ff). Det kan vara lätt av därav avfärda nostalgi bland queera individer på grund av de förödande konsekvenser som hiv- och aidsepidemin haft inom hbtq+ communities. Däremot menar jag att informanterna i sina berättelser visar på ett nostalgiskt förhållningssätt som accepterar det förflutna utan att försköna, förvränga eller lägga ett skimmer över denna tidsperiod. Men som med nostalgi så uppstår det ett särskilt förhållningssätt till nuet och dåtiden. Dåtiden upplevs utifrån *nuet* där vissa händelser och platser framstår som viktigare för presentationen och förståelsen av jaget. Det väcker frågan om den homosexuella identiteten bland äldre personer kan förstås utan ett tillbakablickande med en nostalgisk blick.

Denna tidsperiod vara präglad av homokamp, antikommersialism och gemenskap för informanterna. Leif påpekar bland annat att många yngre homosexuella idag verkar vara ”historielösa” om ”homohistoria” och att de rättigheter som aktivisterna kämpade för kan lätt försvinna. Nostalgi är ett sätt att minnas inom queer- och hbtq+ communities som kommer till uttryck på andra sätt genom att omfamna det som även uppfattas vara negativt i historieskrivningen. Att ta makten över det förflutna eller minnet genom nostalgi kan vara ett sätt att förstå samtiden. Den homosexuella identiteten gör informanterna genom att minnas ett då genom nuet (jfr Englund 1998:174f, 186f).

Det finns föreställningar om att äldre personer är minnesmänniskor och att av omgivningen anser att äldre har ett speciellt förhållande till dåtiden (Hyltén-Cavallius 2005:235f). Samtidigt pratar flera av informanterna om och värnar om framtiden. Framtidsutsikten för miljön ser mörk ut och vi måste göra en omställning menar Bo. Hans bror har observerat att det är färre och färre svalor som bygger bo på husgaveln. Miljö och rättigheter är ämnen som dyker upp. Några av informanterna delar med sig av sina känslor inför att rättigheter för hbtq+ personer måste skyddas och att det lätt kan gå tillbaka till 1930-talets Tyskland om vi är oaktsamma. Lars och Bengt pratar om högerpopulistiska strömningar i Europa som hotar det som de har kämpat för. Han säger att ”samtidigt så vet jag att den här lilla glädjen och segern som vi har inom gay rörelsen, den är så skör så det kan fort vända”. Lars uttrycker det som att om något händer ”då måste vi ut på gatorna igen ordentligt, då måste vi skandera”. Hur de uttrycker sig om ett möjligt framtidsscenario gällande hbtq+ rättigheter är på samma sätt som när de berättar om dåtidens aktivism. Gå på gatorna, skandera och synas är uttryck som rör sig över det tidsliga rummet. Kanske är det ett sätt att orientera sig mot en osäker framtid som upplevs vara likartad dåtiden?

I intervjuerna rör sig informanterna mellan det förflutna och nuvarande. De beskriver fester, jobb, partners, familj, sorg, glädje och mycket mer. Flera av dem berättar detaljerat om deras tid mellan 20-årsåldern och ungefär 40–50-årsåldern, det är den ålder som normativt ses som den yrkesverksamma åldern. Här rör sig informanterna i ett, vad jag vill kalla, kollektivt minneslandskap om det queera förflutna. De uttrycker sig om särskilda hållpunkter i sina berättelser som synliggör ett delat förflutet mellan dem. Det är särskilt samhörighet som lyser igenom och här kan queer nostalgi användas som ett sätt att förstå hur informanterna förhåller sig till det förflutna i relation till nuet och framtiden. Gemenskap, grupp känsla och samhörighet framstår som viktiga komponenter för den homosexuella identiteten som flera av informanterna började forma i början av 1970-talet när flera av dem kom ut som homosexuella. Dessa rum som bland annat Timmy var starkt kopplade till den homosexuella gemenskapen, identiteten och tryggheten.

[In]toleranta och [o]trygga rum

Informanterna vittnar om att de har upplevt och känt sig accepterade i olika rum som inte nödvändigtvis är hbtq+ kodade. Det finns föreställningar om att vissa platser och vissa (offentliga) rum är mer eller mindre toleranta än andra. Etnologen Ann Runfors (2012) undersöker begreppen och hur ”[t]olerans och intolerans kan följaktligen beskrivas som två sidor av samma mynt – som två olika sätt att hantera ett fenomen som i grunden betraktas som

annorlunda eller icke socialt eftersträvansvärt.” (Runfors 2012:7). Det vill säga att begreppen måste förstås i samspel med varandra för att vara verksamma och begripliga. Runfors undersöker intolerans med utgångspunkt i att det uppstår i relation till dominerande normer. Ett fenomen eller individ kan antingen tolereras eller ej, beroende på om de i dominerande position godtar det som avviker. Att bli tolererad betyder inte nödvändigtvis att fenomenet uppfattas som ensidigt positivt (ibid.:8). Nedan kommer jag att exemplifiera med rum som upplevs som toleranta och accepterande men då på bekostnad av en dold intolerans, eller i vissa fall tydlig homofobi.

Kultur- och utbildningsvärlden nämner de som rum som upplevs vara accepterande och toleranta. Södermalm är en geografisk plats som uppfattas vara tolerant, möjligen eftersom RFSL hade sina första lokaler där. I vissa rum blir det möjligt att bre ut sin kropp och röra sig obehindrat. För dem som har arbetat inom kultur- och utbildningsvärlden uttrycks acceptans och tolerans som något av en självklarhet. I intervjun med Lars och Jan frågade jag om hur de upplevt öppenhet på arbetsplatsen, Lars börjar med att berätta om hur han själv aldrig direkt upplevt några problem.

Lars: [...] Så nej, det har inte varit något problem alls. Vilket har varit jätteskönt. Det är väl samma sak för dig?

Jan: Ja jo, men i skolvärlden så är det liksom inget ovanligt. Det är ju andra tider nu. Nej, nej, det har det inte här heller. (Lars och Jan, 2023-02-07)

Senare i intervjun berättar Jan att han inte gick med i Frigörelsetåget eftersom han var rädd för att skolelever eller föräldrar skulle stå och se på paraden. Det fanns en rädsla som han hade svårt att sätta ordet på. Jans kollegor var dock medvetna om hans sexualitet och frågade honom om vad de skulle säga om någon frågade. Här synliggörs ett spänningsförhållande till upplevelsen av toleranta rum. Kollegor och arbetsplatens var medvetna medan föräldrar och skoleleverna, vad vi vet, inte kände till hans sexualitet. Det skulle bland annat kunna bero på att öppenhet kan upplevas komma med sociala begränsningar för individen. Jans agerande kan förstås utifrån flera aspekter. Det offentliga samtalet under 1980- och 90-talet var präglad av homofobi och som Ingeborg Svensson diskuterar drog sig en del homosexuella män undan för rädsla av att bli trakasserade. En annan aspekt Svensson tar upp är att hiv och aids bidrog till att hbtq+ personer kom ut som bland annat homosexuella. Det jag vill lyfta här är att det offentliga samtalet om homosexuella män kan till en början ha skapat begränsningar, som för Jan att vara öppen för att sedan byta riktning när homosexualitet tog en större plats i det offentliga samtalet (jfr Svensson 2007:56–61). Det kan bero på att människorna i skolmiljön

uppfattas som mer accepterande än dem som kom utifrån, som föräldrar och skolelever. En annan tolkning som Pia Lundahl lyfter är att öppenhet och öppenhet som en del av den homosexuella identiteten och presentationen av jaget har kommit att bli mer betonat (Lundal 1998:106). Så när det offentliga samtalet återgick till att handla om homosexualitet som något negativt igen kan det också ha blivit viktigare att betona sin egen sexualitet till omvärlden.

Som nämnt ovan arbetade Mats med hiv-smittade patienter under en längre period. Det finns inslag av upplevelser av homofobi i alla intervjuer men det är Mats som tydligast uttrycker upplevelsen av homofobi både i det privata och det publika livet. I början misstänkliggjorde några av hans kollegor honom. Inom sitt yrke som läkare som arbetade med hiv-patienter och det ansågs mindre lämpligt att Mats skulle ägna sig åt forskning. Efter ett tag ändrade de inställningen när han hade fått ihop ett större material om hiv-patienter, plötsligt blev han en tillgång med kunskap. I Mats berättelse om sitt yrkesliv tycks det främst varit från andra vårdanställda som han fått utstå homofobi. Vidare berättar han om hur mycket av hans arbete som blev motarbetat och att personer uttryckte det som att ”han talar i egen sak, han har säkert aids sig själv”. Även att det fanns motgångarna under hiv-perioden uttrycker Mats att han är nöjd med sitt arbetsliv och att han valde rätt yrkesbana. Homosexualiteten framstår här som en möjlighet och en begräsning i arbetslivet som utgörs av ett motsägelsefullt förhållande. Att ha kunskap om homosexualitet i detta rum var laddat med att omgivningen antog att han var smittad samtidigt som kunskapen om patienterna var en källa till kunskap. Intoleransen kommer till uttryck genom att vara en del av det avvikande och, som Runfors skriver, ” icke socialt eftersträvansvärt” (2012:7).

Ett tredje exempel från arbetslivet kommer från Rolf som arbetat som forskare på en myndighet i många år. Hans undersökningar har rört vid ämnet hbtq+ personer i en del sammanhang. Rolf å andra sidan lyfter att det var hans tid på universitetet bland psykologer som präglades av en icke-acceptans gentemot det avvikande och han menar på att psykologer inte är särskilt öppensinnade. Under sin yrkesverksamma tid vid myndigheten ägnade han sig mest åt självständigt arbete men poängterar att det för honom var enkelt att vara öppen på arbetsplatsen eftersom han levde i långvariga relationer. Likt Mats, var Rolfs expertis inom hbtq+ frågor en tillgång. Han och en annan kollega som också var homosexuell fick ansvar för undersökningar om hbtq+ personer. Rolf pekar snarare ut andra aspekter av arbetsplatsen som problematiska än någon annorlunda behandling av honom i egenskap som homosexuell.

Ovan har jag presenterat olika [in]toleranta aspekter av arbetslivet men kommer nu gå över till den sysselsättning som informanterna ägnar sig åt idag som pensionär i förhållande till

[in]toleranta och [o]trygga rum. I förra kapitlet diskuterade jag hur informanterna på grund av ålder upplever att vissa platser är mindre tillgängliga för dem, exempelvis nattklubbar. I citatet nedanför vill jag visa på att vissa platser för kulturutövande kan vara svårtillgängliga på grund av sexualitet i stället för ålder. Samtidigt som platser så som kyrkan eller teatersällskap upplevs som tillgängliga. Mats upplever till viss del att inom gammeldansvärlden lever det fortfarande kvar fördomar. Särskilt märkbart blev det vid ett tillfälle då han hade en kvinnlig danspartner.

Ja, det är nu när jag börjar dansa gammeldans. Då är det ju oftast gifta par. Eller par, som nyligen har träffats och så där och sen är vi några singlar och då är det så självklart att en tjej letar efter en kille, för man ska ju dansa kille och tjej. Men sen också att man ska vara ihop och så där. Och där jag blir inte bjuden på middagar, för då ska par. Sen, så träffar jag en tjej Britta från Köping. Vi passade väldigt bra ihop i dansen. Men då blev det en jättestor teater. ”Ja, jag är inte ihop med Mats bara så ni vet, jag har ju min man i Köping”. Någon som hade ringt den här mannen och sagt att ”du skulle bara veta”. Lite så där. Men sen då tänkte jag att det skulle bli en förlösning om jag då säger att ”ja, men jag är homosexuell”, men det blev precis tvärtom. Då hade hennes man sagt till henne, ”så du umgås med extrema människor, vad har det tagit åt dig?”. Där kan jag nog tycka att de yngre förtrycker genom ålderism, men inte så mycket homosexualitet. Det känns som att det bryr sig inte folk om när de är yngre, men de äldre där har många kvar det gamla homofoba tankesättet, så de som är i min ålder runt omkring. Ja, jag kan ju hantera det. Men det är ju inget kul, man blir ju lite åsidosatt man får liksom vara lite extra så där, men då under perioden när man är svag då står man ganska ensam. (Mats, 2023-02-13)

Owe Ronström (1998a) diskuterar hur dansträffar bland äldre och pensionärer är möjliga ragningsmiljöer och att det i hans material finns ett överskott av kvinnor jämfört med män. Gammeldansträffar kan förstås som platser där heteronormativitet kommer till uttryck bland deltagarna. Det kan då innebära att det finns begränsningar i vilka sexuell orientering som *får* synas och ta plats. Som jag förstår det finns det en strävan att gammeldansparen ska vara av motsatta kön. I en del fall, som Ronström skriver om, när det är överskott av kvinnor så måste två kvinnor dansa med varandra, det är inte efterstävandsvärt bland deltagarna om några söker efter sexuella partner (Ronström 1998a:241f, 263). Om gammeldansmiljön förstås av dansdeltagarna som en sexuellt laddad miljö, är det därför Britta känner sig tvungen att tydliggöra sitt äktenskap för de andra? Det i sin tur leder också till att Mats måste förklara sin sexualitet för de andra deltagarna. Förlösningen som Mats trodde skulle ske när han berättade om sin sexualitet skapade begränsningar i stället för möjligheter gentemot sin danspartners man. Huruvida Mats upplever dansträffarna som tolerant eller ej är svårt att säga men han tycks ha förståelse för att äldre personer, eller jämnåriga, fortfarande har ett homofobiskt tänk. Det är

något som genomsyrar flera intervjuer med informanterna att de nu som äldre eller pensionär ”skiter i”, som Rolf och Bengt säger, vad andra individer tycker och tänker om deras sexuella orientering. Det som citatutdraget synliggör är att platsdeltagande är villkorat av sexualiteten. Möjligheten att bre ut kroppen begränsas i vissa rum av dominerande normer gällande sexualitet (jfr Ahmed 2006:100ff)

I förra kapitlet tog jag upp att Stig började gå till kyrkan och ”kom ut” som kristen efter pensioneringen. Ett annat sammanhang som han är aktiv inom är en förening där han sitter i styrelsen. I citatet nedan synliggör han upplevelsen och kroppens möjligheter i vissa rum.

Nej men gay-identiteten har varit viktig för mig. Då kan man väl säga att teater- och operavärlden också till stor del utbildningsvärlden är relativt tolerant. Givetvis finns det homofober, idioter och skitstövlar där också. Vet inte om du gjort den noteringen men jag hoppas du har sluppit det. Men på det hela taget har det varit en trygg arbetsmiljö eller en bekväm arbetsmiljö. [...] Nej, jag har inte hamnat i någon sådan situation, skulle jag vilja säga. Om vi nu tar till exempel att jag sitter i styrelsen för [namn] sällskapet. Vi ska fortsätta levande hålla minnet av henne och informera om henne och den enstaka farbror och de tanterna som är övriga styrelseledamöter, jag menar de är så pass, vad heter det smarta, intelligenta, så för de är ju min homosexualitet ingen konstighet och att några av dem har, och en är väl fortfarande, verksam som kyrkomusiker. Så det är ju ingen minerad mark. Och jag vet inte om jag omedvetet har det dragits till sådana personer, sådana sammanhang där jag misstänker att jag kommer att känna mig trygg. (Stig, 2023-02-02)

Den första delen av intervjuцитatet syftar till när Stig var yrkesverksam och beskriver kultur- och utbildningsmiljön som tolerant och trygg med inslag av ”homofober, idioter och skitstövlar” men arbetsmiljön uppfattade han i stort sett som välkomnande och bekväm. I andra delen av citatet beskriver han upplevelsen av att sitta i styrelsen för en förening som han är aktiv i nu som pensionär. Här begripliggör han orienteringen mot vissa rum och platser som han uppfattar är toleranta miljöer. Likt det Jan berättade uppfattar de skolmiljöer som att vara toleranta rum för individer som avviker från det normativa. Dessa rum har uppfattats som trygga under en längre tid. Att rumsligt orientera sig mot toleranta och accepterande miljöer kan vara en del av individens självbevarelse. Genom denna orientering undviker individen fara eller att bli utsatt för intolerans eftersom den toleranta miljön redan har valt att inkludera det som avviker (jfr Runfors 2012:11f).

Det som också framgår är att utbildning och kultur verkar vara förknippat med en tolerant inställning till platsdeltagandet för icke-normativ sexualitet och är villkorat av toleransen. Tolerans kan vara kopplat till att en person förstås vara ”tillräckligt” smart och intelligent. Är

det en föreställning om att intelligens, det vill säga kultur-och utbildningsmiljöer, är lika med att vara tolerant? Det kan möjligen vara en föreställning som bidrar till att dessa miljöer upplevs vara trygga rum. Däremot om vi återgår lite snabbt till det Mats berättar om dansträffar som ändå måste ses som en kulturmiljö är det en otrygg och intolerant miljö. Hans deltagande är villkorat av sexualiteten. Handlar det om *vad* för kulturutövande miljöer det rör sig om? Att det inom vissa kulturmiljöer finns en tolerans medan i andra när det avvikande är ”för” avvikande så avstår den dominerande gruppen från att tolerera. Det här är endast baserat på ett uttalande vilket omöjliggör för att några generella antaganden kan göras. Det är bara spekulationer jag gör här.

I kapitlet ovan har jag undersökt informanternas relation till dåtid, nutid och framtid. Med nostalgi och queer nostalgi har jag undersökt hur deltagarna förhåller sig till kollektiva hållpunkter som har yttrar sig genom platser, händelser och minnen. Aktivismen under 1970- och 80-talet letar sig in i nutiden när informanterna talar om en framtid för hbtq+ personer. Det möjliggör för en queer framtid som behöver det förflutna för att kunna röra sig i riktning mot framtiden. Aktivister från slutet av 1900-talet har trampat upp en stig för nästkommande generationer att fortsätta gå på. Kapitlet genomsyras av en generationsförståelse om tiden och kollektiva hållpunkter står i relation till en generationstillhörighet. På vissa platser kan informanterna rör sig fritt och är en del av sammanhanget medan på andra platser är deras deltagande villkorat av sexualiteten. Det tycks råda någon form av konsensus sinsemellan informanterna om vad för platser som är toleranta och trygga, kultur- och utbildningsmiljöer pekats ut som sådana miljöer även om deltagandet i dessa miljöer är till viss del villkorat. I det sista kapitlet för jag en avslutande diskussion om det som jag har kommit fram till i studien. Här presenterar jag hur de empiriska kapitlen står i relation till mitt syfte och frågeställning.

5. Vad ska man göra nu? – avslutande diskussion

Syftet med uppsatsen har varit att undersöka betydelsen av pensionärskap bland homosexuella män och hur informanterna uppfattar och orienterar sig i relation till sin livshistoria och den tillvaro de befinner sig i nu. För att besvara mitt syfte har jag utgått från tre frågeställningar: *Vilka aspekter pekar informanterna ut som är meningsbärande för deras tillvaro som pensionär? Vilka normativa föreställningar utkristalliseras i livshistorierna och hur beskriver de sina ställningstaganden, strategier och linjer i förhållande till normer? Vad för signifikanta kollektiva hållpunkter, så som platser, händelser och minnen, synliggörs i förhållande till livshistorien i informanternas berättelser?*

Med teoretisk utgångspunkt i Sara Ahmeds tankar om queer fenomenologi har jag undersökt och analyserat informanternas livshistorier i relation till meningsbärande aspekter av vardagen och normativa föreställningar som synliggörs i deras berättelser samt hur de förhåller sig till kollektiva hållpunkter. Det empiriska urvalet består av åtta informanter som jag har intervjuat med livslopsintervju som metod. Eftersom det är ett begränsat antal deltagare bör resultatet för min studie förstås som *en* möjlig tolkning och ingalunda en representativ bild av hur det är för alla pensionerade homosexuella män i Sverige. Säkerligen hade studien nått andra resultat och sett annorlunda ut om andra urval hade gjorts eller antal deltagare hade varit fler eller färre. I en kvalitativ studie som är tolkande är det troligt att andra faktorer som urval kan påverka studiens slutgiltiga resultat.

I det första empiriska kapitlet ”70 är inte nya 50” analyserar jag meningsbärande aspekter av informanternas tillvaro som pensionärer. I kapitlet synliggör informanterna hur de orienterar sig bort från begreppet ”gammal” och riktar sig mot ”äldre”. Gammal är något som fortfarande ligger framför dem, något som någon annan är. De är äldre. Flera av dem påpekar att det är omvärlden och inte de själva som ser sig som gamla. Anna Siverskog (2016) diskuterar i sin avhandling *Queera livslopp* hur den nya ålderstrappan jämfört med den äldre modellen bara pekar uppåt. Det skulle kunna vara nya normativa föreställningar om ålder som påverkar synen på vad pensionärer ska göra och att som 70 år går det bara uppåt. Tidigare har trappan sakta men säkert börjat gå nedåt vid 50–60 år.

Vidare diskuterar jag vad informanternas sysselsättning är nu som pensionär. För flera av dem har lönearbetet fortsatt efter pensioneringen. Att energin finns kvar är något som flera av dem pekar ut. Några har hittat nya sysselsättningar eller återupptagit gamla. För att förstå hur informanterna orienterar sin nya tillvaro och för att begripliggöra det tidsrumsliga gör jag en

distinktion mellan sysselsättning och arbete. Allt innan pensioneringen i informanternas berättelser är lönearbete eller hobby medan alla aktiviteter, oavsett betalt eller obetalt, efter pensioneringen är sysselsättning. Genom att utgå från Ahmeds (2006) tankar om desorientering går det att förstå hur informanterna förhåller sig till tiden innan och efter att arbetslivet har avslutats. Jag för samman desorientering och dislokation (Ingridsdotter 2016) för att på så sätt analysera informanternas tillvaro. Genom att göra det blir det tydligt att informanterna behöver omorientera sig i relation till normativa föreställningar om lönearbete och vad man ska göra nu. Det kopplar jag även till den nyttomoral som Owe Ronström (1998b) skriver om. Sysselsättningen som pensionär gör måste förstås som ”nyttig” för att kunna vara en del av vardagen. Det kan legitimeras genom att framhäva att aktiviteten i sig har ett mål genom att vara minnesträning, motion, bra för individen och så vidare. Nyttomoralen har ett klassperspektiv som speglar sig i ett stads- och landsbygdsperspektiv. Det är ett bättre kulturutbud i Stockholm jämfört med andra mindre orter. Förutom det framstår sommarstugan som en särskild tillvaro där det är meningen att individen ska koppla av och återhämta sig. I staden finns livet och på landsbygden finns lugnet. Det är dessutom ett sätt för dem att organisera tiden. Staden är till för vintern och då förekommer även utomlandsresor. Landet är till för sommarhalvåret. De orienterar sig utifrån årstid medan under sin yrkesverksamma tid var det semestern som styrde tiden.

I det näst sista avsnittet i det första analyskapitlet undersöker jag hur släktskapsband utgör en viktig del av deras tillvaro och vardag. För flera av informanterna är familj och vänner centrala och betydelsefulla delar av livet. En av informanterna påpekar flera gånger vikten av sociala relationer och att det är viktigt att vårda dessa relationer. En strategi de tillämpar är att ha promenadkompisar. Promenaden framstår som en viktig del av vardagen och det kan vara så att de påpekar betydelsen av motion eftersom det finns ett särskilt hälsoansvar som läggs på äldre individer (Alftberg 2012:79ff; Ronström 1998a:251). Till ansvaret för hälsofrämjande aktiviteter kopplar jag åter till nyttomoralen. I detta avsnitt tolkar jag att informanternas släktband går bortom förståelsen av att vara kopplat till biologiska och icke-biologiska band eftersom flera av dem har en stor variation i sociala relationer.

I det sista avsnittet analyserar jag hur informanterna relaterar till tro och religion. Här synliggörs ett komplext förhållande till kristna kyrkor, främst Svenska kyrkan. Förhållandet är laddat med religiöst utövande och deltagande vid kulturutövande aktiviteter som konserter. De flesta av informanterna förhåller sig till Svenska kyrkan på något sätt eftersom kyrkan har haft ett starkt band med RFSL sedan 1970-talet. Kulturintresset bland informanterna går dels att förstå utifrån

föreställningar om ”kultur-tanten” som på äldre dagar ägnar sig åt kulturutövning eftersom det har tidigare varit en ”bristvara” (jfr Trossholmen 2000:10f, 134). Dels kan kulturutövandet förstås i relation till nyttomoralen. Som jag diskuterar i kapitlet, är att synen på ”pensionärsaktiviteter” är att de måste vara nyttofrämjande och nyttan i aktiviteten måste bli uttalat. Flera av informanterna legitimerar aktiviteten med att de aktiverar kropp och sinne.

I studiens andra analyskapitel *Kom ut och lev* analyserar jag normativa föreställningar som yttrar sig i informanternas livshistorier. ”Komma ut”-begreppet diskuteras utifrån homonormativa föreställningar om när saker och ting bör ske i en queer persons liv. Ahmed diskuterar hur queera begär (min översättning av queer desire) försöker bli begripliga utifrån heterosexuella begär och på sådant vis hamnar queera begär utanför den raka livslinjen. Det är för att görandet av den raka linjen alltid kommer hamna på tvären oavsett om det queera begäret försöker följa den raka linjen, den kommer alltid stå i kontrast till och hamna utanför (Ahmed 2006:70ff). Komma ut använder informanterna vid berättandet om att berätta för andra individer medan att ”leva ut” är görandet av homosexualiteten. Det är leva ut som fortgår genom hela livet och blir en del av livslinjen. Komma ut är ett problematiskt men behjälpligt begrepp eftersom det i relation till homonormativitet förutsätter att individen följer en viss linje. Det är en del av den homosexuella identiteten (Lundahl 1998:21f) och att komma ut är en del av den queera linjen.

Vidare i kapitlet diskuterar jag både homo- och heteronormativa föreställningar av äktenskap och barn. Att de avviker från barnnormen kan ha bidragit till att informanterna har haft möjlighet att avancera i karriären och vara bidragande faktor till att energin finns kvar idag. Genom att avvika från normativa livslinjen gällande barn har de haft möjlighet att spara pengar som de i nutid drar nytta av. Däremot är det ett ambivalent förhållande till barnnormen som synliggörs, några ville aldrig ha barn medan för vissa var det ”för sent” när de väl kände sig redo. I nutid är det frågor som arv som kommer på tal bland informanterna som har börjat ”dödsstäda”, vad de ska göra med alla sina ekonomiska och materiella tillgångar. Det läggs nu ett ansvar på individen vad som ska hända med arvet. Jack Halberstam (2005) menar att queer temporalitet har potential för individen att forma sin egen livslinje bortom homo- och heteronormativa förväntningar. Halberstam menar att temporalitet utgår från ett medelklassperspektiv som mina informanter tillhör. Samtidigt menar jag att de ingår i queer temporalitet eftersom livsval och livslinjen har avvikit från normen för äktenskap och barn. Däremot har de till viss del förhållit sig till medelklass temporalitet genom utbildning och yrkesval.

Att bara vara vanlig är något som återkommer i intervjuerna och som jag analyserar utifrån olika aspekter. Bland annat utifrån mansideal och begreppet ”fjolla”. Att bete sig ”fjolligt”, i dess negativa bemärkelse, uppfattas som att vara icke-vanlig och därmed inte ingå i strävan att vara vanlig och normal. Pia Lundahl (1998) diskuterar hur heterosexuella i hennes studie framstår som vanliga människor och det är något att sträva efter. Samma fenomen syns i mitt empiriska material. Flera av informanterna var aktivister under 1900-talets senare decennier och poängterar att de kämpade för att visa att bögar är vanliga människor precis som vem som helst. Vanligheten framstår som ett idealt tillstånd som ett sätt att rikta identiteten.

I sista delen i kapitlet undersöker jag normativa föreställningar kring sexualitet och ålder. I intervjuerna synliggörs att det finns en förståelse kring hur det är meningen att individer ska träffas och mötas upp för sexuella kontakter. Bland annat påpekar deltagarna att Grindr (hbtq+ dejtingapp) är alltför ungdoms- och sexfixerad och är därav inte ett ”normalt” sätt att möta någon på. Eftersom de numera är äldre och avviker från idealet för den homosexuella mannen försvåras det ännu mer att träffa någon partner. Det är främst de som är singlar som berättar om svårigheter att träffa någon medan de som lever i ett förhållande diskuterar ungdomsfixeringen inom hbtq+ communities. Informanterna synliggör åldersnormer för vilka kroppar som kan vara i vilka rum, nattklubbar och barer är platser som den äldre kroppen har svårare att bebo. De skulle framstå som senila om de gick till en nattklubb idag menar en informant. Historiskt har män som har sex med män använt fysiska mötesplatser så som parker och pissoarer. Dessa platser har varit en del av den gömda offentligheten (Wimark 2021; Norrhem 2001). Nu som äldre kan det finnas en vilja att få synas i dagsljus. Jag tolkar det som att det uppstår ett generationsglapp i förståelsen av digitala rum. Evelina Liliequist (2020) diskuterar hur Grindr är en ”digital park” för sexuella kontakter så som Humlegården var för informanterna. Yngre personer använder det som ett plats att mötas på och träffa potentiella partner anser de äldre informanterna att fysiska miljöer är det normala sättet och att det blir opersonligt med appar. Det ska däremot poängteras att informanterna har anammat sociala medier och smartphones i det vardagliga livet men att förståelsen av kontakter är präglad av deras ungdomstid.

I det sista empiriska kapitlet *Queer nostalgi och aktivismens dagar* analyserar jag informanternas rörelse både rumsligt och tidsrumsligt i betydelsefulla kollektiva hållpunkter. Dessa hållpunkter utgörs av minnen, platser och händelser som skapar ett kollektiv minneslandskap. Aktivism och särskilda platser som är kopplade till hbtq+ historia i Sverige skapar ett kollektiv minneslandskap bland informanterna. Oavsett om individen i fråga deltog i Frigörelseveckan eller besökte Café Timmy som var RFSL:s första egna lokal så utgör dessa

hållpunkter viktiga aspekter av dåtidensförståelse genom nuet. Queer nostalgi är ett sätt att begripliggöra hur informanterna navigerar sig i minnet och ser tillbaka och framåt. Det är ett sätt att lyfta fram både negativa och positiva delar av ett queert förflutet utan att dra ett skimmer över dåtiden genom nuets blick. Sinnesstämningen av ett ”då” som brukar förstås som ”the bad gay past” är komplext i deras utsagor. Det är med ”the bad gay past” som de ställer sig mot amerikaniseringen av Pride och vill återgå till hur Frigörelseveckan såg ut från början (jfr Windle 2016). Här synliggörs en generationsförståelse av hur olika offentliga rum har varit tillgängliga för hbtq+ personer. Platser som Café Timmy, Huset och Frigörelseveckan har en ”generationell gemenskap” där deltagarna delar, eller det förutsätts att de delar, en förståelse av det som medlemmar inom samma generation har upplevt (Hyltén-Cavallius 2005:229). Denna förståelse kan ha nostalgiska inslag. Händelser eller platser som har hänt under en viss tid skapar en generationsförståelse och bland informanterna är det tydligt att det finns signifikanta hållpunkter som utgör dessa. Oavsett om informanten själv har varit med om händelsen eller besökt den fysiska platsen.

Jag rör kort vid hiv och aids som en del av queer nostalgi. Det är en tidsperiod som har bundit samman många äldre hbtq+ personers liv och påverkat queer temporalitet. I min studie har en informant aktivt arbetat inom vården under epidemin men flera av informanterna rör vid ämnet. Det binder samman, särskilt äldre, individer i ett gemensamt förflutet som måste förstås som att det har påverkat den homosexuella identiteten (Svensson 2007:60f). Deras förståelse av det förflutna står i relation till gemenskap och grupp känsla något som flera av de ger uttryck för att de har en längtan till att framtiden ska innehålla mer av det. Queera temporalitet är tätt bunden med hiv och aids eftersom det har skapat en annan tidslinje där framtiden för en del såg blek ut. Det kan ha möjliggjort för homosexuella män att forma sig en annan framtid än den som följer den heteronormativa tidslinjen (Halberstam 2005:12ff, 266). Det skulle kunna vara ett sätt att förstå vikten av familj- och vänskapsrelationer som informanterna framhåller tydligt i sina intervjuer. Det viktiga i tillvaron blir gemenskap oavsett släktband.

Vidare analyserar jag upplevelsen av rum i relation till tolerans och trygghet som synliggörs i deras berättelser. Utbildnings- och kulturmiljöer upplevs vara toleranta och trygga miljöer, dock är dessa rum ibland villkorade av sexualiteten. En informants berättelse uttrycker att gammeldanssträffar är heterosexuellt kodade rum där homosexualitetens deltagande är villkorat och måste följa den heterosexuella linjen. Medan kultursällskap/föreningar framstår att vara toleranta rum eftersom det är ”intelligenta och smarta” personer som deltar i dessa miljöer. Det kan därav finnas en uppdelning mellan vilka kulturutövande rum som homosexualiteten kan

bebo. Här är kulturutövande miljöer en hållpunkt som det verkar finnas en generationsförståelse kring att det är miljöer som det är ”lättare” att röra sig i. Inom arbetslivet har det förekommit homofobi och särskilt under 1980- och 90-talet. Men homosexualiteten har ibland använts som expertis inom olika yrken för att informanten har ”suttit på kunskap”. Några av informanterna uttrycker att med åldern har de börjat strunta i vad andra människor tycker om deras deltagande i olika rum. Däremot tycks det vara den normativa sexualiteten i rummet som ”bestämmer” huruvida individens kropp kan ta plats i rummet men även i tidsligt. Tidigare var deras sexualitet något som även kunde styra hur de rörde sig i vissa rum. Att nu som äldre bry sig mindre om det kan frigöra rörelsen för kroppen genom offentliga rum.

Det som genomsyrar uppsatsen är normativa föreställningar om ålder, äktenskap och barn, sexualitet och generationstillhörighet. Informanterna tycks förstå sin pensionärstillvaron i relation till heteronormativa livslinjer som de måste förhålla sig till. Särskilda hållpunkter har skapat ett gemensamt sätt att förstå sin dåtid, nutid och framtid. För informanterna är det viktigt att sysselsätta sig med aktiviteter eftersom energi och viljan att göra något finns kvar. Däremot är det på deras villkor som sysselsättning är orienterad. Deras livshistorier skiljer sig åt ibland medan vid andra tillfällen ha fler likheter än olikheter. Deras pensionärstillvaro är tydligt orienterat både rumsligt och tidsrumsligt. Slutligen uppfattar de sina liv som bra *trots allt*.

Avslutande tankar och vidare forskning

Jag har *inte* haft som ambition med uppsatsen att göra en språklig analys av vad för ord som informanterna använder sig av i någon större utsträckning. Däremot så har kanske den uppmärksamma läsaren noterat negationer i texten, dels från informanternas intervjuцитат, dels från mig. Ordet ”inte” har varit förekommande och särskilt i informanternas berättelser om sig själva. Vad de *inte* är visar också vad som är normen och det normativa. De är *inte* arbetare längre, de är *inte* unga, de är *inte* heterosexuella. Att förhålla sig till en normativ livslinje kan också påverka uppfattningen om sig själv och även göra att individen talar om sig själv i negationer. Det har även färgat mitt skriftliga språk när jag har analyserat vad informanterna säger i sina intervjuer. Att förstå sig själv som avvikande genom hela livet har förmodligen påverkat hur informanterna uppfattar sig själva. Det är därav viktigt att följa upp med mer forskning om äldres sexualitet och självförståelse. Som äldre och homosexuell hamnar individen i ett särskilt läge. På två olika sätt förstås individen som avvikande. Det är naturligtvis inget negativt i att avvika från normer eller den raka linjen däremot kan det vara intressant att lyfta hur det påverkar individen och samhällets förståelse av det som avviker.

Populärvetenskaplig sammanfattning

I studien *Vad ska man göra nu? – en etnologisk studie om pensionärskap och arbetsliv bland homosexuella män* ställer jag frågor om hur äldre homosexuella män upplever livet som pensionär och hur de ser tillbaka på sitt arbetsliv. Syftet med uppsatsen är att undersöka hur dessa män orienterar och uppfattar sitt liv utifrån sina egna livsberättelser.

För att förstå hur männen upplever sin tillvaro har jag använt mig av Sara Ahmeds tankar om queera livslinjer, det vill säga hur livet kan forma sig när någon lever icke-normativt. Det empiriska materialet består av sex individuella intervjuer och en parintervju med två personer. Deltagarna i studien ser sig själva som ”äldre” snarare än ”gamla” och uppmärksammar att de är pigga med energi kvar. Flera av dem har efter pensioneringen fortsatt att arbeta, betalt som obetalt. Efter pensioneringen uppstod tankar hos männen om vad de skulle ägna sig åt. Nu har de börjat med nya sysselsättningar eller återupptagit gamla.

Det finns en generationsförståelse om vad som är vanligt och normalt när det gäller att dejta samtidigt som det saknas generationsöverskridande miljöer för hbtq+ personer där både äldre och yngre kan umgås. Vissa miljöer uppfattar männen som otillgängliga för dem på grund av ålder. Det finns miljöer som uppfattas som mindre tillgängliga på grund av deras sexualitet i stället för ålder. Dessa miljöer är för det mesta heterosexuella rum, så som gammeldansträffar. I studien blir det synligt att homosexuella män måste förhålla sig till barn- och äktenskapsnormer genom livet. Som yngre kunde de avancera i arbetslivet eftersom de inte har några barn. Som äldre saknar de någon som kan ärva efter deras bortgång. Att avvika från normer har gjort det möjligt för männen att forma sig egna liv bortom det som är normativt, även om de förhåller sig till dessa normer. Det finns platser, händelser och minnen som skapar kollektiva förståelser av dåtiden och nutiden. Det är främst platser i Stockholm som är del av hbtq+ historia. Studien avslutas med en diskussion av analysens resultat. I resultatet kommer jag fram till att männen som har deltagit förstår sin tillvaron som pensionär utifrån normer om ålder, sexualitet, platser, händelser och av tidsliga aspekter.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Intervjupersoner

Namn: Rolf

Födelseår: 1955

Plats: Hemma hos honom, Stockholm

Intervjulängd: 1h 57min

Datum: 2023-02-16

Namn: Lars

Födelseår: 1951

Plats: Hemma hos Lars och Jan, Stockholm

Intervjulängd: 2h 18min

Datum: 2023-02-07

Namn: Bengt

Födelseår: 1954

Plats: Via Zoom

Intervjulängd: 2h

Datum: 2023-02-15

Namn: Jan

Födelseår: 1952

Plats: Hemma hos Lars och Jan, Stockholm

Intervjulängd: 2h 18min

Datum: 2023-02-07

Namn: Stig

Födelseår: 1946

Plats: Teaterbaren i Kulturhuset,
Stockholm

Intervjulängd: 2h 47min

Datum: 2023-02-02

Namn: Mats

Födelseår: 1952

Plats: Teaterbaren i Kulturhuset,
Stockholm

Intervjulängd: 2h 15min

Datum: 2023-02-13

Namn: Bo

Födelseår: 1948

Plats: Södertörns högskolebibliotek

Intervjulängd: 2h 6min

Datum: 2023-02-06

Namn: Leif

Födelseår: 1941

Plats: Hemma hos Leif

Intervjulängd: 3h

Datum: 2023-02-03

Tryckt källmaterial

Elektroniska källor

God forskningssed [Elektronisk resurs]. Reviderad utgåva (2017). Stockholm: Vetenskapsrådet

<https://www.vr.se/analys/rapporter/vara-rapporter/2017-08-29-god-forskningssed.html>

[hämtad 2023-05-01]

Hulthén, Berg Veronica (2017). *Adoption*. [https://www.rfsl.se/verksamhet/foralder/att-bli-och-](https://www.rfsl.se/verksamhet/foralder/att-bli-och-vara-foralder/adoption/)

[vara-foralder/adoption/](https://www.rfsl.se/verksamhet/foralder/att-bli-och-vara-foralder/adoption/) [hämtad 2023-04-06].

Majlard, Jan (2023). 368 000 i protest mot ny fransk pensionsålder. *Svenska Dagbladet*. 12

mars. <https://www.svd.se/a/RG4Kzr/protester-mot-hojd-pensionsalder-i-frankrike>

[hämtad 2023-03-30].

Peterson, Stig-Åke & Svéd, George (u.å). *Trettio år på Sveavägen*. [https://rfslstockholm.se/wp-](https://rfslstockholm.se/wp-content/uploads/2017/11/rfsl_sthlm_30-years-at-huset.pdf)

[content/uploads/2017/11/rfsl_sthlm_30-years-at-huset.pdf](https://rfslstockholm.se/wp-content/uploads/2017/11/rfsl_sthlm_30-years-at-huset.pdf) [hämtad 2023-04-18].

RFSL (2020). *Äldre frågor*. <https://www.rfsl.se/verksamhet/senior/aldrefragor/> [hämtad 2023-

02-09].

Litteratur

Ahmed, Sara (2006). *Queer phenomenology: orientations, objects, others*. Durham, N.C.: Duke

University Press

Alftberg, Åsa (2012). *Vad är det att åldras?: en etnologisk studie av åldrande, kropp och*

materialitet. Diss. Lund: Lunds universitet

<http://lup.lub.lu.se/record/3044697/file/3044709.pdf>

Ambjörnsson, Fanny & Bromseth, Janne (2010). När du gifter dig och får barn...: om ålder,

heteronormativitet och genus. I: Fanny Ambjörnsson och Maria Jönsson (red.). *Livslinjer:*

berättelser om ålder, genus och sexualitet. Göteborg/Stockholm: Makadam förlag, s. 204–

231

Arvidsson, Alf (1998). *Livet som berättelse. Studier i levnadshistoriska intervjuer*. Lund:

studentlitteratur

- Brembeck, Helene (2015). "Nostalgi som affektivt redskap på retro- och vintagemarknaden". I: *Kulturella perspektiv - Svensk etnologisk tidskrift*, 2015 (3–4), s. 3–13 <https://www.umu.se/globalassets/organisation/fakulteter/humfak/institutionen-for-kultur--och-medievetenskaper/forskning/kp/kp-3-4-2015---for-webben.pdf>
- Butler, Judith (1990). *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge, p. 36–78
- Butler, Judith (2004). *Undoing Gender*. London: Routledge
- Bäckman, Maria. (2019) "Vita käppen - redskapet som hjälper och stjälper. Om kroppar, skam, normalitet och tingens agens" I: *Budkavlen*, 98, s. 39–64. <https://doi.org/10.37447/bk.98443>
- Connell, R.W. (2005 [1995]) *Masculinities*. 2nd Edition. Berkeley: University of California Press
- Englund, Sverker (1998). Det gemensamma minnets melodier. Musik, minne och aktivitet för äldre i vård och föreningsliv. I: Ronström, Owe (red.). *Pigga pensionärer och populärkultur*. Stockholm: Carlsson, s. 166–196
- Fägerborg, Eva (2011). Intervjuer. I: Kaijser, Lars & Öhlander, Magnus (red.). *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur, s. 85–112
- Gustafsson, Claes (1994). *Produktion av allvar: om det ekonomiska förnuftets metafysik*. Stockholm: Nerenius & Santérus
- Halberstam, Jack (2005). *In a Queer time and space. Transgender Bodies, Subcultural Lives*. New York: New York University Press
- Hoang, Nguyen Tan (2007) "Theorizing Queer Temporalities: A Roundtable Discussion" (med Dinshaw, Carolyn, Edelman, Lee, Ferguson, Roderick A, Freccero, Carla, Freeman Elizabeth, Halberstam, Jack, Jagose, Annamarie, Nealon, Christopher) I: *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies* 13 (2–3), pp 177–195. muse.jhu.edu/article/215002
- Hyltén-Cavallius, Sverker (2005). *Minnets spelrum. Om musik och pensionärskap*. Hedemora: Gidlunds förlag
- Ingridsdotter, Jenny (2016). "Mobila professionella subjekt eller immobila migranter?." I: *Kulturella perspektiv - Svensk etnologisk tidskrift*, 2016 (3–4), s. 41–50

<https://www.umu.se/globalassets/organisation/fakulteter/humfak/institutionen-for-kultur--och-medievetenskaper/forskning/kp/kp-3-4-2016---for-webben.pdf>

- Klein, Barbro (1990). "Transkribering är en analytisk akt." I: *Rig- Kulturhistorisk tidskrift*, 1990, vol. 73 (2). <https://journals.lub.lu.se/rig/article/view/8274/7447>
- Kåks, Helena (2007). *Mellan erfarenhet och förväntan: betydelser av att bli vuxen i ungdomars livsberättelser*. Diss. Linköping: Linköpings universitet <https://liu.diva-portal.org/smash/get/diva2:17131/FULLTEXT01.pdf>
- Liliequist, Evelina (2020). *Digitala förbindelser rum, riktning och queera orienteringar*. Diss. Umeå: Umeå universitet <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-169243>
- Lundahl, Pia (1998). *Lesbisk identitet*. Stockholm: Carlssons bokförlag
- Lundström, Catrin (2007). *Svenska latinas. Ras, klass och kön i svenskhetens geografi*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet
- Merleau-Ponty, Maurice (2002 [1962]). *Phenomenology of perception* (översättning: Colin Smith). London: Routledge
- Nordberg, Marie (2004). "Kvinnlig maskulinitet" och "manlig femininitet": en möjlighet att överskrida könsdikotomin?. I: *Kvinnovetenskaplig tidskrift*. 2004(25):1/2, s. 47–65 <https://ojs.ub.gu.se/index.php/tgv/article/view/2303>
- Norrhem, Svante (2001). *Den hotfulla kärleken. Homosexualitet och vanlighetens betydelse*. Stockholm: Carlssons bokförlag
- Pripp, Oscar (2011). Reflektion och etik. I: Kaijser, Lars & Öhlander, Magnus (red.). *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur, s. 65–84
- Ronström, Owe (1998a). Pensionärsnöjen och modernitet. I: Ronström, Owe (red.). *Pigga pensionärer och populärkultur*. Stockholm: Carlsson, s. 229–278
- Ronström, Owe (1998b). Pigga pensionärer och populärkultur? I: Ronström, Owe (red.). *Pigga pensionärer och populärkultur*. Stockholm: Carlsson, s. 9–47
- Rosengren, Annette (1991). *Två barn och eget hus. Om kvinnors och mäns världar i småsamhället. En etnologisk studie*. Stockholm: Carlssons bokförlag

- Runfors, Ann (2012). *Toleransens intoleranta baksida. [Elektronisk resurs]: 18 svenska ungdomars verklighet.* Stockholm: Forum för levande historia
<http://www.levandehistoria.se/skriftserie/toleransensintolerantabaksida>
- Sedgwick, Eve Kosofsky (1990). *Epistemology of the closet.* Berkeley: University of California Press
- Sedgwick, Eve Kosofsky (1993). "Queer Performativity: Henry James's *The Art of the Novel*." *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies.* 1(1), p. 1–16
<https://doi.org/10.1215/10642684-1-1-1>
- Siverskog, Anna (2016). *Queera livslopp: att leva och åldras som lhbtq-person i en heteronormativ värld.* Diss. Linköping: Linköpings universitet <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1046379/FULLTEXT02.pdf>
- Siverskog, Anna (2021). *Queer äldreomsorg?: att möta äldre lhbtq-personer inom vård och omsorg.* Stockholm: RFSL Stockholm
- Svensson, Birgitta (1997). Livstid. I: Alsmark, Gunnar (red.). *Skjorta eller själ? Kulturella identiteter i tid och rum.* Lund: Studentlitteratur, s. 38–61
- Svensson, Ingeborg (2007). *Liket i garderoben. En studie av sexualitet, livsstil och begravning.* Diss. Stockholm: Stockholms universitet
- Trossholmen, Ninni (2000). *Tid till eftertanke: kvinnligt pensionärliv ur ett klass- och livsloppsperspektiv.* Diss. Göteborg: Göteborgs universitet
- Vallström, Maria (2010). Att göra skillnad: om migration, arbete och kön i skogsarbetarbyar 1950–1975. I: *Scandia.* 2010(76):1, s. 73–99
<https://journals.lub.lu.se/scandia/article/view/4730/4311>
- Wahlström, Karin (1998). Resa med vuxen smak. Om att bli pensionär genom att resa. I: Ronström, Owe (red.). *Pigga pensionärer och populärkultur.* Stockholm: Carlsson, s. 48–95
- Wimark, Thomas, (2021). Stadsparken. Humlegården som homosexuell skådeplats. I: Carlsson, Karin & Lennartsson, Rebecka (red.). *Bakom stadens kulisser: Genus och gränser i Stockholm 1800 – 2000.* Stockholm: Stockholmia förlag

Bilagor – Intervjumanus

Vill du börja med och berätta lite om dig själv (ex född, uppväxt, familj etc)?

Vill du beskriva din utbildning, från barndom och vidare. Vad ville du bli när du var yngre?

Vad var ditt första jobb och kan du berätta om det?

Har du jobbat på fler arbetsplatser, vill du berätta om dem? Vad arbetade du med? Har du varit nöjd med ditt arbete? Fanns det glädje i arbetslivet?

Vad har du funnit glädje av?

Berätta gärna om en typisk arbetsdag.

Var och hur bodde du?

Hur tycker du arbetslivet ha varit för dig generellt?

Har du varit aktiv i någon förening eller liknande?

Berätta gärna om vad du burkade göra på din fritid innan pensioneringen.

Har kärlekslivet och arbetslivet passat ihop?

Vill du berätta om du har stött på hinder på grund av din sexuella orientering i arbetslivet? Har du kunnat vara öppen? Hur har du bemötts?

Hur var det att bli pensionär?

Kan du berätta om en typisk dag?

Vad betyder fritid för dig?

Hur skiljer sig ditt liv nu från när du var yrkesverksam?

Vad tycker du sämst respektive bäst med att vara pensionerad?

Fungerar pensionärlivet och kärlekslivet?

Vad för aktiviteter ger dig glädje? Finns det några nya aktiviteter du vill prova på?

Vem brukar du umgås med? Kan du berätta om vad ni brukar göra.

Hur bor du nu?

Har du planerat inför pensionen?

Vad drömmer du om att göra?

Är du med någon förening? Kan du berätta om föreningen?

Vill du berätta om du har stött på hinder på grund av din sexuella orientering som pensionerad? Har du kunnat vara öppen? Hur har du bemötts?